

UNGVÁRI NEMZETI EGYETEM

NORTIA

A MAGYAR TÖRTÉNELEM ÉS EURÓPAI
INTEGRÁCIÓ TANSZÉK TUDOMÁNYOS
KIADVÁNYA

UNGVÁR 2021

UDK 80 (063)
BBK III10я54
A – 19

UKRAJNA OKTATÁSI ÉS TUDOMÁNYOS MINISZTERIUMA
UNGVÁRI NEMZETI EGYETEM
UKRÁN-MAGYAR OKTATÁSI-TUDOMÁNYOS INTÉZET
MAGYAR TÖRTÉNELEM ÉS EURÓPAI INTEGRÁCIÓ TANSZÉK

NORTIA

A MAGYAR TÖRTÉNELEM ÉS EURÓPAI INTEGRÁCIÓ TANSZÉK
TUDOMÁNYOS KIADVÁNYA

ELSŐ SZÁM

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

dr. Zubánics László tanszékvezető (a szerkesztőbizottság elnöke)
Dr. Aszlanov Sztelasz professzor (a szerkesztőbizottság elnökhelyettese)
dr. Dupka György (a szerkesztőbizottság elnökhelyettese)

Felelős szerkesztő: Belikánics László adjunktus

Recenzió: dr. Bohiv Olekszandr docens, dr. Kerecman Nagyija docens

Számítógépes tördelés: Mihók Richárd adjunktus

Kiadását ajánlotta:

az Ukrán-Magyar Oktatási-Tudományos Intézet Tudományos Tanácsa (2020. október 18-i ülésén, 2. sz. jegyzőkönyv)

Kiadó: „CROSSROADS” Európai integráció és nemzeti kisebbségek központ

Ungvár – 2021

УДК 80 (063)
ББК Ш10я54
А – 19

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
УКРАЇНСЬКО-УГОРСЬКИЙ НАВЧПЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ УГОРЩИНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

«NORTIA»

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
КАФЕДРИ ІСТОРІЇ УГОРЩИНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

ВИПУСК 1

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

к.і.н., доц. Зубанич Л. Л. (голова редколегії)
д.п.н., проф. Асланов С.А (заступник голови)
Дупко Ю.Ю., доктор філософії (заступник голови)

Упорядник збірника: ст. викл. Беликанич В. В.

Рецензенти: доц., к.і.н. Богів О.Я., доц., к.і.н. Керецман Н.П.

Комп'ютерний макет і верстка: ст. викл. Міговк Р.Ю.

Друкується за рішенням Вченої ради Українсько-угорського навчально-наукового інституту, протокол № 2 від 18 жовтня 2020 р.

Видавець: Центр європейської інтеграції та національних меншин «CROSSOADS»

Ужгород – 2021

**A kiadvány
megjelenését támogatta
a Magyar Tudományos Akadémia
a Domus intézményi konferencia- és kiadvány-támogatási pályázat 2020
keretében**

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ	5
ZUBÁNICS LÁSZLÓ. A kora újkori magyar nyelvű levelezés, mint történelmi forrás	6
DUPKA GYÖRGY. A náci haláltáborokat túlélte kárpátaljai zsidók a szovjet hadifogolytáborokban/munkatáborokban	19
VARGA RÓBERT. A hadsereg szerveződése 1890-1914 között Ung és Bereg vármegye példáján	31
KATONA VERONIKA. A gazdasági és társadalmi folyamatok hatása a gazdasági fejlettségre a magyarországi makroszintű folyamatok vizsgálatának tükrében (2000– 2018)	53
GORZÓ KATALIN. Agnes Waterhouse boszorkányperének kultúrantropológiai elemzése	64
BALLA ESZTER. Korláthelmeccs közép-kora.	69
KOPASZ VIVIEN MELANI. A Szernye-lápvilág múltja és jelene.....	75
DZSURINEC ALEXANDRA. A 2008-as gazdasági válság hatásai Görögországra	81
DOBÁN VIVIEN. Visegrádi együttműködés az Európai Unión belül.....	88
LŐRINC INGRID. Az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ)	93
BELIKÁNICS LÁSZLÓ. Теоретичні аспекти політичного розвитку світу в контексті глобалізації.....	99

Előszó

Tisztelt olvasó! Egy új kiadványt, az Ungvári Nemzeti Egyetem Ukrán-Magyar Oktatási-Tudományos Intézete Magyar Történelem és Európai Integráció Tanszékének Nortia című tudományos kiadványát tartja a kezében. A kötet összeállításának mind a tanszék tanári kara, mind pedig a kutatásokban részt vállaló diákok részt vettek, elsősorban azzal a céllal, hogy megszólítsák, és egymással kapcsolatba hozzák az idősebb és az ifjabb nemzedék képviselőit, publikációs lehetőséget biztosítva a tehetségesebb diákok, illetve felkészítő tanáraik számára.

Munkánk során szigorúan tartjuk magunkat Eötvös Lóránd egyik megállapításához, amely szerint: „Bizonyos dolog, hogy csak az lehet jó tanár, aki maga a tudománnyal foglalkozik; mások eszméit is csak az képes hirdetni, akinek magának eszméi vannak”.

Meglátásunk szerint ebből a munkából mindenki csak nyerhet: a fiatalok tanulhatnak az idősebb nemzedéktől, újabb témák kidolgozásába kapcsolódhatnak be, új ismereteket szerezhetnek, s ami nem utolsó szempont, kutatásaik eredményei a tudományos társadalom is megismerheti és elismerheti. Tanszékünk szeretné, ha a régióban működő más tudományos műhelyek tagjai is megismernék a nálunk folyó munkát, megismerhessék egymás kutatási területeit, módszereit. Alapgondolatunk, hogy lehetőséget biztosítsunk arra, hogy a különböző témákkal foglalkozó kutatók személyesen teremthessenek kapcsolatot, nyújthassanak esetleg segítséget a hasonló érdeklődésű kollégáik számára.

Tanszékünk diákjainak munkáira a sokszínűség jellemző, hiszen az itt is olvasható dolgozataik felölelik a világtörténelem, a magyar történelem, az európai integráció témakörét, de találhatunk kiemelkedő történelmi személyiségek portréját, illetve fejlődéstörténeti elemzést is. Reméljük, hogy az általuk megfogalmazott megállapítások méltán tarthatnak igényt majd pályatársaik figyelmére, akik követendő példát látnak publikációikban.

Kérem, fogadják sok szeretettel a kötetben megjelent dolgozatokat, reméljük olvasásuk közben új ismeretekre és látásmódra tesznek szert!

**dr. Zubánics László docens,
a Magyar Történelem és Európai Integráció Tanszék vezetője**

УДК 94(439)(093)"14/15":82-6

ZUBÁNICSLÁSZLÓ, PhD

A KORA ÚJKORI MAGYAR NYELVŰ LEVELEZÉS, MINT TÖRTÉNELMI FORRÁS

У дослідженні вивчаємо приватне листування першої половини XVII століття, у тому числі представників аристократичних родин Північно-східної Угорщини (Телегді, Вардії, Нярі, Другетів) приділяємо особливу увагу аналізу осіб, подій та довідковій інформації, що міститься у листах. Детальний аналіз змісту цих листів показує, що якщо відомі тогочасні події, особисті контакти і маємо доступ до необхідних додаткових джерел, то можна зробити відповідні висновки навіть із порівняно скупої інформації.

Через мінливості історії, архіви родин не залишилися в одному місці. Родинні архіви, включаючи різне листування, є важливими джерелами та документами епохи, оскільки поряд з локальними / особистими даними містять також соціально-історичну, економічну та політичну інформацію. За їх відсутності жоден історик не може взятися за написання історії окремої родини, маєтку чи комітату. У своїй докторській дисертації про цей період історик Золтан Борбель пише з цього приводу: «Що стосується сімей з кращими джерельними даними, таких як сім'ї Баттьяні, Надошді чи Естерхазі, проводяться більш глибокі дослідження, зосереджені на історії двору, маєтку, мистецтва й культури – в декількох випадках міждисциплінарними групами з багатьох дослідників. Окрім розробок історії родин, було розпочато по суті комплексне дослідження аристократичної спільноти Західного Задунайя, в якому паралельно з дослідженнями розширення аристократії були досягнуті надихаючі результати щодо регіональної ролі окремих знатних родин, їх ролі в системі комітатського адміністрування та військової справи, сімейних стосунків, сервітутського-фамільного кола, і не менш важливо, складу їх маєтків та господарювання».

Одна з цілей дослідження - показати кризу призму двох приватних листів аспекти подій в історії родини, пов'язані зі змістом у них, та проілюструвати стиль тогочасної аристократичної кореспонденції. На наш погляд, завдяки цьому дослідженню ми знову зробили внесок у вивченні невеликих фрагментів історії аристократичних родин та у з'ясування деяких історичних «пліток».

Ключові слова: листи, Телегді, Другет, шлюб, Нярі, спадок, срібло, Якушич, Тербеши, Сентміклош, Надашді, Асалаї.

A XVI. századi magyarországi reformáció, majd ellenreformáció (a legújabb álláspont szerint – katolikus megújulás) a hozzájuk kapcsolódó oktatási hálózat kialakulásával jelentős mértékben hozzájárult az írásbeliség, ezen belül a levelezésfejlődéséhez Magyarországon is. Az adott korszakból fennmarad misszilis levelezés megfelelő értelmezés mellett egyszerre tud átfogó képet nyújtani a korabeli politikai, gazdasági, vallási állapotokról, illetve rámutatni az emberi kapcsolatok egész rendszerére. Mint a téma szakértői megjegyzik: a török hódoltság időszakában a levelezés a mainál fontosabb és nélkülözhetetlenebb szerepet töltött be. A hírek átadásának, az egymással való kapcsolat tartásának, a „communicálásnak” a „nyelvvél való üzenés”, vagyis követ, illetve küldönc

bocsátása mellett az egyetlen formája a levél volt. A levél mint önálló közlési forma szorosan összefügg a magyar nyelvűségnek az irodalomban, ezen belül a levelezésben való elterjedésével, általánossá válásával. Először csak latin nyelvű levélhez illesztett utóiratok, toldások formájában, később pedig a latin nyelvű megszólító és datálási formák közé ékelt, lényegében a levél törzsét jelentő szöveggént. A későbbiekben a levél nagy része magyar nyelvű volt, azonban bizonyos latin nyelvű formák mindvégig megmaradnak. A magyar nyelvűség irodalmi szerepének széles körűvé válása tette lehetővé a családi levelezés kialakulását.

A tanulmány **célja**, hogy alátámassza a magánlevelezés, mint történelmi forrástípus fontosságát, s rámutasson, hogy megfelelő kiegészítő információk birtokában ezek a levelek jóval több mindent elárulhatnak a kora újkori társadalmi viszonyokról, mint első látásra gondolnánk. **Feladatunk**, hogy a levelek révén megmutassuk a bennük foglalt szöveges részhez kapcsolódó esemény- és családtörténeti aspektusokat, illetve illusztráljuk a korabeli főúri levelezés stílusát.

A téma vizsgálata közben számos fontos információhoz jutottunk. Az egyik legfontosabb, hogy XIX. század második felében számos olyan dokumentum került már feldolgozásra, illetve publikálásra, amelyre a történész társadalomnak nincs tudomása. Ezek „újrafelfedezése” és közzététele fontos feladat lehet a korabeli események jobb, mélyebb megismerése szempontjából. A „friss szemmel” való vizsgálódás, illetve az azóta napvilágot látott információk révén többek között számos történelmi tévedést, félremagyarázást sikerült tisztázni. A rendelkezésre álló adatok révén az elmúlt évek során sikerült „kiszínezni” az északkelet-magyarországi főúri családok XVI–XVII. századi történelmének fehér foltjait, s annak képviselői elfoglalhatták méltó helyüket a történelmi panteonban. Mindez nem történhetett volna meg a megfelelő forrásismeret, illetve -kritika nélkül.

Az utóbbi években több jelentősebb publikáció, illetve kötet látott napvilágot a Drugeth és a Telegdy család történelmével [Borbély, 2013, 2015; Zsoldos, 2012, 2017, Ферков, 2012, 2016; Зубанич, 2017, 2019, 2020], amelyek elsősorban azok lokális aspektusait vizsgálták. Hasonló módon is gazdag a rendelkezésre álló forrásbázis [Batthyany; Beke, 1886; Dávid, 1998; Eckhardt, 1944; Nádasdy, 1882; Radvánszky I., 1986; Radvánszky II., 1986; Radvánszky III., 1986; Levelestár I, 1981.; Levelestár II., 1981; Nyáry-Várday, 1975; Papp, 2016, Esterházy, 1882; Csízi, 2005], illetve a szakirodalom [Гусарова, 1999, 2004, 2018; Zubánics, 2016, 2020; Зубанич, 2021, Réz, 1899, Mészáros, Károly, 1861].

A családi levelezések közül kiemelkedik Nádasdy Tamás nádor és Kanizsai Orsolya („szerelmes Orsikám”) levélváltása, amely alapján gyakorlatilag heti szinten nyomon követhetjük Magyarország legfontosabb famíliájának mindennapjait. A többnyire Bécsben és Pozsonyban tartózkodó nádor szinte minden fontos kérdést (gazdálkodás, politikai, egyházi ügyek) megtanácskozik

feleségével, gyakran kedveskedik Kanizsai Orsolyának kisebb ajándékokkal. Bár családi levéltárak nagy része a történelem vizsontagságai során elpusztult, a nádori házaspár levelezése fennmaradt (az 1670–71-es Wesselényi- összeesküvés megtorlásaként a Nádasdy család levéltárának nagy részét elkobozták és Bécsbe szállították). Mivel a korabeli házastársi, illetve férfi-nő kapcsolatokról keveset tudunk, ezért levelezésük, közvetlen stílusuk fontos kultúrtörténeti és szociális jelentőséggel is bír.

Szerkezetüket tekintve a XVII. századi levelek nagy része eleinte öt, később három részből áll, amelyek közül az első és a harmadik gyakorlatilag rögzített forma, a levélírónak csupán a középső részt kellett saját gondolataival kitöltenie. Ezek a részek a salutatio (megszólítás) és a captatio benevolentiae (üdvözlés), majd ezután következett a levéltörzs, azaz a narratio. A levelet a conclusio és a köszöntés követte, illetve a datum és az aláírás (subscriptio) zárta le. Maga a többnyire latin nyelvű címzés a levélpapír külső oldalán volt található, amely egyfajta borítékként is szolgált (külön borítékot ritkán találunk). A „levéltitkot” a küldeményt lezáró, különböző színű viaszba nyomott pecsét hivatott biztosítani.

A levelek nagy részét férfiak írták, részben saját kezűleg, részben írnok (diák) közreműködésével. Ez utóbbiak segítségére szorultak a korszak jelentős levelezését lebonyolító nagyasszonyok is, akik a nőnevelés elterjedésének lassúsága miatt többnyire csak felnőtt korban (gyakran férjük ráhatására) próbálták meg elsajátítani a betűvetés tudományát. Kanizsai Orsolyát férje tanította meg írni. Dokumentált levelezésük 1536 és 1562 között bonyolódott. Mellette Czobor Erzsébetet, Thurzó György nádor feleségét hozhatnánk fel példaként, aki jelentős levelezést hagyott hátra, illetve Várdai Katát. Ez utóbbinak férjeivel, Telegdy Pállal és Nyáry Pállal folytatott levelezését külön kiemeli a magyar irodalomtörténet, azonban meg kell jegyezni, Várday Kata kb. harmincévesen tanult meg írni, hogy ne írődeákon keresztül „kommunikáljon” férjével. Telegdy Pál 1588-ban, akkor még menyasszonyához intézett levelében így ír *„Továbbá kírlek mint énnekem kedvem szerint való szerelmes atyámfiat, ides mátkámat, írj énnekem választ, ha többre nem is immár, akár csak ez egy levelemre. Hiszem, nem fáradsz avval meg. Nem is tudja felőlünk senki, úgy küldhedd ez én inasomtul, kit most Ecsedbe küldtem. Ezelőtt is egynihányszer úgy kírtelek levelem által, hogy írj nekem. Hogyha te engemet valamire úgy küttél volna, bizony nem tudom, mi tartóztatott volna meg az egy üdvössígen és tisztessígen kívül, hogy kívánságod szerint való válaszod nem lett volna tőlem. De nem tudom mi az oka, hogy ily kemény szívet mutathatsz hozzám, mert ha az szemírmetségveted előmben, az igen keves mentsíg, mert mi köztünk immár meg kell annak alunni, és lassan lassan bátrabban szólhatunk egymásnak. Hogy nem mint ezelőtt, mert rígen ismerjük személyünk szerint egymást, és jórészint erkölcsünkben is, noha még ideje nem volt, és módja nem mutatta, egymásnak nem szóltunk, holott még helye volt az szemírmetségnek. Kírlek azírt én ides atyámfia, szerelmes mátkám, írj nekem, bizony senkinek nem mutatom, senki is*

nem látja egyéb nálamnál. Hiszem pedig bátyádnak írhat sz felül, ha egyibnek szígyenlesz írni, avagy atyádfiának, mert ugyanis az vagyok. Isten tartson meg jó egíssígben. Zetényben költ ma hetfűn 1588. Az te mindennél jobb akaró atyádfia, szerelmes mátkád Telegdy Pál.” [Zubánics, 2016, 227-228. old]. A későbbiekben derül csak ki, hogy a válaszlevelek elmaradásának az oka nem a menyasszony „szemérmetes mivolta”, hanem az írás tudományában való járatlansága volt. De későbbiekben is gyakran kellett unszolni a nagyasszonyt, hogy válaszoljon a levelekre: „*Ha ír nál nekem, én is ír nék neked, jó rokon; de ha te rest vagy, én is az lehetek.*” (1593. november) [Zubánics, 2016, 227-228. old]. Várday Kata szókincse, illetve fogalmazási készsége is gyenge lehetett eleinte, mivel férje, egy Ugnád Kristófné Losonczy Annához intézett levelet maga fogalmaz meg, s arra kéri feleségét, hogy azt szabatosan másolja át és küldje el: „*Ezenképpen írd az mint én írtam, ebből le tudod írni. Ugyan kírlek, ezt ne halogasd, mindjárt leírad, felül is az mint kell ír nad, im megírtam.* (1589 július)» [Zubánics, 2016, 228-229. old].

Mivel Telegdy Pált katonaként a hadakozások gyakran elszólították, így nem sokat tartózkodhatott otthon. De távolból is ügyelt a birtokait (köztük Beregszentmiklós és Podheringet), feleségének pedig kedveskedő, szerelmes sorokat írt hét éven át, egészen az 1596-ban bekövetkezett haláláig. A levelek nagy részében a gyermekek () egészségi állapotával is foglalkoznak: „*Megértettem ides rokonom leveledből, hogy az két fiúkat a hideg lelte, de remilled, hogy elhagyja őket, az egyébtől nincsen azt gondolom, hanem minthogy erőtlének szegínyek az betegség miá, és játszanak, micsoda ráncigálódik, micsoda az gyermek megsérszik, azért leli. De ugyan jók azok az orvosságok, kikkel gyóg[y]ítattad őket, az kenis is jó volna. Az mi az leiánkánkat illeti, bizony dolog, hogy ezután is filelmes leszen, hogy ujóbban meg ne himlőzzik, most azért nem filtem, hanem ezután ha Isten ílteti egynihány esztendővel* (1594. május 5.) [Zubánics, 2016, 230-233. old].

Telegdy Pál nemcsak feleségével, hanem bátyjával, Jánossal is levelezett. Az Eckhardt Sándor által közzétett Két vitéz nemesúr: Telegdy Pál és [Telegdy] János levelezése a XVI. század végéről című gyűjteményben közzétett levelezés hűen tükrözi a mindennapok mellett az országos politikába és a korabeli hadviselésbe is betekintheünk. Apjuk, Telegdy Mihály halála után a Bereg és Zemplén vármegyei birtokokat a fiúörösök, János és Pál között osztották meg. Telegdy János a podheringi kastélyban rendezkedett be (a birtokainak központja a Zemplén megyei Zétény vára “castello Zétény”), míg öccsée lett a családi birtokközpont, Szentmiklós. A várkastély mai alakját a Telegdy János által befejezett építkezéseknek köszönhetően nyerte el. A munkálatokkal kapcsolatban így írt 1589-ben írja öccsének: „*nincs téglavető a beregségben, Lengyelországa küldtem az kj ablakokat czjnalna üegh tányérral humár kettőt az háznak megpadoltattam, az orosz palotára mohát is és az hasadékokat moval czináltatom be és úgy ottetem meg aztán meg az mésszel. A kőműves semmi választ [...] de még itt két hónapig sem végzik el a művet [...] Eddig nem tudták*

szállítani a zsindelet az árvíz miatt.” [Zubánics, 2016, 220. old.]. Az építkezéssel kapcsolatos későbbi, 1594 júliusában írt levele is: *„még kapu sincs udvaromon s még házamon sincs ajtó”*. A munkálatok már a végéhez közeledtek ekkor, mivel ebben az évben került fel a kastély nyugati falára a *„D. C. Joannes Telegdy Anno 15(9)5”* [Zubánics, 2016, 220. old.]. felirat.

Telegdy Pál a tizenöt éves háború különböző eseményeiről is tudósítja feleségét: *„Magunk és táborunk állapotja ebben vagyon: elmúlték egy hete, hogy Hatvant megszállottuk. Még most sem fogtunk úgy hozzá, hogy megvennők, hanem távoli föld lövöldöztek be a várásba és várába. Oka ez, hogy értettük vala, hogy kű[v]ül megsegítik, azt vártuk”*. [Zubánics, 2016, 220. old.].

Telegdy Pál 1596. november 13-án 32 éves korában hunyt el. Várday Kata 1600-ban ment feleségül a bécsi udvarban nevelkedett Nyáry Pálhoz. Nyáry többször emlékezik leveleiben könyvekről. Ahogy 1602. október 31-én írta feleségének: *„Édes szerelmes Katám, a kisleányomnak eléggé keresem orvosságát, de nem tudok semmit találni, a könyveim mind otthon vannak.”* Ugyanitt foglalkozik a gyermekek betegségével is: *„Szomorú szívvel olvastam mind az két leányomnak betegségeket. Bisalmát sőtess, édes Katám, az Annocskának, ha az mellét fájdalja, vacsora után nádmézzel add megenni, mikor le akar feködni, osztán ne igyék reá. Jó az nátha, hurut ellen, csak hogy nem kell hajadon fővel és mezítláb járni, söveg legyen mindenkor fejében. A kisleányomnak eléggé keresem orvosságát, de nem tudok semmit találni. Vagy hogy az dajkája talám nehézkes, vagy hogy sok gyümölcsöt eszik, avagy édes mustot iszik, mert attul is megtörténik”*. [Zubánics, 2016, 234-235. old.].

Nyáry kiforrott helyesírással, szépen írt, de nagyszámú levele nem mutat humanista iskolázottságra. Maga a feleség is gyakrabban nyúl a tollhoz, amit 1606. október 30-án Zsitvatorokon kelt levelében Nyáry Pál is megdicsér: *“Ez két nap három leveledet hozák, édes Katám, kit igen nagy jó kedvvel és szerelmesen vettem. Engedgye Isten [...] sokszor irhass.”* Levelezéséből a korabeli történelmi eseményekről is értesülhetünk, így többek között arról, hogy *„Batory [Gábor] uram felől ma hozott Cycery [Csicseri Ambrus] uram levelet, kiből Kegyelmed mindenneket megérthet, nem leszen addig semmi kár az dologban. Édes szerelmes uram, az jószágom felől törekedjék Kegyelmed, mert bizon igen nagy dolog lenne, ha immárlan kárt vallanánk. Isten után Kegyelmedhez vagyon minden bizodalmon, édes uram, legyen az Kegyelmed munkájára és sok szolgálatjára is mind az mostanin, mind az előbbire mi tekintet, hogy az ki Kegyelmed kezében vagyon, ne kívánják ő felségek azt el. Szentmiklósi jószágunkon ott vadnak az halduk [hajdúk], Tot Ferenc a hadnagyok, három falu is, az ki közös Telegdyvel, azok mindenestől elfutottak...”* (1606. április 28.) [Zubánics, 2016, 235-236. old.].

Homonnai Homonnai Drugeth János (†1645) országbíró és felesége, Jakusith Anna írásos hagyatékából mindösszesen néhány levél került publikálásra. A családi levéltár egy része Jeszenő 1644-es ostroma során semmisült meg: *„az várból pedig Balling János minden élést, lövészszámokat*

kiszállíttatván, és minden haszonra valót Munkácsba takaríttatván, a fejedelem parancsolatjából a várnak minden bástyái, derék épületi porral felhányattatván s haszontalanná tettettvén, pusztán hagyatott vala”.

Éppen ezért fontosak a megmaradt levelek, mert a bennük foglaltak segítségünkre vannak a korabeli események rekonstruálásában. Drugeth János országbíró unokaöccséhez, Nádasdy Ferenchez írt egyik levele, bár a hagyományos levelek csoportjába tartozik, azonban alapos elemzést követően számos, eddig számunkra ismeretlen információval is szolgál. A levél a Zemplén vármegyei Homonna városában íródott, s valószínűleg futár (a levél végén szereplő Székely nevű személy) révén jutott el a Nádasdyak sárvári birtokközpontjába.

Kívül:

“Illustrissimo Comiti domino Francisco de Nádasd Perpetuo terrae Fogaras, Comitatus Castri ferrei Supremo Comiti Dno fratri observantissimo.” (Nagyságos Nádasdy Ferenc gróf úrnak, Fogarasföld és Sopron vármegye örökös főispánjának, nekem tisztelt testvéruramnak.)

“Homonna, 1644. január 7.

Illustrissime Comes domine fráter observandissime seruitiorum commendaeione praemissa. Sok új esztendőket kívánatos jó egészségben engedjen Isten ő fölsége kk. érhetni, szerencsésen elis mulathatni. (A domine frater (testvéruram) megszólítás nem véletlen, hiszen Homonnai Drugeth János és Nádasdy Ferenc másodfokú unokatestvérek voltak: mindketten Nádasdy Ferenc és Báthori Erzsébet unokái.) Tegnap adá meg Görbey uram az kgd levelét, ő keglitől értvén az kid-jó egészséget, szűbtil erőlttem kívánván Istentül ő Szt. Felségétül, hogy abban az jó egészségben sokáig megtartsa klmdet. Az klmek között való vérséget penig, és az kis asszony között, reménységem kívül, igen véletlenül értem, mivel én ekkoráig semmi oly közöl való atyafiságot, mely az anyaszentegyháznak tilalma alatt volna, kid és az kis asszony között sem olvastam, sem hallottam még öreg élemetes emberektül is tudhatta maga is kid édes öcsém uram, hogy a mikor afféle dologban dispensatio kívántatik, szükség hogy legfeljebb negyedik izt foglaljon magában az atyafiság. (A dispenzacio – felmentés, mentesítés valamilyen jogszabály alól. Esetünkben házassági diszpenzációról van szó, azaz olyan akadály elhárításáról, amely a házasság megkötését akadályozná. Ilyen lehet különböző vallású személyek házasságkötésének engedélyezése, illetve közeli rokonságban lévő személyek házasságkötési szándéka. A korabeli magyar társadalomban törvény tiltotta a közeli rokon (unokatestvérek) házasságkötését. A levélben Drugeth János országbíró valószínűleg Esterházy Júlia Annára, Esterházy Miklós nádor és Nyáry Krisztina lányára utal, akinek a kedvéért Nádasdy Ferenc még evangélikus vallását is feladta és rekatolizált. Úgy tűnik, hogy felmerült a házasulandó felek esetleges közeli rokonságának kérdése, s emiatt a pápai Kúriához kellett fordulniuk.) Minek okáért deducaltassa jól kid édes öcsém uram az geneologiat, mindkét ágrúl, és küldje párját énnekem is, hogy értsem, mivel mi nyiri Báthoriak

familiájából, Báthory Erzsébet után szakadván, ő klme pedig az rozgonyi Báthoriak ágából szálván alá, nem láthatom az oly közelvaló atyafiságot, melyre kívántatnék az dispensatio, mindazáltal ha mi oly leszen az mely miatt nem nyughatatnának meg tovább is az emberek, kész vagyok ezen dolgot kk. igazságában promoteálni minden alkalmatossággal és szolgálnom kk, de nem reménylem hogy tovább vonodjék az a dolog; ha palatinus uram ő klme tudott volna valami akadályt az kid házasságában, nem is adta volna kk szerelmes leányát, tudom hogy okos ember ő klme praeventialta volna elébb az dolgot. (A Báthori család nyíri/nyírbátori ágazata – voltaképpen az ecsedi ágról beszélünk, amelyet a birtokközpontjáról neveztek el – (II.) Györgytől (? –1570) veszi kezdetét, aki unokatestvérét, a somlyói ágazatból származó Báthori Annát (Drágffy Gáspár és Homonnai Drugeth Antal özvegyét) vette feleségül. Felesége révén Báthori István lengyel király és erdélyi fejedelem sógora. Házasságukból 4 gyermek született: Báthori István országbíró és zsoldárszerző, Báthori Erzsébet, Nádasdy Ferenc felesége, Báthori Klára, Losonczy Antal felesége (Esterházy Anna Julianna ükanyja) és Zsófia, Figedi András felesége. A menyasszony, Esterházy Anna Julianna anyai ági felmenői között is találunk ecsedi Báthory ősoket (Rozgonyi Kata ∞ Báthori András → Báthori Klára ∞ Losonczy Antal → Losonczy Dorottya ∞ Wárday Mihály → Wárday Kata ∞ Nyáry Pál → Nyáry Krisztina ∞ Esterházy Miklós → Esterházy Anna Julianna ∞ Nádasdy Ferenc).

Casu quo ugyan dispensatio nélkül nem lehetne meg, palatinus úr ő klme azt egy szavával megnyerheti az Nuncius Apostolicusnál. Péter Szeghedy Ferencz uramnak is fiam praefectusának, kit kid jól esmér, megírtam, hogy ha kid requiralni fogja és parancsolni ezen avagy más dologban is serényen szolgáljon kk. De caetero édes öcsém uram meg nem írhatom, mennyire örvendezek, azon hogy kegyelmedet Isten az anyaszentegyháznak kebelébe áldotta meg, kívánom Istentül, hogy azon ajándékjában, malasztjában, élete fogytáig tartsa meg, az ő szent nevének dicséretére. (Nádasdy rekatolizációjával a protestantizmus gyakorlatilag eltűnt Nyugat-Magyarország vármegyéiből, ezért érthető az országbíró örvendezése.)

Felette igen tetszett volna nekem, hogy ha ez az impedimentum nem találkozik vala lenni, hogy még ez farsangban az kéz fogásnak szine alatt lehetett volna meg az klmek lakadalma, mert az lakadalomnak minden ceremóniáit, és annak illendő praeparatióit, az kid gyászos állapotjára nézve, mostanság meg nem lehetnek volna, arra való képest is irtam mind palatinus Uramnak is, mind pedig kidnek is, hogy ő kglme, mind idő s mind beteges állapotjára nézve, adná éltében haza kk az kis asszonyt, s tudhatna kid is micsoda dispositióval lenne klmek. (A gyászos állapottal kapcsolatban Nádasdy Pálné Révay Juditról, Nádasdy Ferenc édesanyjáról van szó, aki 1643. november 21-én halt meg.) Az mi az szegény asszonyom ángyom eltakarítását nézi, úgy gondolom, úgy is értettem másoktól, hogy még e farsangnak a közepében meg lenne, és így az kid kézfogásának egyik akadéka találtatnék. Ezzel az ur Isten tartsa meg kidet sok jó egészségben. (A levélből arra következtethetünk, hogy a hivatalos temetésre még

került sor (ami jellemző a korabeli viszonyokra), éppen ezért javasolja Homonnai Drugeth János, a kézfogót követően a gyászévre való tekintettel minden pompát mellőzve kössenek házasságot. Azonban a Nádasdy család társadalmi státusa miatt mégis nagy esküvőt tartottak.)

Dátum Homonnae die 7. January Anno 1644.

Illsimae dominationis Yestrae. Servitor et fráter paratissimus Comes Joannes Druget de Homonna, m. pr.”

P. S. Ezt az levelemet in ea parte, ha kívántatik magyaráltassa meg kid az pápa követének, quo ad concernens negotium, ha ugyan ex superabundanti kívántatnék, az testimonialis levelét is meghagytam kk, én kldtül várok superabundanter ha kívántatik szolgálatom. Edes öcsém uram, hogy Székelly uram későn megyen kidhez, és ennyi ideig itt mulatott, kid ne nehezteljen reá, én magam tartóztattam itt.

A másik levelet felesége, orbovai Jakusith Anna írta Aszalay István országbírói helytartónak. Aszalay Esterházy Miklós nádor köréhez tartozott, apja munkácsi tiszttartó, majd udvarbíró, később Alaghy Menyhért regéci és pácini birtokainak felügyelője. Aszalay István Esterházi támogatásával külföldön, a grazi jezsuita kollégiumban tanult, majd a nádori apparátusban helyezkedett el. 1630 januárjától a nádor titkára. Munkássága elismeréseként III. Ferdinánd király címeres levelet és birtokot adományozott számára. Draskovich János nádor mellett nádori ítélőmester (bíró). Ezután egy ideig „szabadúszó” jogászként tevékenykedik, több főnemesi család is igénybe veszi szolgálatait. 1650-ben, mint írja, „akaratom ellen, nagy búsulásomra érsek uram [Lippay György esztergomi érsek, főkancellár] (...) institutiójára s izengetésére (...) fel kelle vennem (...) a vice judex curiae tisztet”. Csáky László országbíró mellett tevékenykedett, akit grazi tanulmányai során ismert meg. 1651-ben a Magyar Kamara tanácsosa, a következő évben többek között felméri a Szepesi Kamara felső-magyarországi pénzügyeit. Valószínűsíthető, hogy Graz a kapcsolódási pont Homonnai Drugeth Jánoshoz is. Naplója szerint részt vett Drugeth János és Jakusith Anna pruszkai esküvőjén is („2. die sumpto prandio in quodam pago, ad caenam ad Pruszkay ad nuptias magnifici domini comitis Joannis Homonnay, quae eodem die ibidem celebratae sunt ipso satis infirma valetudine existente nupsit autem filiae Annae nomine, condam Jankusith” (243. old.). Személyes és családi kapcsolat lehetett Aszalay és a Drugeth család tagjai (valamennyien Esterházy Miklós nádor lekötelezettjei) között, mivel több olyan eseményre is meghívást kap, aki ezt feltételezi. Jakusith Anna és Kata meghívják testvérük, György egri püspök 1649. május 4-én a pruszkai ferencesek templomában tartandó temetési szertartására. 1650. október 1-jén Nagyszombatban kelt levelében Jakusith Anna arról értesíti Aszalay Istvánt, hogy lánya, Homonnai Drugeth Klára – aki a klarisszák nagyszombati kolostorában nevelkedett – le kívánja tenni a végső egyházi fogadalmat, hogy „az ő édes Jézusának, jegyesének holtig és azután örökké való kötelességében legyen”. Az ünnepélyes fogadalomtételre 1650. október 23-án kerül sor Nagyszombaton, amelyre Aszalayt is meghívja, „hogy az megnevezett

napon és helyen méltóztassék jelen lenni, és édes leányomnak lelki menyegzését kívánatos jelenlétével ékesíteni”.

A levél szövege:

„Elárvult (megözvegyült) állapotomban ajánlom kegyelmednek szolgálatomat, kívánom, hogy a Jóisten minden jóval megáldja Önt!

Ma kaptam meg kedves Aszalay uram a levelét, amelyből megértettem, hogy az ezüst értékeket felsoroló jegyzéket (listát) kellene elküldenem. Ami ezüst értékkel rendelkezett megboldogult férjem, az ezt felsoroló listát átadtam az ügyvédeknek. A szegény férjem után más arany érték/ékszer nem maradt, csak két gyűrű és egy násfa (ékköves dísz), ez utóbbit a süvegére tették, az egyik gyűrűt pedig az ujjára húzták (valószínűleg a temetés során). A másik gyűrű nálam van, amelyet eljegyzéskor, illetve esküvőkor nekem ajándékozott.

Ami a rubintot illetve, úgy vélem, s ha kegyelmed is úgy gondolja, nem kell szólni, amíg az egyéb ezüst értékeket, és egyéb apróságokat, amelyek a raktárban voltak, s amelyeket lefoglalt. Ha kérni fogja a rubintot, akkor azt válaszolom majd, hogy ha anyai gondoskodásomba belenyugszik és rám bizza annak eldöntését, akkor megkaphatja tőlem. Ha mégsem fog így tenni, akkor annak értékéből magam és lányom számára is igényt tartok, s addig nem fogja megkapni, amíg nem kártalanít (kifizet) bennünket. Magát az ékkövet felértékeltejük és az értékének a felére igényt tartunk.

Az apja örökségéből fennmaradt egy ezüstből készült íródoboz, az is ott van.

Kilenc czapa () pohár, 12 db aranyozott ezüst gyümölcstartó csésze, 2 db csésze, 2 db. sótartó, 1 db. ezüst gyertyatartó, 1 db. mézeskanál, 1 db. aranyozott ezüst tálka, édességnek való ezüst, fedeles csésze, amelynek több rekesze is van. Ezt emlékezetem szerint megboldogult férjem még életében nekem ajándékozta.

Több ezüst érték, ami a sajátom, vagy a férjemé lett volna, nincs nálam.

Szívesen meg is esküszöm, hogy az apja értékei közül semmi sincs nálam. Ami a saját ezüst értékeimet illeti, amelyek ott voltak, amennyire eszembe jut, le is írom:

nyolc vagy kilenc fedeles, összerakható aranyozott ezüst poharak, amelyekből megboldogult anyám tizenkettő darabot adott hozományba. Emlékeim szerint ezekből kettő, vagy talán több már elveszett.

12 darab kisebb, fedeles, aranyozott ezüst pohár, 1 db új ezüst palack, 1 db vastag ezüst tányér, 1 db aranyozott csésze tokban, 1 db. aranyozott csésze tok nélkül.

Több dolog nem jut eszembe. Megboldogult férjem ezüst értékeit egy megvasalt ládába raktam bele, a sajátjaimat pedig egy nagy zöld ládába. Megvolt az értékek listája is, ha József eljönne, neki eszébe jutna, hogy miből mennyi ezüst értékem volt. A nyolc ezüst tálát, amit anyámtól hozományba kaptam, a kézmosó tálát (medencét) és az egyéb apró ezüst dolgokat, amelyeket Bécsben vásároltam az ügyvédeknek átadtam lista szerint. Azt hallottam, hogy szegény bátyám

szekrényládáját feltörette és a kivett ezüst tárgyakkól lószerszámokat csináltatott belőle. Elképzelted, hogy egy úrnak a pohárszékéhez mennyi minden tartozott. Tudomásom szerint vagy harminc-negyven ezüst tál, azokhoz tárgyak, poharak, kézmosó edények, kanalak, villák, palackok, kannák. Talán kegyelmed emlékszik hány ezerét (forintét) vásárolta (bátyám) a bíboros hagyatékából.

(Jakusith Annától viszonylag kevés számú levél maradt fenn (ezek egy része még feldolgozásra vár), ezek közül kiemelkedik az Aszalay Istvánhoz vagyoni kérdésekben intézett levele. A levélben egy családi, vagyoni alapú konfliktus képe rajzolódik ki: anya és fia, Homonnai Drugeth (IV.) György között. Réz László a későbbi felső-magyarországi főkapitánnyal kapcsolatban így ír: „Jellemének tulajdonságai között első helyen állt az erőszakosság és a viszálykodás vágya. Viszálykodásban élt mindenkivel, még a saját anyjával is.” A levél megírásakor 19 esztendő (IV.) György valószínűleg saját kezébe vette birtokai és családi vagyona kezelését, s mint a levélből kitűnik, a családi tárházat (kincstár és oklevéltár) is feltörték, annak értékeit, köztük Jakusith György egri püspök hagyatékát beolvastották.)

Kérem kegyelmedet, hogy értesse meg a fiammal, hogy én elfogadtam a megállapodást (őfelsége, a király rendelete miatt ebből ki sem hagyhattak), és remélem, hogy a jövőben is emberségesen fog bánni velem.

Kérem Önt, Aszalay uram, hogy segítsen a továbbiakban is jóakarattal, s a továbbiakban is álljon mellettem. A továbbiakban a Jóisten éltesse kegyelmedet és tartsa meg jó egészségben.

Kelt Terebes várában 1651. március 14-én.

A kegyelmednek becsülettel szolgáló Jakusith Anna saját kezével.

Ui. Ami a tokaji pénzzel kapcsolatos, az engem is megillet. Kegyelmed tisztában van vele, hogy mennyit fizettem a birtok (zálogjogáért), mennyit és mire költöttem. Az összeírások nincsenek nálam, azokat a terebesi és a varannói birtokon lehet megtalálni. Azokat kegyelmed már átnézte. Ami a többi birtokokkal kapcsolatos összeírásokat illeti, azok az uradalmi tisztviselőknél vannak, akik be tudnak számolni arról, hogy mit fizettem ki.

Amennyire vissza tudtam emlékezni, a kifizetések listáját az ügyvédeknek átadtam, az náluk van. A többi lista is ott volt a tárházban (kincstárban), amit feltörték, így ők tudják, hogy hová tették, keressék azokat elő.

Külső címzés: Nemzetes Aszalay István uramnak, az országbíró helyettesének”

Összefoglalásként megjegyezhetjük, hogy a XVII. századi források között a levelezés, ezen belül a magánlevelezés fontos forrástípussá válik. Tanúi lehetünk a magyar nyelvű funkcionális levélírás kialakulásának és elterjedésének, nyelvi önállósulásának. Ugyanakkor a humanista hagyományokból táplálkozó latin nyelvű, irodalmi igényű levelek a XVI. század második felében fokozatosan átalakulnak, illetve elhalnak, helyet adva anyanyelvűségben, részben a protestáns humanizmus részeként való továbbélésének. A levél ebben a korban válik a közvetett emberi érintkezés legbensőségesebb formájává.

IRODALOM

1. Az Esterházyak családi naplója (дали – Esteházy), 1882. Közli: Szilágyi István. Magyar Történelmi Tár, 213 p.
2. Batthyany missilisek (дали – Batthyan). Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára <https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/batthyany-missilisek>. (дата звернення 01.10.2021).
3. Beke, Antal, 1886. Esterházy Miklós nádor leveleiből (1630–1640). Magyar Történelmi Tár, 95-109. pp.
4. Borbély, Zoltán, 2013. Egy konvertita főúr Felső-Magyarországon: Homonnai Drugeth György. Rekatolizáció, ellenreformáció és katolikus megújulás Magyarországon (szerk. Kónya Péter). Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 370-387 pp.
5. Borbély, Zoltán, 2015. A Homonnai Drugethek Felső-Magyarországon a 17. század első évtizedeiben. PhD-értekezés, Eger, 255 p. http://disszertacio.uni-eszterhazy.hu/2/1/Borbely_Zoltan_disszertacio.PDF (дата звернення 01.10.2021).
6. Csízi, István, 2005. Egy nagyívű hivatali karrier kezdetei a XVII. századi királyi Magyarországon. Aszalay István naplója (1624–1631), Fons, 163-256. pp. http://epa.oszk.hu/03300/03304/00033/pdf/EPA03304_fons_2005_02_163-255.pdf (дата звернення)
7. Dávid, Zoltán, 1998. Telegdy Anna ismeretlen versei (1591-1635). Irodalomtörténeti Közlemények, 102. évf. 1-2. füzet, 240-249 pp. http://epa.oszk.hu/00000/00001/00393/pdf/itk_EPA00001_1998_01-02_240-249.pdf (дата звернення 01.10.2021).
8. Eckhardt, Sándor, 1944. Két vitéz nemesúr Telegdy Pál és János levelezése a XVI. század végéről. Budapest: Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Magyarágtudományi Intézete, 218 p.
9. Kivonatok Révay László naplójából (дали – Révay), 1857. Közli: Dualszky János. Magyar Történelmi Tár 3., 252 p.
10. Merényi, Lajos, 1900. Eszterházy Miklós levelei Nyári Krisztinához 1624–1639. 1-2. Magyar Történelmi Tár, 16-60.; 264-295. pp.
11. Mészáros, Károly, 1861. Ungvár története a legrégibb időktől maig. Pest, Ráth Mór Könyvkereskedése, 114 p.
12. Nádasdy Tamás nádor családi levelezése (дали – Nádasdy), 1882. Szerkesztette: Károlyi Árpád, Szalay Árpád. Budapest: MTA Könyvkiadói Hivatal, 1882, <https://core.ac.uk/download/pdf/35135933.pdf> (дата звернення 01.10.2021).
13. Nagy, Iván, 1858. Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. III. kötet (C–D), Pest: kiadja Ráth Mór, 420 old.

14. Németh, Erzsébet, 2019. Várday Kata levele Nyáry Pálnak. Pálnak. <http://www.naputonline.hu/2019/06/15/nemeth-erzsebet-varday-kata-levele-nyary-palnak/> (дата звернення 01.10.2021).
15. Nyáry Pál és Várday Kata levelezése, 1600-1607 (дали – Nyáry-Várday), 1975. A Kisvárdai Vármúzeum kiadványai, Kisvárda, 51 p.
16. Papp, Gábor, 2016. Házastársi örök szerelem. Nádasdy Tamás és Kanizsai Orsolya levelezése. Korunk, 12., 4–13. pp. http://epa.oszk.hu/00400/00458/00625/pdf/EPA00458_korunk_2016_12_004-013.pdf (дата звернення 01.10.2021).
17. Radvánszky, Béla, 1986. (дали – Radvánszky I.). Magyar családelet és háztartás a XVI. és XVII. században. I. kötet, Budapest: Helikon Kiadó, 354 p.
18. Radvánszky, Béla, 1986. (дали – Radvánszky II.). Magyar családelet és háztartás a XVI. és XVII. században. II. kötet, Budapest: Helikon Kiadó, 406 p.
19. Radvánszky, Béla, 1986. (дали – Radvánszky III.). Magyar családelet és háztartás a XVI. és XVII. században. III. kötet, Budapest: Helikon Kiadó, 428 p.
20. Régi magyar levelestár (XVI–XVII. század) (дали – Levelestár I.), 1981. I. kötet, Budapest: Magvető Könyvkiadó, 593 p.
21. Régi magyar levelestár (XVI–XVII. század). (дали – Levelestár II.), 1981. II. kötet, Budapest: Magvető Könyvkiadó, 611 p.
22. Réz, László, 1899. A Drugethek és Homonna reformációja, Sátoraljaújhely: Zemplén Könyvnyomtató Intézet, 158 old.
23. Zsoldos, Attila, 2012. A Drugethek és a „hét vármegye”. „KöztesEurópa” vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére. Szerk: Bagi Dániel.-Fedeles Tamás-Kiss Gergely, Pécs, 577-585 pp.
24. Zsoldos Attila, 2017. A Drugeth-tartomány története 1315–1342. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 302 old.
25. Zubánics, László, 2016. Vitézi végek dicsérete. A nemesség szerepe a XVI–XVIII. századi Északkelet-Magyarország társadalmi fejlődésében. Ungvár-Budapest: Intermix Kiadó, 292 old.
26. Zubánics, László, 2020. A múlt tükrében elmerengve... Északkelet-Magyarország mindennapjai a XVI–XVIII. század fordulóján. Budapest-Ungvár: Intermix Kiadó, 357 old.
27. Gusarova, T., 1997. Vengerskoe dvorjanstvo v XVI-XVII vv. Evropejskoe dvorjanstvo XVI-XVII vv.: granicy soslovija. Otv. red. V.A. Vedjushkin. M.: «Arheograficheskij Centr», c. 171-191. (in Russian)
28. Gusarova, T., 1999. Ot zastol'ja k stolu peregovorov: vengerskoe provincial'noe dvorjanstvo v seredine XVII veka v dnevnikе Laslo Rakoci-Odissej. Chelovek v istorii: [sbornik statej]. RAN, In-t vseobshh. istorii. – M.: Trapeza, c. 43-49. (in Russian)

29. Gusarova, T., 2004. Vengrija pod vlast'ju Gabsburgov v vekah (istoricheskie ocenki v proshlom i nastojashhem. Vengry i ih sosedi po Central'noj Evrope v Srednie veka i Novoe vremja. Pamjati Vladimira Pavlovicha Shusharina. Sbornik statej [red. kol. T. M. Islamov, A.S. Stykalin, M. K. Jurasov]. M.: Konti, c. 127–138. (in Russian)

УДК 94(477.87)(=411.16):94(470)"1923/1967"

DUPKA GYÖRGY PhD

A NÁCI HALÁLTÁBOROKAT TÚLÉLT KÁRPÁTALJAI ZSIDÓK A SZOVJET HADIFOGOLYLÁGEREKBE/MUNKATÁBOROKBAN

Tudományos kutatásom kiindulópontjaként a Szolvyai Emlékpark szolgált, ahol mintegy száz gránittábláján eddig 11 723 ezer magyar és német, ukrán-ruszin áldozat mellett 738 zsidó ember neve is szerepel. A vizsgálódásaim során arra keresem a választ, hogy a 4. Ukrán Front katonai tanácsa 0036. sz. határozata alapján hogyan kerültek a holokausztot túlélő, többségében magyar zsidók, munkaszolgálatosok a magyarok, németek és a szlávok társaságában a GUPVI és a GULÁG táboraiba, illetve hogyan alakultak az egyéni sorsok? Az eddig felkutatott levéltári adatok alapján bemutatom, hogy a magyar zsidók is osztoztak a meghurcolt magyarok, sváb/németek sorsában és a keresztényekkel együtt végeztek rabszolgamunkát és haltak meg végelgyengülésben, járványos betegségekben.

Az adatközlők szerint a lágerkörülmények nem különböztek a náci koncentrációs táborokétól, ezt megtapasztalták azok a túlélő zsidók is, akik a német haláltáborokból hazatérve visszakövetelték a vagyonukat, ingatlanjaikat, ahová a kommunista vezető elitje már berendezkedett. A NKVD összegyűjtötte a szovjethatalom zsidó bírálóit, majd azzal az indokkal vitték el őket kényszermunkára, a távol-keleti haláltáborokba, hogy aki túlélte a náci koncentrációs tábort, az bizonyára náci ügynök volt, következésképpen hazaáruló. Mint kutató, meggyőződéssel húzok egyenlőségjelet a náci és szovjet népiirtás, a nemzeti szocialista és a szocialista (kommunista) rendszer közé.

Kulcsszavak: zsidóság, Kárpátalja, GULAG-GUPVI, Szovjetunió, túlélők.

Tanulmányomban arra keresem a választ, hogyan kerültek többek között a 4. Ukrán Front katonai tanácsa 0036. sz. határozata alapján a holokausztot, vészhelyzetet is átélő, többségében magyar zsidók, munkaszolgálatosok a magyarok, németek és a szlávok társaságában a GUPVI és a GULÁG táboraiba, hogyan alakultak az egyéni sorsok? „A néhány száznyi hazatért hajdani haláltábori fogoly sehogyan sem tudott beleilleszkedni a sztálini-hruscsovi-brezsnyevi rendszer nemzeti tudatot és kultúrát, a hitet és a vallást elsorvasztó politikájába. Mintegy félszáznyi ottmaradott kivételével elhagyták a várost, az országot.” – így foglalja össze tapasztalatait Várad-Sternberg János ungvári jeles történész a nagyszülősi maradék zsidóság holokauszt utáni újrakezdését a reális valóságról [Várad-Sternberg János, 1991: 10. old]. Ez a helyzetmegállapítás ráillik az izraeliták által igen gyéren lakott Ungvár, Munkács, Beregszász, Huszt és más kisebb településekre is. A hazatérők nem ilyen fogadtatásra számítottak, közülük egyre többen csalódtak, két dilemma foglalkoztatta őket: maradjanak és elfogadják az új társadalmi rendszert, vagy vallási, hitüket, kultúrájukat, szabadságukat féltve térséget/országot cseréljenek.

Az 1944–1953 között végbement erőszakos szovjetizálás kárpátaljai eseményei nemcsak a helyi magyarok, németek, ruszinok, de a hazatért zsidóság emlékezetében is kitörölhetetlen, tragikus történetekkel dokumentált

„filmsorozat” [SZEB, Ungvár.] Először is a Kreml vezetőinek utasítására a területet elfoglaló 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa által meghozott 0036. sz. határozatával a kollektív bűnösség elvét alkalmazták a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben. Letartóztatták és a szolvai gyűjtőtáborba internálták a 18 éves kortól 50 éves korig a katonaköteles férfiakat, akiknek egyetlen bűnük származásuk volt. Tényekkel és adatokkal igazolható, hogy a magyarok, németek ellen irányuló etnikai tisztogatás kárvallottjai lettek a magyarlakta településeken a hazatért munkaszolgálatos magyar zsidók tucatjai, illetve a német koncentrációs táborból kiszabadított túlélők is, akiket, mint volt magyar állampolgárokat kémgyanúsként begyűjtötték és elhurcolták a szovjet munkatáborokba. A keleti frontra 50 ezer munkaszolgálatost vittek ki, ennek 50 százaléka odahalt, másik része szovjet fogságba került, csak kevesen tértek haza a GUPVI- és GULAG-munkatáborokból, ezek között sok száz kárpátaljai zsidó volt.

Igazolja minezt Galper/Halper Ernő (Munkács, 1923) egyéni sorsa is, akit hazatért munkaszolgálatosként fogták el. Fogolytársaival Ungvárra került, de a szolvai gyűjtőtábor felé tartó menetoszlopból sikerült néhány társával megszöknie: *„Vonattal Ungvárra vittek. Ott megint menetoszlopokba állítottak, és vezettek valahova. Mi hatan egy sorban mentünk. A menetet fegyveres őrök kísérték, körülbelül minden húsz méterre jutott egy. Amikor Ungvár központjában egy szűk utcácskához értünk, elhatároztuk, hogy nem megyünk tovább. Egy keskeny kapunál, ami egy udvarba vezetett, úgy döntöttünk, hogy elfutunk, lesz, ami lesz. Lehet, hogy löni fognak, de megpróbáljuk. Amikor a kapuhoz értünk, egyenként elfutottunk. Az őrök nem szaladtak utánunk, mert ha megpróbálnak utolérni, akkor a többi fogoly szétszalad. Rábukkantunk egy elhagyott házra. Találtunk némi élelmet, két napra beköltöztünk, pihentünk, kicsit magunkhoz tértünk. Nagyon szerettünk volna haza-menni. Nem tudtuk, kit találunk otthon és hogy mi folyik ott”* [Galpert Ernő].

Habár a célszemélyeket begyűjtő és ellenőrző NKVD-tisztek jelentése között van olyan is, amelyben például Hizsnyak kapitány, a Kárpáti 88. határőr ezred törzsparancsnoka 13 pontból álló napiparancsában felhívja az operatív tisztek figyelmét, hogy *„akik katonai behívóval a német-magyar hadseregben szolgáltak és ukrán/ruszin, cseh, szlovák és zsidó nemzetiségűek, ezeket a falvakban és városokban, illetve útközben hazafelé tartva, nem kell letartóztatni és a lágerekbe kísérni”* [Довганич, О. Д., 2007: 437.]. A moszkvai levéltárból származó több katonai jelentésre bukkantunk, amelyek a fentebb idézett parancsot figyelmen kívül hagyva, helyenként a magyarokkal és németekkel együtt zsidókat is internáltak. A túlélőktől tudjuk, hogy Sztálin haláláig a náci haláltáborokból hazakerült magyar zsidókat is nagyfokú bizalmatlanság övezte. A szovjet kémelhárítók beszűkült logikája szerint a haláltáborokat csak azok élhették túl, akik a nácik szolgálatában ügynökök, besúgók voltak.

Kiss Ágnes, ungvári magyar apa és a zsidó anya gyermeke családtörténeti visszaemlékezésében a zsidókkal szemben táplált bizalmatlanság kapcsán a következőkről számolt be: *„Apu jelen volt, amikor egy hasonló korú férfi szintén*

kivándorláshoz – nem tudom, hova – kért papírokat. Jókora paksamétát adott át az ügyintézőnek, és hogy kérelmét nyomatékosítsa, megjegyezte, hogy az auschwitzi lágerből tért haza. Mire a hivatalnok az összes nála lévő papírt összetépte, azzal a megjegyzéssel, hogy onnan tisztességes ember nem jött vissza” [Kiss Ágnes, 2021: kézirat]. Huber Bélától, a kárpátaljai magyar zsidók egyik vezetőjétől tudjuk, hogy az NKVD által kiszemelt zsidó házakból a haláltáborból hazatért tulajdonosokat egyenesen a lágerbe hurcolták. Ungváron, Munkácson, Beregszászban, Nagyszőlősön, Huszton és más településeken az üresen álló és az erőszakosan felszabadított zsidó lakásokba, kertes házakba vezető beosztású szovjet tiszteteket, pártfunkcionáriusokat, tisztviselőket és családjukat költöztették be, illetve azokban különböző ügyviteli irodákat nyitottak, kultikus épületeiket, ingó és ingatlan vagyonukat államosították. Olekszij Korszun kutató szerint az NKVD/SZMERS-átszűrések, bizottsági meghallgatások után többnyire a kommunista, vagy falusi, szegény zsidókat engedték haza a gyűjtőlágerekből, míg a városiakat, akik vagyonosok voltak, visszatartották. Például az NKVD-törzssparancsnokság kimutatása szerint 1944. november 21-ei listán 35 zsidó internált és munkaszolgálatos szerepel [Kopcyh O. M. szerk. 2012: 146.], december 2-ig 20 242 regisztrált fogoly közül 82 fő magyar ajkú zsidó, november 30-án a 4280 szabadlára helyezett fogolyból 43 zsidó hadifogoly [Kopcyh O. M. szerk. 2012: 155.].

Az eddig feldolgozott dokumentumok szerint 1945 februárja elején a szolyvai és a szambori szovjet haláltáborból a 8 564 civil internáltból Mehlisz vezérezredes, a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsának tagja [Dupka György–Korszun, Alekszej 1997: 79.] engedélyével 2448 negyvenöt éven felüli, legyengült, súlyosan beteg magyar és magyar ajkú zsidó került haza. Az előzetes NKVD kimutatásokban feltüntették a szolyvai gyűjtőtáborba (2. sz. HGH láger) internált zsidó foglyok számát is: 1945. január 5-ei kimutatásban 140 zsidó fogoly [Dupka György–Korszun, Alekszej 1997: 89.], a január 16-aiában 130 fő szerepel. A „jogtalanul letartóztatottak” és a szabadlára helyezendők közé soroltak 907 szláv nemzetiségű személyt, 21 zsidót, 6 kommunistát, 44 ipari szakembert, akiket 1945. január 6-31. között a gyűjtőlágerből kiengedtek. 1944. január 15-ig 6-ot, január 21-én 13-at, január 30-ig csak 21-et – mindösszesen 40 főt helyeztek szabadlára. 100 zsidónak a további sorsa ismeretlen. Az NKVD tábori naplója [Kopcyh O. M. szerk. 2012: 222.] szerint Szambor város elosztólágerében (FHFT N-22) is raboskodtak zsidók, akiket innét marhavagonban magyar és más nemzetiségű sorstársaikkal belső oroszországi munkatáborokba irányították.

A különböző szovjet lágerekben sínylődő zsidókra is a túlélés kemény, keserves próbatétele nehezedett. Sorsukat egyébként az orosz és magyar nyelven kiadott *Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban* című 1941–1953 között keletkezett dokumentumok [Varga Éva Mária, Korotajev szerk. 2006: 447-490.], illetve az orosz levéltári források és később megírt visszaemlékezések alapján, ha vázlatosan is, de nyomon követhetjük. Például a „lapátos hadsereg” katonája,

Singer Herman (Nagyberezna, 1914) visszaemlékezéséből tudjuk, hogy ő 1942-ben került ki a keleti frontra: „*Nem tudom, hányan maradtunk életben, de biztos, hogy nagyon kevesen. Azt hiszem, körülbelül egy százalék. Ezekben a századokban az emberek nagyon gyorsan meghaltak. Nem csak a munkakörülmények voltak embertelenül nehezek, de amikor árkokat ástunk, az oroszok is egyfolytában lőttek ránk. Fegyverünk nem volt, az ásóval meg nem sokra mész a golyók ellen.*” [Singer Herman]. Singer Hermant is lövészárokásás közben ejtették foglyul a szovjetek, a kegyetlen lágeréletet szerencsésen túlélte.

1941–1945 között a magyar, illetve a zsidó hadifoglyok 181 lágerben és 35 láger részlegben kerültek elhelyezésre [Varga Éva Mária, Korotajev szerk. 2006: 166-169]. A GUPVI-táborrendszerébe került különböző nemzetiségű – így a zsidó – hadifoglyok körében leromlott fizikai állapotuk és magas halálozási arányuk okai között számos tényező szerepelt. A legkirívóbb esetekre az NKVD egyik csoportfőnöksége is felfigyelt. Többek között az 1943. március 30-án a Hrenovoje település 81. sz. hadifoglyotáborban lefolyt vizsgálatokról készült jegyzőkönyv tanúsága szerint a hadifoglyok fizikai állapotát a következő adatokkal jellemezték: a) egészséges 8 567 fő 29 %; b) beteg 644 fő; c) leromlott állapotú 17 594 fő, a két számadat 71 %-ot tett ki. Egyértelmű, hogy az utóbbi két kategóriába sorolt foglyokra a megállíthatatlan pusztulás várt, mivel az egészségügyi, élelmezési és egyéb feltételek nem voltak biztosítva. Ebben a táborban a nemzetiségi összetételt is kimutatják. A felsorolt, 12 nemzetiség közül legnépesebb csoportok: az első az olasz (9 273); második a magyar (7280). A harmadik nagy csoportba 4 474 fővel a zsidókat sorolták. A jegyzőkönyvben megállapítást nyert, hogy valamennyien munkaszolgálatosok, nyári civil ruhát viseltek, nem csoda, hogy körükben volt a legnagyobb elhalálozási arány. „*A munkaszolgálatosok vallomása szerint a fogságba esés után 3 hónap alatt ezeknek az egységeknek mintegy 40 %-a meghalt*” a megerőltető gyalogmenetekben és a téli viszonyoknak nem megfelelő felszereltség következményeként. [...] *A munkaszolgálatos zászlóalja 28 nap alatt 1200 kilométert tettek meg.*” [Varga Éva Mária, Korotajev szerk. 2006: 487-490, 491-520.] Valamennyien 1943. január 24. – március 23. között érkeztek a táborba, 5–8 napos gyalogmenetben 40–80 km-t tettek meg hidegben, elégtelen táplálkozás (naponta 1-2 alkalommal kaptak ételt), gyér egészségügyi felügyelet mellett, már útközben teljesen legyengülve sokan meghaltak. Három hónap alatt a 26 805 főből ebben a táborban 13 794 fő halt meg és naponta 900-1000 halálesetet regisztráltak. Az egyik dokumentum név szerint tesz említést az NKVD-tisztek által kiválasztott olyan magyar hadifoglyokról, köztük zsidókról is, akikről „kompromittálható adatokat” nem kaptak (Puskás Béla Sándor /Sarkad, 1914/, Nemes János Károly /Debrecen, 1921/, Derdey (Gergely?) Béla Mavor? /Hódmezővásárhely, 1910), akik a tanfolyam befejeztével kiszabadulhattak a lágerekből [Varga Éva Mária, Korotajev szerk. 2006: 301-302.].

Zsidó vonatkozása van a következő GUPVI-kimutatásnak is, amely a „*magyar hadosztályba válogatott önkéntes magyar hadifoglyok létszámáról*”

készült az 1945. január 11-i állapot és hadifogolytáborok szerint: a vlagyimíri 190 lágerből 14; a gorkiji 74-es számúból 3; a cseljabinszki 68. sz.-ből 17; a krasznogorszki 27. sz. 17; a kijevi 62. sz.-ből 13; a vinnyicai 253. sz.-ből 3; összesen a hátszági táborokból 137; a 3. Ukrán Frontról 2; a 4. Ukrán Frontról 8; az összes frontokról 10. Összesen 147 zsidót az NKVD kihallgató tisztjei válogattak ki [Varga Éva Mária, Korotajev szerk. 2006: 321-323.]. A zsidókról adatok vannak a GUPVI-nyilvántartási dokumentumokban is: 1945. november 2-án a magyar hadsereg állományában átvett 3 998 zsidó, a román hadsereg állományában átvett 4 148 zsidó került a vizsgált lágerek nyilvántartásába. Az 1946. február 1-jei állapot szerint 26 területen az NKO 80 munkászászlóaljában jóvátételi munkát végző 72 364 internált civil nemzetiségi megoszlása szerint 21 kárpátaljai ukránról és 24 fő zsidóról is van adat [Varga Éva Mária, Korotajev szerk. 2006: 350-351.].

1947. március 6-án a SZU külügyminisztériumának megküldött SZU belügyminiszteri felmérésben többek között az olvasható, hogy az MVD táboraiban, a Fegyveres Erők Minisztériumának különleges kórházaiban és munkás-zászlóaljaiban 20 189 magyar állampolgárságú internált található, akiket a Szovjetunió különböző területein helyeztek el. Ezenkívül a magyar hadifoglyok között van 129 személy, akik a Szovjetunió állampolgárai és nagyrészt kárpátaljai származásúak. Az internáltak között vannak nem magyar nemzetiségű magyar állampolgárok, például zsidók: 110 fő. Az 1947. április 1-jei állapot szerint a 19 293 internáltról nemzetiség szerint készített táblázatban 102 zsidó férfit és 5 zsidó nőt tüntettek fel [Varga Éva Mária, Korotajev szerk. 2006: 369.].

A GUPVI 1949. január 28-án Moszkva részére „különlegesen fontos” 15 mutató szempontjából a SZU táboraiban raboskodó foglyokról kimutatást készített. Nemzetiség szerint 10 165 zsidót tartottak fogva, ebből összesen eltávozott 10 156 fő, repatriálva 4548 fő, nemzeti alakulatnak átadva 1225 fő, GULAG-táborba átadva 22 fő, szovjet állampolgárként szabadult 51 fő, internáltak nyilvántartásába átadva 645 fő, börtönben 3 fő, megszökött 3 fő, egyéb módon távozott 14 fő, meghalt 3645 fő, táborban van 9 fő (1949.01.01.). A táblázatban külön szerepel az „ukrán kárpátaljai” címszó, ebből tudjuk, hogy a szovjetek 1949 előtt 5 354 főt (magyar, német, zsidó, ruszin) hurcoltak el, 669-en meghaltak, 94 főt még fogva tartanak. A „repatriálás” fejezet főleg a GUPVI-táborokból szabadon engedett, hazairányított rabokkal kapcsolatos iratcsomókat tartalmazza. A hazaindított, illetve az önkéntes nemzeti egységekbe átadott kontingensek között is vannak zsidó nemzetiségűek. A Kreml vezetőinek 1946. május megjelöléssel megküldött GUPVI-tájékoztató szerint 3 055 zsidóból 1 225 fő nemzeti egységekbe került, 1 830 főt szabadon bocsátottak, köztük hazaengedtek 2 794 „kárpát-ukránt.”

Tudunk arról is, hogy a GUPVI-írnokok az erősen megfélemlített zsidó származású internáltakat az „ismeretlen nemzetiségűek” közé sorolták, illetve csehszlovák, ukrán/ruszin, szlovák nemzetiségűeknek vallották magukat. Ezekről nincs megbízható adat. Sokatmondó a GUPVI 1947 februári kimutatása is a

szabadon bocsátott és a nemzeti önkéntes katonai alakulatokba hazairányított hadifoglyokról 1943-1946 között: mások mellett 3 602 zsidó nemzetiségű foglyból a nemzeti önkéntes katonai alakulatokba 1943-ban 54, 1944-ben 1158, 1945-ben 13 főt besoroztak (összesen: 1225 fő). Szabadon engedtek 1945-ben 1703, 1946-ban 674 főt. [Varga Éva Mária, Korotajev szerk. 2006:421.]

Sz. Kruglov, a Szovjetunió belügyminisztere 1947. május 23-án átíratott intézett A. J. Visinszkijnek, a SZU külügyminiszter-helyettesének a „nemzetiségre nézve magyar, de nem magyar állampolgárságú hadifogoly és internált (16 620 fő)” és az „egyéb nemzetiségű magyar állampolgárságú hadifoglyok és internáltak (8 811 fő)” hazaszállítása ügyében. Az előbbi csoportban nemzetiségre nézve magyar 3 703 csehszlovák állampolgárt tartanak nyilván, az utóbbi csoportban 1 873 fő zsidónak vallotta magát. A kérdés az volt, hogyha a nemzetiség nem azonos az állampolgársággal és fordítva, akkor melyik országba szervezzék meg a foglyok hazaküldését.

A Szovjetunió Belügyminisztériuma Hadifogoly és Internáltügyi Főparancsnokságának (GUPVI) 1950. január 1-jei kimutatásában [Varga Éva Mária, Korotajev szerk. 2006: 466-467.] összesen 4 552 zsidó nemzetiségű szerepel (állampolgárság megjelölése nélkül), akiket a lágerrabságból felszabadítottak, így 1945-ben 1 703, 1946-ban 674, 1947-ben 911, 1948-ban 1 260, 1949-ben 4 főt a munkatáborokból a foglyok által megadott címre, országba hazaszállítottak. Sajnos, nem jelölték meg a célországokat, ezért nem tudhatjuk, hogy ebből a kontingensből hány százalékot tesz ki a kárpátaljai származású zsidó. Azonban a jegyzékben 5 017 „kárpátaljai ukránt” tüntettek fel (feltehetően ők a kárpátaljai internált magyarok, németek és zsidók), akik közül 1945-ben 4 427, 1946-ban pedig 590 tért haza. A közreadott levéltári iratsomókat átvizsgálva, az a meggyőződésem, hogy azoknak a zsidóknak talán még az aktájuk nem publikus, akiket politikai okokból visszatartottak, az MVD különleges táboraiban, illetve a GULAG-lágerekben kémkedés, szovjetellenesség vádjával elítéltként, határsértő menekültként őriztek. Az ő sorsuk felderítése a jövő kutatóira vár.

Az ukrán történészek sokáig azokról a zsidó, ukrán, ruszin, és magyar fiatalok további életsorsáról sem közöltek tényfeltáró dolgozatokat, akik 1939-1941-ben illegálisan lépték át a szovjet határt a Kárpátokban, az elsők között estek megtorlások áldozataivá szovjet földön. Velük szemben a határsértőkre vonatkozó szovjet törvényt alkalmazták és három év munkatáborra ítélték őket: az „áttelepültek száma megközelíti az 5 ezret, így került a „sztálini-berijai táborokba több ezer kárpátaljai” [Корсун О. М., Пагіря, О. М. szerk. 2011; Довганич, О. Д. 1995.] Ezekből a dokumentumokból kiolvasható, hogy a sztálini vezetés részéről feloldhatatlan bizalmatlanság övezte a külföldi származású zsidókat is. Erre a jelenségre felhívja a figyelmünket Prekup Anikó is, aki szerint a zsidómenekülteket „...a cionizmus mellett kémkedéssel és a nemzetközi zsidóburzsoával való együttműködéssel vádoltak. Nehéz lenne megbecsülni, hány zsidó állampolgár esett áldozatul a sztálini korszak tisztogatásainak, s hányan

kerültek az „osztályharc fokozatos éleződését» hangoztató politika hatására a Gulag táboraiiba. [Prekup Anikó 1997: 279.]”

A *Rehabilitált Történelem* című dokumentumgyűjtemény első kötetében rögzített 8200 áldozat közül 614 zsidó származású személy nevét, adatait gyűjtöttem ki, ebből 108 zsidó nő [Довганич, О. Д.Хланта О.В., Корсун О.М., szerk. 2003.], akik 1938–1941 között, a Kárpátokon keresztül szöktek át a Szovjetunóba, 1941–1943 között elítéltek, különböző lágerekben szenvedtek, őket 1956–1997 között rehabilitálták, további sorsuk azonban ismeretlen.

A megtorlásban részesültek között feltűnően sok az anyaországi (főleg budapestiek), felvidéki stb. Az utóbbi régióból például koncepciós per áldozata lett három Nagyvárad könyékéről származó zsidó asszony, köztük a pártonkívüli, írástudó, háztartásbeli Faerstein Piroskát (1919) és Novak-Rozenblat Irént (1909), akiket kémkedés vádjával egyidőben, 1942. szeptember 5-én 8 évre ítélték el. Őket 1991-ben rehabilitálták. Az 5 évre elítélt 31 zsidónő szigorított börtönlágerben töltötte le büntetését. A 3 évre elítélt 74 zsidót az USZSZK BTK 80. cikkelye értelmében és az NKVD kihallgatási jegyzőkönyvei alapján az *NKVD Különleges Tanácsa* ítélte el, mint határsértőkként. Előfordult olyan eset is, hogy a nevezett Trojka egy személy ügyében kétszer hozott bírósági ítéletet. Például a zsidó családból származó Brener Berta (1910) nagyvárad lakost először 1942. szeptember 9-én 3 évre, majd 1943. január 9-én újra 3 évre ítélték el, őket is 1991-ben rehabilitálták. A „trojka” által elítélt sok száz elítélt nőnek a sorsa ismeretlen, köztük Adler Elláé (Alsószlatica, 1918) is, aki nemzetisége szerint zsidó, alapfokú iskolai végzettséggel rendelkezett, pártonkívüli volt. A papírgyári munkásnőt a magyar-szovjet határ illegális átlépéséért magyar és német kémnek nyilvánították. Az NKVD Különleges Tanácsának határozata alapján, 1941. április 7-én az USZSZK BTK 80. cikkelye értelmében a szovjet határ illegális átlépéséért ítélték el. Sorsa ismeretlen. 1991-ben rehabilitálták [Довганич, О. Д.Хланта О.В., Корсун О.М., szerk. 2003: 153.]

Az 1939–1943 között a Szovjetunióba átszökött, majd kényszermunkára ítélt pár száz zsidó nevét felfedeztem az *Ukrajna Emlékkönyvének* Kárpátaljára vonatkozó első kötetében is [Kerecsanin, Vaszil Mihajlovics és mások, szerk. 1997.]. Sorsukat követve, név szerint vannak feltüntetve azok a javító munkatáborokba került zsidók is, akik 1942-ben a szovjet kormány amnesztiájában részesültek és lehetőséget kaptak, hogy önként beálljanak az orenburgi területi Buzulukban a Szovjetunióban alakult 1. Csehszlovák Hadtest katonái közzé. Az esetek többségében – a szlávnyelven beszélők előnyben részesültek – teljesítették kívánságukat. Valamennyien harcban estek el Ukrajna, Lengyelország, Szlovákia és Csehország frontjain. Einczig József szovjet fogságba esett munkaszolgálatos, majd cseh légiós visszaemlékezése szerint „Az Oroszországban szerveződő csehszlovák fegyveres erő legalább 60 százaléka túlélő zsidókból állt”. Egy másik állítás szerint: „A csehszlovák hadsereggel érkezőkkel együtt a csehországi összeírás során 1947-ben összesen mintegy 10

ezer kárpátaljai zsidót vettek száma.” [Stark Tamás 2010: 193.] Csehországba mentek és ott telepedtek le. A Romániából, Erdélyből, Felvidékről és más országból származó, csehszlovák állampolgársággal nem rendelkező, a szláv nyelvet nem beszélő, 5–15 évre elítélt zsidók a sorozóbizottságig sem jutottak el, őket a GULAG-táborokban visszatartották, a továbbiakban az ő sorsuk is ismeretlen.

A GULÁG-táborokat „határsértő” túlélőinek hazatérését jóval a II. világháború befejezése után, 1946–1947 között tették lehetővé. Akire rábizonyították, hogy a munkatáborban szovjetellenes agitációt és propagandát fejtett ki, azt 1949–1954 között engedték haza [Корсун О. М., Пагиря, О. М. szerk. 2011: 19.], illetve örökre ott maradt, száműzetésben halt meg. Hat évet raboskodott Wieder Ernő, Cvi, apja Gyula (Munkács, 1922.) [Wieder Ernő] – ilyen végkifejletre ő sem gondolt, amikor eltervezte illegális átszökését a Szovjetunióba: azon kevesek közzé tartozott, akinek sikerült túlélnie Sztálin embertelen táborát is: *„Fiatal voltam, valahogy kibírtam, és hazajöttem. 1946 decemberében jöttem haza Munkácsra. Amikor megérkeztem, nem tudtam senkiről semmit. [...] A mi régi házunkat a szovjetek elfoglalták, más lakott benne, Aztán megtudtam, hogy anyu és apu elpusztult Auschwitzban. [...] A testvéreimközül nem volt Munkácson senki, és nem is tudtam róluk semmit.*

A politikai rehabilitálást kérő személyek között első volt az ungvári Stern Zoltán, akinek a rehabilitációs papírját a lvovi/lemburgi területi bíróság 1962-ben állította ki. Meghurcolt emberi életében fontos mérföldkőnek számító eseményhez a maga és a sorstársai nevében a következő vallomást tette: *„Annak köszönhetően, hogy a huszadik kongresszus elítélte Sztálin személyi kultuszát, 1962 októberében rehabilitáltak [...] a szovjet határ átlépése nem volt bűncselekmény.* [Stern Zoltán:]

Sztálin 1953. március ötödiki halála nem volt számomra olyan nagy csapás, mint a szovjet emberek többségének. [...] Tisztában voltam azzal, hogy Sztálinnak tudnia kellett arról, mi történik az országban, az ő áldása nélkül mindez nem történhetett volna meg. Ráéreztem erre, és Hruscsovnak a huszadik pártkongresszuson mondott beszéde tovább erősítette meggyőződésemet a sztálini rendszer bűnösségében. [...]Én ezt a saját életemben tapasztaltam meg. Mindaddig, amíg el nem kerültem a Szovjetunióba, nem tudtam elképzelni, mi zajlik ott. Moljakba [Kolima] érkezésem előtt ezeröttszáz vagy ezerhatszáz lágerlakót lőttek ott le. Rengeteg ember halt meg. [...]Persze, az emberek tudtak bizonyos dolgokról, de sok mindent nem tudtak, sok mindent pedig nem akartak észre venni.”

A kárpátaljai zsidóság történetével foglalkozó Lusztig Károly publicista az alább idézett írásában nyíltan kimondja, *„hogy a szovjet zsidóknak is a krími tatárok, a csecsenek, ingusok és a többi meghurcolt nép sorsát szánták. Ezt a célt szolgálta a zsidó orvosok úgynevezett ügye (1952 vége, 1953 eleje), amelyet féktelen uszító kampány kísért. Csak Sztálin halála gátolta meg a terv végrehajtását.”* [Lusztig Károly 1992:10.] A 40-es évek elején a náci

zsidóüldözés elől nyugatra emigrált és a második világháború befejeztével Angliából és más országokból a Szovjetunióba, történetesen Kárpátaljára hazatérő zsidókat „általános idegengyűlölet” övezte, akiket „burzsoá ügynököknek” bélyegeztek, közülük többeket „a szovjetellenes agitációért és propagandáért” tartóztattak le és koncepciós perek folytán ítélték el 10–20 évekre.

Sándor László *Három ország polgára voltam* című visszaemlékezésének 106. oldalán nyíltan leírja, hogy 1947-ben Ungváron miként „idézte be” őt Szotnyikov százados, az NKVD (Narodnij Komitet Vnutrennyih Gyel – a Belügyi Népbizottság) főmunkatársa, aki arra akarta rávenni, hogy nyújtson segítséget a Szovjetunió kárpátaljai ellenségeinek a leleplezésében, a környezetében lévő személyek, köztük Rotman Miklós, Olekszandr Ginyevszkij újságírók és mások megfigyelésében. Mint írja: „*Meg voltam döbbenve. Csupa olyan emberekről volt szó, akiknek megbízhatóságához nem fért kétség. Egyébként az általa felsorolt személyek kivétel nélkül zsidók voltak... Ezt nem vállaltam.*” [Sándor László 2009:106.] Sándor László a későbbiekben a zaklatások elől családjával Magyarországra költözött.

A fentebb idézett Kiss Ágnes családtörténeti visszaemlékezéséből szintén megtudjuk, hogy ungvári édesapja, Kiss László a négy kötetes ungvári költő, a jó tollú újságíró azért hagyta el családjával Kárpátalját, mert az NKVD egyik helyi tisztje arra kényszerítette, hogy zsidóbarátainak mindennapi cselekedeteikről, kapcsolatairól folyamatos jelentéseket tegyen. Mint írja: „*Miután a háborút követően a régió a Szovjetunió része lett, az NKVD [a KGB elődje – K. Á.] kísérleteket tett Apu beszerzésére. Jött éjszaka a fekete autó, érkezés a csehek által épített Narodna Rada épületébe, indult a kihallgatás. A kihallgatást vezető személy előtt vastag dosszié, ő maga félhomályban, csak Aput világította meg egy erős fényű lámpa. A dosszié lapozgatása közben elhangzott a kérdés: Mit tud mondjuk Ivan Ivanovicsról. Apu válasza: Itt és itt lakik, van három gyereke, felesége, itt és itt dolgozik. Mire a kihallgató: Ezt tudjuk. De úgy (nyomatékosan) mit tud róla. A válasz: Semmit. Na amikor ez többször játszódtott le, akkor született meg a döntés az áttelepülésről. No meg természetesen az újságírás sem azt jelentette ekkor, amit korábban.*” [Kiss Ágnes, 2021: kézirat].

A náci koncentrációs táborból hazatért, beregszászi Mermelstein Ernő – egyik zsidó barátja feljelentése következtében – egy vicc elmesélése miatt húsz évet kapott. A Jutkovics családdal szemben is „kollektív büntetést” alkalmaztak, amiért Jutkovics Mária és Jutkovics Mór öccse tényleges katonai szolgálatot teljesített Kelet-Németországban, ahonnan megszökött. Ennek a családnak a zsidók tömeges elpusztítása idején sikerült elrejtőznie. A hitleri táborokat a család tagjai elkerülték, a sztálini táborokat azonban nem.

Néhány szót szeretnék szólni azokról a vallásos zsidókról, akik a német koncentrációs táborokból visszatértek. A vallási vezetők 1944–1955 között újra elindították a hitközségi életet. Azonban a helyreállított zsinagógákra és imaházakra a helyi hatóságok szemet vetettek, s kezdeményezték azok bezárását, államosítását. A munkácsi Hochman Tibor visszaemlékezése szerint a

szovjethatalom hadjáratot indított Kárpátalján a vallás ellen. Elkezdtek bezárni a templomokat, és nem voltak tekintettel sem vallásra, sem felekezetre. A hívőkre meg majdhogynem úgy tekintettek, mint a bűnözőkre szokás.

Az elkobzott nagy zsinagógák közül az ungváriban hangversenytermet, a beregszásziban raktárt, majd művelődés központot, a nagyszőlősiben edzőtermet, a munkácsiban kereskedelmi egységet alakítottak ki. A kultikus épületeket más településeken is egyéb célokra sajátították ki (vagy lebontották), a zsidó temetők többségét pedig egyszerűen ledózerolták [Dupka György 2015.]. Az úgynevezett „burzsoá nacionalista tevékenységet folytató” hitközségeket (Radvánc, Tiszaújlak, Visk, Körösmező stb.) bezárták, újra jegyzésüket megtagadták, az itteni rabbik működési engedélyét bevonták. A hitközségek ellenálló vezetőivel szemben koncepciós pereket fabrikáltak, szovjetellenes tevékenységgel vádolták meg őket, többen a GULAG-lágerekbe kerültek. Adler Heiskel Kahan munkácsi rabbi ellen bűnügyi eljárást indítottak, azonban nem tudták lefogni, mert közösségének tagjai bújtatták. Bergida Ignácot, az ungvári hitközség titkárát 1948-ban hamis vádakkal letartóztatták, majd – hogy ne akadályozza az ungvári nagy zsinagóga államosítását – szovjetellenes tevékenységért 25 évre ítélték. 1951-ben rokkantan, súlyos betegen szabadult, néhány hétre rá meg is halt.

A beregszászi Ortutay Jenő (1889–1950.12.24.) görögkatolikus főesperes, szentszéki tanácsos, a magyar országgyűlés képviselő például Ábeszben (Komiföld) együtt raboskodott egy Spira nevű munkácsi rabbival. A Gulágot megjárt Ortutay főesperes fia, dr. Ortutay Elemér emlékiratában a munkácsi rabbiról említést tesz: „1955-ben, kiszabadulása után az USA-ba vándorolt és a rádión keresztül, magyar nyelvű sorozatos beszámolót tartott lágeri élményeiről. Nagy műveltségű, őszinte magyar érzületű ember és jó pap volt. Őt is 25 évre ítélték. A Vorkuta melletti Ábeszben töltötte büntetését. Egyike volt azon raboknak, akik édesapámat karácsony szentestéjén utolsó útjára elkísérték.” [Ortutay Elemér 1993.]. Lánya, Ortutay Mária is megerősíti, hogy „Spira, a híres munkácsi rabbi volt a fogolytárs, aki abban a lágerben raboskodott. Ő mondta el nagyapám fölött az utolsó imát, zsidó szertartás szerint.” [Ortutay Mária 1993: *Kárpátaljai Hírmondó*, 4/11.] Mint ismeretes, a főesperes 61 évesen Ábeszben halála előtt tudatában volt annak, hogy a keresztény papok közül már senki sem él, ezért az volt végső akarata, hogy a munkácsi rabbi temesse el, aki a megtisztelő felkérésnek eleget tett. Ortutay Jenő fiát, dr. Ortutay Elemért, (1916–1997) az ungvári görögkatolikus papi szeminárium tanárát 1949-ben szintén 25 évi kényszermunkára ítélték. Visszaemlékezésében többek között leírja, hogyan mentette meg a vorkutai láger büntetőcellájában a szenvedés elől az öngyilkosságba menekülő zsidó ember életét, a közösen imádkoztak, aki végül az értelmetlen halál helyett mégis az életet választotta. dr. Ortutay Elemér is szénbányászként és építőmunkásként végzett rabszolgamunkát. 1956-ban szabadult, útközben felkereste Ábeszben édesapja sírját, imával búcsúzott el tőle, és egy marék földet hozott haza édesanyjának.

A Brezsnyev-korszak ideológiai-politikai sajtókiadványaiban szintén kimutatható a hol nyílt, hol burkolt antiszemita propaganda, amely felgyorsította Kárpátalján is a zsidók kitelepülési szándékát. Az izraelita hitélet szabad gyakorlása csak a rendszerváltás után vált lehetővé. A néhány visszakapott zsinagógában, imaházban (beregszászi, huszti, munkácsi, nagyszőlősi, ungvári ortodox zsidó hitközségekben) elindult a vallási élet. Ujjászervezték a zsidó vallási, anyanyelvi és kulturális hagyományokat felvállaló civil szervezeteket, alapítványokat (a „Heszed Spira” kárpátaljai Alapítvány, a Kárpátaljai Magyar Zsidók Egyesülete (Ungvár, elnök: Huber Béla), a beregszászi Shalom Alapítvány Civilszervezet). Az ungvári zsidó közösségben több mint öt éve szolgál a lubavicsi rabbi, Menáchem Mendel Wilhelm, aki a kárpátaljai izrealitákkal is jó kapcsolatot épített ki, és akinek hatására egyre többen szeretnének a zsidóság igazi örökségéhez csatlakozni és visszatérni a gyökereikhez. A statisztika lesújtó képet mutat a legnagyobb népirtást elszenvedő kárpátaljai zsidóságról. Míg 1941-ben 78 272, a náci üldöztetések után 1946-ban 6 998 a számuk, a szovjet megtorlás következtében 1989-ig 2639 főt regisztráltak. A rendszerváltást követő 20 év elteltével az első ukrán népszámlálás szerint 2001-ben 565 a zsidó származású ember élt Kárpátalján.

IRODALOM

1. A Szolyvai Emlékparkbizottság archívuma (SZEB, Ungvár)
2. Dupka György–Korszun, Alekszej 1997: A „malenykij robot” dokumentumokban. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó.
3. Dupka György 2015: „Ne ítéljetek el...! Zsidó népirtás, antiszemita üldözés Kárpátalján a náci és a kommunista eszmék nevében (1938-1991). Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.
4. Kiss Ágnes, 2021: Apám történeteiből. Kézirat. Dupka György irattára.
5. Kerecsanin, Vaszil Mihajlovics és mások, szerk. 1997: Ukrajna Emlékkönyve. Kárpátontúli terület. 1. Ungvár, Kárpáti Kiadó.
6. Ortutay Elemér 1993: „...Holnap is felkel a nap.” Emlékeim. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.
7. Prekup Anikó 1997: A zsidóság Közép- és Kelet-Európában a 19–20. században. Csokonai Kiadó.
8. Sándor László 2009: Három ország polgára voltam. Egy évszázadnyi élet emlékei, 1909-1993. Madách-Posonium.
9. Varga Éva Mária, Korotajev szerk. 2006: Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. Dokumentumok (1941-1953). Moszkva-Budapest, ROSSZPEN-MKTTK.
10. Довганич, О. Д. 1995: Роки лихоліття: невідомі сторінки і трагічні долі. сторико-краєзнавчі статті і нариси. Ужгород, «Патент».
11. Довганич, О. Д. szerk. 2007: Тернистий шлях до України. Збірник архівних документів і матеріалів „Закарпаття в європейській політиці 1918–1919, 1938–1939, 1944–1946 рр. XX століття”. Ужгород, «Карпати».

12. Довганич, О. Д. Хланта О.В., Корсун О.М., szerk. 2003: Реабілітовані історією. Закарпатська область. Книга перша. ВАТ Видавництво „Закарпаття”.
13. Корсун О. М. szerk. 2012: “Закарпатські угорці і німці: інтернування та депортаційні процеси. 1944-1945 рр.” Архівні документи і матеріали. Упорядник: О. М. Корсун. Редакційна колегія: З. М. Кізман, Ю. Ю. Дупко, А. М. Фукс. Ужгород, «Карпати».
14. Корсун О. М., Пагіря, О. М. szerk. 2011: Закарпатські втікачі в СРСР: через табори ГУЛАГу і БУЗУЛУК до рідних Карпат. 1939–1949. Архівні документи і матеріали. Ужгород, «Карпати».
15. Stark Tamás 2010: Gettók és haláltáborok (1944). In: Fedinec Csilla- Vehes Mikola (szerk.): Kárpátalja: 1919-2009: történelem, politika, kultúra. Budapest, Argumentum MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
16. Luszti Károly 1992: A gyertyák csonkig égnek. A kárpátaljai zsidók tragédiája. Kárpátalja (Miskolc-Ungvár), június/10.
17. Ortutay Mária 2010: Utolsó kívánsága mégis teljesült. Kárpáti Hírmondó, 4/11.
18. Váradi-Sternberg János 1991: Mementó. A nagyszőlősi zsidó közösség múltjából. Kárpátalja (Miskolc-Ungvár), május/10.
19. Galpert Ernő visszaemlékezése. <http://www.centropa.org/hu/biography/galperterno>(2015 január 16.)
20. Singer Herman visszaemlékezése: <http://www.centropa.org/hu/biography/singerhermann> (2015. január 16.)
21. Wieder Ernő visszaemlékezése: <http://www.centropa.org/hu/biography/wiedererno> (2015. január 16.)
22. Stern Zoltán rehabilitációs igazolása. In: <http://www.centropa.org/hu/photo/sternzoltan-rehabilitacios-igazolasa> (2015. január 16.)

УДК 94(477.87):355.1(439)"1890/1914"

VARGA RÓBERT
Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola

A HADSEREG SZERVEZŐDÉSE 1890-1914 KÖZÖTT UNG ÉS BEREG VÁRMEGYE PÉLDÁJÁN

Перш ніж опрацювати тему, моєю першочерговою метою було представити організацію армії між 1890 і 1914 роками на прикладі комітатів Унг і Берег. Під час роботи треба було ідентифікувати казарми, які використовуються армією, у хронологічні рамки, зазначені вище, та дізнатися про матеріально-технічні та інфраструктурні розробки, які відбувалися на військових об'єктах між 1900 та 1914 роками. Другорядною метою було представити військове життя, від вступу на службу до навчання і роззброєння, та окремо представити життя офіцера в комітатах Унг і Берег.

У першій частині дослідження з архівних джерел ми можемо отримати уявлення про військові споруди в комітатах Унг і Берег і про ступінь їх розвитку. Його військовий потенціал для Ужанського комітату визначали піхотні казарми імені Ференца Йозефа, казарми на вулиці Другетів, основною функцією яких було розміщення прибулих та повстанців, а також Командний госпіталь, побудований та переданий у виключне розпорядження піхотного полку № 66.

Щодо Березького комітату, то між 1890 і 1914 роками існував військовий об'єкт, який у сучасному документі називався Великими казармами. Для будівництва та експлуатації об'єктів на комітатському рівні було створено спільний комітет, який вирішував усі важливі питання, що стосуються казарм. Комітети були створені окремо для комітатів Унг і Берег, члени яких були делеговані повітом і офіцерами з місцевого військового штабу. У другій частині твору подано військове життя в комітатах Берег і Унг у 1890–1914 роках.

Військове життя обговорюється довго, що включає вступ на службу, навчання та складання присяги. Після цього я дослідив стосунки між військовими старшинами двох комітатів і цивільним населенням, чи існує окремий офіцерський клуб, який приймав лише солдатів в Ужгороді та Мункачі.

Ключові слова: *армія, піхота, військові навчання, ремонтні роботи, військові об'єкти.*

Vidékünk katonai-logisztikai kutatása a „a boldog békeidőkben” hiányosak, mivel a tanulmány megírása előtt nem találkoztam olyan munkával, amely az adott témakörrel foglalkozott volna. Így pedig elmondható, hogy egyfajta hiánypótló kutatást is végeztem, amelynek legnagyobb nehézségét pontosan az okozta, hogy nem álltak rendelkezésre megfelelő támpontok. A Kárpátaljai Megyei Állami Levéltárban folytatott kutatómunkám során Bereg és Ung vármegyék területén négy, a hadsereg által használt objektumra bukkantam. Ezek közül ki kell emelni a Ferenc József gyalogsági laktanyát, a Drugeth utcai barakkokat, illetve a Csapatkórházat. Bereg vármegye közigazgatási területén a Munkácsi Nagy Laktanya és a 65. cs. és kir. gyalogezred házilövöldéje volt megtalálható. A tanulmányban az 1890–1914 közötti időszakban vizsgáltam a

fontosabb megnevezett a hadsereg által használt épületek történetét. A kronológia határok között a korabeli források felhasználásával megtudtam, hogy a jogilag kihez tartoztak a használatban lévő ingatlanok, illetve hogy milyen karbantartási munkálatokat végeztek rajtuk.

A munka fő *célja* volt felkutatni és bemutatni az Osztrák-Magyar Monarchia gyalogságának katonai objektumait a mai Kárpátalja területén. Kutatásaim során igyekeztem megismerni, hogy ezek milyen logisztikai és infrastrukturális fejlődésen mentek keresztül az 1900–1914 közötti időszakban. További célkitűzések között szerepelt, hogy megismerjem vidékünk tiszti életét illetve, hogy hogyan zajlott a katonai sorozás, kiképzés, illetve milyen felszereléssel rendelkezett a Monarchia gyalogsága.

A kutatás megkezdése előtt elsődleges lépés volt megismerni a témával kapcsolatos szakirodalmakat. Olyan szerzők munkájával mint, Pilch Jenő: *Ausztria és Magyarország hadserege* [53] című alkotása, Farkas Ádám: *A polgári Magyarország katonai büntetőjogának és igazságszolgáltatásának történelmi változásai* [50], Hajdú Tibor: *Tisztikar és középosztály* [51], Somogyvári Gyula: *Virágzik már a mandulafa* [54], Suslik Ádám: *A honvédség szerveződése a mai Kárpátalja területén 1868–1914 között* [55], vitéz Lépesi Győző: *Magyarság szerepe Ferenc József hadseregében* [56], akik szintén a hadsereg szerkezetét és annak hierarchikus felépítését mutatják be. A tanulmány elkészítésének egyik fontos alappillére volt a korabeli írásos források áttekintése. A kutatást a Kárpátaljai Állami Levéltár beregszászi részlegében végeztem. Itt azokat a fond jegyzékeket [1-27] tekintetem át, amely a hadügyi kérdésekkel foglalkozott Bereg és Ung vármegye vonatkozásában. A kutatás során főispáni és alispáni levelezéseket olvastam át, valamint a III. Kassai Kerületi Parancsnokság által küldött felhívásokat és parancsokat. Nehézséget jelentett, hogy több levelezés hiányos, sok esetben pedig a katonai parancsokra sem található meg a hivatalos válasz.

A Habsburg Monarchiában az 1866-os Poroszországgal vívott háború elvesztése után új helyzet állt elő, amely nagy és elkerülhetetlen politikai és katonai változásokat hozott. Első legfontosabb és legnagyobb változás az 1867-ben létrejött a kiegyezés, a Monarchia dualista állammá való átalakulása. A hadügyek terén szükségessé vált a hadsereg létszámának többlépcsős növelése, szervezésének új alapokra helyezése, felszerelésének korszerűsítése. [52, 2014: 1-16. old.]. Ezzel egy időben általános és személyes hadkötelezettséget vezettek be és törvényesítették az általános hadi szolgálatot. Az Osztrák-Magyar Monarchia közös hadseregének legfontosabb és legnagyobb lélekszámú hadteste a gyalogság volt. Gyalogosnak azt a katonailag kioktatott, saját lábán járó embert nevezzük, akinek kezében szuronyos puska van, a gyalogosokból összeállított sereget pedig gyalogságnak hívták. A gyalogság a puskák fejlődésével képes a közeli és távoli harcra, a támadásra és a védelemre. Kiképzése aránylag egyszerű és gyors volt, felszerelése olcsó. Minden terepen éjjel is, ködben is, más fegyvernemek támogatása nélkül, eredményesen volt képes harcolni, az elért eredményt pedig

birtokba tudta tartani. Ezen tulajdonságai miatt a fegyveres erő zömét alkotta és működésével a csatákat, így a háborút és ezzel összefüggésben az állam jövőjét is sokszor eldöntötte. A gyalogság nagy létszáma miatt folyamatos infrastrukturális és logisztikai korszerűsítésekre volt szükség. A fejlesztések és a parancsok gyors és hatásos végrehajtása érdekében a közös hadügyminisztérium felosztotta a Monarchia területét katonai körzetekre és helyi főparancsnokságokra. Vidékünk négy vármegyéje – Bereg, Máramaros, Ugocsa és Ung – a III. Kassai Kerületi Parancsnokság hatásköre alá tartozott. Ettől kezdve minden hivatalos parancsot, panasztételt és igénylést a Kassai Területi Parancsnokság hagyott jóvá (vagy továbbított Bécsbe, a közös hadügyminisztériumba). A parancsnokság hatásköréhez tartozott az elszállásolás, élelmezés, kiképzés stb. [47, 1898: 1-16. old.]

A mai Kárpátalja egyik legrégebbi kaszárnyája a Ferenc József laktanya volt, amely az akkori uralkodóról kapta a nevét és országos szinten is modern laktanyának számított. A hadsereg az esetek többségében olyan földterületet kapott, amely értéktelen volt, ezért az adott megyének, városnak, településnek nem volt szüksége rá. Sok esetben a hadsereg nem vásárolta meg a földterületet csak bérelte. Ez volt a helyzet a Ferenc József laktanyával is. De a hivatalos bérleti szerződést érdekes módon csak a laktanya megépítése után kötötték meg 1890-ben és az akkori összeg egészen 1909-ig meg is maradt [8]. Nem csak a laktanya földterületéről volt szó a szerződésben, hanem az Ungvár városán kívül eső lőtérrel is, ami a Tarsoly-hegynél helyezkedett el. A kontraktusban foglalt összeg 3 811 korona és 81 krajcár volt évente, valamint a szerződés tartalmazott egy záradékot, hogy az esetleges javítási munkálatokba Ung vármegyének is be kellett szállnia anyagilag [1]. Az egyezségben foglalt összeg kifizetését 1905-ig Ung vármegye katonai előjárója végezte, azonban ez a rendszer megváltozott és 1905–1914 között már a III. Kassai Kerületi Parancsnokság bonyolította le az ügyletet [1, 193 l.].

A laktanya építésének menete jól ütemben zajlott az előírt terveknek megfelelően, sikerült időben, 1890-ben átadni. Azért is volt fontos az 1890-es dátum, mert ekkorra tervezték és szervezték meg Gordier József ezredessé, Scherman Károly és Neuhold Emil alezredessé való előléptetését. Az átadó ünnepségre nem csak a parancsnokságról érkeztek magas rangú tiszték, hanem budapesti díszvendégek is jelen voltak [41]. Az ünnepség után még egy éven keresztül folyt az egyeztetés Budapest és Kassa között, hogy melyik egységet állomásoztassák itt. Végül hivatalos parancs értelmében a 66. császári és királyi gyalogezredre esett a választás, akik az első világháború végéig használták a Ferenc József laktanyát. [55, 2012: 5-12. old.]

Ha a laktanya földrajzi elhelyezkedését nézzük a XX. századi Ungvárhoz viszonyítva, akkor jól kivehető, hogy a város akkori központjában helyezkedett el [36]. A katonai szempontokat figyelembe véve elmondható, hogy abban az időben ez az elhelyezkedés mind támadó, mind védelmi szempontokból kiváló volt, mivel közel volt a vasút, valamint a felvonulási utak, így igen jó esélyek

voltak egy Uzsoki-hágó felőli támadás gyors lereagálására. A laktanyát északról, keletről és nyugatról lehetett megközelíteni, mivel kereszteződésében helyezkedett el [9].

A Ferenc József laktanya kiterjedése észak-déli irányú volt, ez által a laktanya nagy udvarral rendelkezett, ahol a szemléket és eligazításokat tartottak a katonák számára. Az objektum déli szárnyában volt a főépület, a bejárat és a tisztek és altisztek irodái. A keleti szárnyban helyezkedett el több létfontosságú kamra és pince, amelyekben a nélkülözhetetlen tartós és romlandó élelmiszereket tárolták. Ha mindezt szám szerint vesszük, akkor volt két pince és egy kamra helyiség és a tűzifa raktározásához szolgáló két faskamra. A gyalogsági laktanya északi szárnya két fő részre volt tagolva: a keleti részen egy házi lövölde volt berendezve kisebb – napi vagy pár órás – lögyakorlatokra, a nyugati rész pedig katonai szemléltető helyiségként működött. A nyugati szárny kialakítása három fél helyiségből állt: egy faskamra, egy szeméttároló és több ágyékszék. Ha közkatonák szemszögéből nézzük, akkor számukra az egyik legfontosabb helyiségek a barakkok voltak, ahol szolgálati idejüket töltötték. Ezek falai téglából készültek, tetőszerkezete fából és cseréppel borították. A padlók, az ajtók, az ablakok és az ágyak faszerkezetűek voltak. A belső elrendezést szigorú katonai előírásoknak megfelelően alakították ki. Így az ágyaknak, a tűzhelyeknek, a szekrényeknek előre meghatározott helyen kellett lennie [10].

Ahogy fentebb már említésre került, a Ferenc József laktanya szerződésében volt egy záradék, ami kötelezte Ung vármegye anyagi, eszközi szerepvállalását az adott évi karbantartási, javítási munkálatokban. A konstruktív egyeztetések elősegítése érdekében a város és a katonaság között gyűlések, megbeszélések zajlottak a költségek elosztása végett. Megállapodás született egy vegyes bizottság létrehozásáról. A testületben fele-fele arányban képviseltették magukat a hadsereg küldöttei és a megyei tanács tagjai. A civil épületekhez hasonlóan a katonai objektumok is az évek során rongálódtak. Annak érdekében, hogy a laktanyával kapcsolatos munkák gyorsan és akadálytalanul haladjanak a vegyes bizottság a teendőket elosztotta félévesre és évesre. A féléves munkálatok közé tartoztak a falak, az ablakok, az ajtók és a padlók a karbantartása, illetve a záruk, berendezések – asztal, szekrény stb. – javítása. Az egyévesnél nagyobb munkáknál viszont már közös pályázatot írt ki a hadsereg és a vármegye, ami után kiválasztották a munka elvégzésére legkedvezőbb ajánlatot tévő vállalkozót [12]. Erre azért volt szükség, mert az ebbe a tartományban tartozó munkálatok elvégzése anyagilag nagy összeget emésztett fel.

A laktanya 1901-ben esett át az első nagy karbantartáson, amit Dubró József, ungvári születésű vállalkozó végzett el. A nyertes pályázó és a vegyes bizottság 1901. október 12-én írták alá a szerződést, amiben rögzítették: Dubró József vállalta a laktanya ács, kőműves és a bádigos munkálatainak elvégzését megszabott határidőn belül. Abban az esetben, ha nem sikerül elvégezni a munkálatokat a meghatározott időn belül, a vállalkozó bizonyos összegű kártérítést kell, hogy fizessen Ung vármegyének. A karbantartási munkálatok jól

haladtak – derült ki a forrásokból – és sikerült időben elvégezni a vállalt munkákat. Viszont problémát okozott, hogy a vállalkozó által leadott hivatalos végleges ár kimutatás jóval meghaladta a szerződésbe foglaltakat. Amikor a végleges számlát megkapták a vegyes gyűlés képviselői, kizárólag a szerződésben foglalt összeget voltak hajlandóak kifizetni. Dubró József mindezt nem akarta elfogadni, így az ügyet továbbították a III. Kassai Kerületi Parancsnokságnak. A parancsnokság is azon a véleményen volt, mint Ung megye katonai előljárói, így határozottan kiállt az 1901-es eredeti szerződésben foglalt összeg mellett. Dubró Józsefnek végül be kellett érnie az eredeti összeggel, és ennek következtében ezután több pályázatot nem fogadtak tőle [7].

A következő fontos munkálatokat 1902-ben végezték el, amikor Gazdag József – szintén ungvári vállalkozó – által benyújtott pályázat nyert. Fő feladata volt a laktanya külső fala egyes részeinek lebontása, valamint újjáépítése és a laktanya összes ajtózárjának a lecserélése [6]. A közlegények által használt helyiségekben történt felújítások mellett a tiszti részlegben is felújítási munkálatokat végeztek, de ezt már Nyilas Vince vállalkozó vezetésével. Ekkor került sor az ablakok üvegeinek és faszerkezetének a kicserélésére. A munka menetét nehezítette, hogy az ablakokba való üveg nem állt megfelelő mennyiségben rendelkezésre a vármegyében és így rendelni kellett. Mivel a rendelés időigényes volt, ezért csak egy hetes csúszással sikerült befejezni a munkálatokat [2].

1907-ig a Ferenc József laktanya volt az egyetlen olyan épület, ami alkalmas volt a katonák elszállásolására, ezért rengeteg embert zsúfoltak össze egy helyen. Ennek köszönhetően a szolgálatot teljesítő férfiak között különböző betegségek ütötték fel a fejüket, mint például a vérhas. A sorozatos megbetegedések következtében 1904-1914 között számos egészségügyi ellenőrző bizottság érkezett a laktanyába. Ezeknek két feladatuk volt: az elsődleges, hogy kivizsgálják a katonák egészségügyi állapotát, a másodlagos pedig a higiéniai előírások betartásának ellenőrzése. A bizottság több jelentést is küldött a III. Kassai Kerületi Parancsnokságnak, amiben leírták a legfőbb higiéniai problémákat a laktanyában. A parancsnokság levélben utasította Ung vármegye katonai parancsnokát arra, hogy tegyen eleget az egészségügyi és higiéniai előírásoknak, mert ha továbbra is ilyen iramban folytatódik a katonák lebetegedése, komoly büntetésre számíthat. A megye katonai előljárója eleget téve a parancsnak, egy saját maga ellenőrzött építkezésbe kezdett. Ennek eredményéül épültek meg a zuhanyzók és a mellékhelyiségek, valamint két új kutat is létrehoztak [11]. Az épület javítása mellett párhuzamosan foglalkoztak az udvar karbantartásával is. Az udvar folyamatos javítása azért is volt fontos, mert ünnepségeket, szemléket tartottak itt. Nagy munkálatok folytak az udvaron 1903-ban, 1907-ben és 1911-ben, amikor is az új burkolatot kapott és több új kutat is fűrtak [6].

A Ferenc József laktanyában a 66. cs. és kir. gyalogezred volt elszállásolva és a létszámuk állandó volt. A laktanyában azonban nem volt elegendő hely és

megfelelő körülmény azoknak az újoncnak az elszállásolására, akiket Ung vármegyéből soroztak be. De nem csak a laktanyában nem volt hely az újoncok számára, hanem Ungvár városában sem volt egy alkalmas épület erre a célra. A III. Kassai Kerületi Parancsnokság és Ung vármegye katonai előjárója hamar felismerte, hogy új épületre van szükség, ami legalább arra alkalmas lesz, hogy rövidtávon megoldják az elszállásolási gondokat. Így végül új barakkok építése mellett döntött a kassai katonai vezetés. [55, 2000: 20-28. old.]

A III. Kassai Kerületi Parancsnokság szerette volna, hogy az új épület közel legyen a Ferenc József laktanyához. Ennek érdekében elkezdődött az egyeztetés Ung vármegye főispánjával. Hamarosan ismét összeült a vegyesbizottság, hogy megvitassák közösen az elképzeléseket, például azt, hogy Ungvár városának melyik pontján fogják építeni az új barakkokat. Elsősorban olyan földterületeket kerestek, amelyeket a város nem használt, így bérelhetők voltak. Ezek a területek azonban nem feleltek meg sem helyileg, sem stratégiaileg a hadseregnek. A másik megoldásnak azt tartották, hogy a város vásárol egy alkalmas földterületet, ami megfelel a hadsereg kritériumainak. A bizottság végül az utóbbi vonalon folytatta a megbeszélést és a megye vezetése össze is írta azokat a földterületeket, amiket jutányos áron meg lehetett vásárolni. A választás végül is a *Bruger* Vilmos tulajdonát képező 1943/2/1 és 1943/3/a/1-es telekre esett, többek között azért is, mert csak két utca választotta el a Ferenc József laktanyától és lényegében a laktanya részét képezte az irányítás és az adminisztráció területén [36]. A bizottság határozata értelmében a megye megvette a területet, amit hosszú időn keresztül a hadsereg bérel majd. Valamint megállapodtak, hogy létrehoznak egy katonai és polgári személyekből álló bizottságot. A testület feladatául szabták, hogy közösen kell majd dönteniük a karbantartási és az építési munkálatokról [13].

Az új barakkok építése hatalmas beruházás volt, ezért ugyanazt a bevált módszert alkalmazták, mint a Ferenc József gyalogsági laktanyánál: pályázatot hirdettek és a legjobb ajánlattal rendelkező vállalkozót bízták meg az építéssel. A választás érdekes módon három vállalkozóra esett: *Harcser* Viktorra, *Lyabó* Györgyre és *Demeter* Viktorra, akik maguk között is szerződést kötöttek, amivel elosztották a munkálatokat. A hivatalos szerződéskötésre 1907. július 6-án került sor, amelyen Ung vármegye alispánja, a hadsereg képviselői, valamint a három vállalkozó volt jelen. A szerződés tartalmazott két záradékot. Az első kikötés, hogy bírság szabható ki a vállalkozókra abban az esetben, ha nem fejezi be időben az építkezést. A másik feltétel pedig az volt, hogy mindenben a megyei építészek terveit kell, hogy kövessék [14]. A mérnökök tervrajza alapján igyekeztek a legegyszerűbb barakkokat megépíteni, ami lehetővé tette a gyors munkát és a költséghatékony kiadásokat. A tervrajzok szerint a barakkok alapja beton, ami időtálló, a falai, a padlózata és a tetőszerkezete pedig fából készült. A tetőszerkezet fedését a Ferenc József laktanyával ellentétben nem pléhborítással akarták megoldani, hanem inkább hagyományos égetett cseréppel. A barakkok

belső kialakítása nem vont maga után nagy újításokat, mivel faágyakon és szekrényeken kívül nem tartalmazott semmi egyebet [14].

Az építkezés menetét megnehezítette a fahiány, ugyanis a vármegye erdőszete nem tudott időben annyi fát kitermelni és méretre vágni, mint amennyire szükség lett volna. Ezen a kis csúszáson kívül nem fordult elő nagyobb probléma az építkezés során és végül, ha egy hetes csúszással is, de sikerült átadni az új épületet. A hivatalos átadásra 1907 decemberében került sor. Erre az alkalomra egy ellenőrző bizottságot állított fel az Ung megyei katonai előljáró. Fő feladatuk volt, hogy alaposan átvizsgálják a barakkokat annak érdekében, hogy megfeleljenek a katonaság által előírt szabályoknak. A bizottság által készített zárójelentéséből kiderült, hogy több problémát is észleltek az ellenőrzés során. Például hiányoztak a biztonságos vészkijáratok, amelyeket tűzvész esetén kell használni. A szakvéleményt először az Ung megyei katonai előljárónak nyújtották át, majd pedig tovább küldték III. Kassai Kerületi Parancsnokságnak. Azonban – mint kiderült – nem a vészkijáratok hiánya volt a legnagyobb baj a barakkokkal kapcsolatban. Az épület szomszédságában volt egy kocsmá, amit nem vett figyelembe sem a vegyes bizottság, sem pedig a tervezők. A kassai parancsnok a jelentés átolvasása után levelet intézett Ung vármegye főispánjához, amelyben megkérte, hogy intézkedjen annak érdekében, hogy a hibákat mielőbb kijavítsák. A főispán, ennek eleget téve, első intézkedése a kocsmá bezárása volt, kártérítés fizetése a kocsmárosnak, valamint Ungvár városán belül egy új épület átadása a kocsmá tulajdonosának. Második intézkedése az volt, hogy a vállalkozókat felszólította a hibák kijavítására. A javítási munkálatok három hónapba kerültek, elsősorban a rossz időjárási viszonyok miatt, mivel a kinti munkát nem tudták végezni [15]. Az elkészült javítások után Ung megye katonai parancsnoka ismét egy ellenőrző bizottságot küldött a helyszínre, mely alaposan átvizsgálta a javításokat, s végül jóváhagyta a barakkok építését. A jóváhagyásról szóló jelentést felküldték a kassai parancsnokságra, s ezután elkezdődött a vállalkozók jutalékának kifizetése. A hivatalos átvétel után megkezdték a katonák beszállásolását is. Elsősorban újoncokat, népfelkelőket helyeztek el a Drugeth utcai barakkokban [15]. A Drugeth utcai barakkokon nagyobb felújításokat már nem hajtottak végre. Voltak kisebb javítási munkálatok – elsősorban a tetőszerkezet javítása, mert a fa nem bizonyult valami időtállóknak. De a kisebb munkák közé lehet sorolni a festést, az ablaküveg és az ajtók cseréjét, valamint 1908-ban kezdődött meg a latrinák kibővítése, ami egészségügyi szempontok miatt volt fontos [15].

Az Ung vármegyében állomásozó 66. cs és kir. gyalogezrednek szüksége volt egy egészségügyi központra, hogy folyamatosan ellenőrizzék a katonák egészségügyi állapotát. Szükséges volt továbbá azért az egészségügyi központ felállítása, mert a 66. gyalogezred rengeteg gyakorlatozáson vett részt és sok esetben a katonák sérüléseket szenvedtek [3]. Ung vármegye egyetlen katonailag használt kórházi épülete még az 1848-49-es szabadságharc korából maradt fent,

amit a háborús események után nem használtak, így az épület 1906-ra erősen megrongálódott.

A vármegye parancsnoksága kérvényezett a III. Kassai Kerületi Parancsnokságon egy új csapatkórház felállítását, melyet kizárólag csak a katonaság használhat, ezenfelül pedig elsőbbséget élvezhettek a 66-osok. A főparancsnokság válaszára azonban egy évet kellett várni, de végül írásos engedélyt adtak a régi katonai kórház felújítására. Mint minden esetben, most is közös ülésen vettek részt a vármegye és a honvédség küldöttei. A gyűlésen elsősorban a költségek elosztása volt a fő téma, valamint Ung megye katonai előljárója ismertette a Kassa által szabott lehetőségeket. A megbeszélés végen megegyezés született, hogy a vármegye és a hadsereg közösen teremtik meg az elegendő költségeket, valamint pályázat kiírásával választják ki azt a vállalkozót, aki a felújításokat fogja végezni. Több pályázatot is átnéztek és megvitattak, végül két vállalkozó maradt versenyben. Ez volt az első alkalom, amikor a gyűlés résztvevői nem értettek egyet. A két pályázat nagyon hasonló volt. Végül az anyagi szempontokat figyelembe véve Popovics Mihályt választották [4]. A szerződést 1906 novemberében írták alá a hadsereg és a megye képviselői, valamint Popovics Mihály vállalkozó. Ennek értelmében Ung vármegye garantálta a felújításokhoz szükséges famennyiséget, amit az ablakok, az ajtók és a tetőszerkezet kicserélésére lehet felhasználni. *Popovics* Mihály pedig vállalta az időkorlát betartását és azt, hogy amennyiben az ő hibája miatt csúszás történik, akkor pénzbüntetést fizet a vármegye részére. A felújítási munkálatok 1906. december 7-én kezdődtek és jó ütemben haladtak. A nehézségek 1907 februárjában kezdődtek, amikor is a vízvezetékek beszerelésekor elfogyott a rézcső. Mivel Ung vármegyében nem készítettek ilyen rézcsöveket, ezért Budapestről kellett rendelni, ami hosszú időbe került. Ennek következtében a többi belső munkálatok is megtorpantak, mivel a munkások a belső falakat addig nem tudták beburkolni, ameddig nem volt kész a vízvezeték. A rendelés több hétbe is került volna, de a III. Kassai Kerületi Parancsnokság levélben kérelmezte a gyorsabb beszerzést és szállítást. Ennek köszönhetően két hét alatt a rézcsövek meg is érkeztek és a munka tovább folytatódott, de immár két hetes csúszással. A csapatkórház felújítása végül 1907. április 23-án fejeződött be. A hivatalos átvétel előtt bizottság vizsgálta át a kórház épületét. A szemle három napig tartott, melynek során számos problémát találtak. Például nem volt elegendő ágy, a fürdőszobákban egyes dolgok hiányoztak, nem volt elegendő kút sem a csapatkórház udvarán. A jelentést, megírását követően azonnal továbbították a vármegye főispánjának és a kerületi parancsnokságra. *Popovics* Mihály vállalkozónak meg kellett jelennie a hadsereg és vármegye közös vizsgálóbizottsága előtt, ahol ismertették a hiányosságokat, valamint felszólították azok gyors kijavítására. *Popovics* Mihály végül is kijavította a hibákat, de a büntetést is ki kellett fizetnie, mely a megye („kincstárába”) kasszájába került [5].

A csapatkórházon folyamatos felújításokat és karbantartási munkákat végeztek, mivel minden szempontból meg kellett felelnie a katonai és egészségügyi előírásoknak. Minden év végén készült egy átfogó jelentés a kórház állapotáról. Az első ilyen jelentést *Lübei Sándor* ungvári vállalkozó készítette el, aki több heti alapos vizsgálat után megállapította, hogy a kórház egyes kórtermeiben a padlószerkezetet ki kell cserélni. Mivel a probléma kijavítása nem igényelt nagy munkát, ezért nem hirdettek pályázatot, hanem helyi mesteremberek végezték el. A javítási munkák végösszege 250-300 korona volt [5]. A második állapotfelmérésre 1908-ban került sor, amikor szintén *Lübei Sándor*t bízták meg a feladattal. A felmérés során ismét nagy gondot jelentett a padlószerkezet állapota, mivel a felhasznált faanyag gyorsan használhatatlanná vált. Ennek következtében a kórház egész padlózatát ki kellett cserélni drágább, de minőségesebb faanyagra. Mivel ez nagy munka volt, pályázatot hirdettek, amelynek nyertese *Lübei Sándor* lett. A padlózat új burkolatához felhasznált faanyagot az Ung vármegyei erdőhivatalnak kellett biztosítania. Hivatalos utasítást kapott *Lengyel Dániel* erdész, hogy ő maga felügyelje a fakitermelést és annak megmunkálását. A vállalkozóval kötött szerződés ebben az esetben is tartalmazott egy záradékot, amely pénzbüntetést helyezett kilátásba, ha a kivitelező nem teljesíti időben a kötelezettségeit. A szigorú ellenőrzésnek és az alkalmazott pénzbüntetéseknek köszönhetően a javítási munkálatok betervezett üteme kielégítően haladt. Sikeresen teljesítette az erdőhivatal a számukra kiosztott feladatot, sok esetben a faanyag megmunkálását még éjszaka is végezték. A *Lübei Sándor* által vezetett építési és javítói csapat nagy erőfeszítések árán két nappal hamarabb befejezte a rá eső munkát.

További nagy felújításokra nem került sor 1908-1914 között, vélhetően anyagi korlátozások miatt, ezért igyekeztek inkább minden évben végrehajtani kisebb javításokat. A csapatkórház fennállása során 1914-ig több mint húsz beteget kezeltek. A legtöbb beteg a 66. cs. és kir. gyalogezred gyakorlatozásain megsérült honvéd volt. Ebből a húsz betegből hármat további kezelésre Kassa városába szállítottak őket. 1908-1910 között kezdődött el azon honvédek kivizsgálata a csapatkórházban, akiket átképzésre hívtak be, s ugyanekkor vizsgálták meg az újoncok egészségügyi állapotát is.

Azonban a mai Kárpátalja területén Ung mellett Bereg vármegyében is voltak – Munkács városában – a dualizmus korszakában katonai objektumok. Munkács első jelentős katonai laktanyájának tervezetét és építésének szerződést 1891-ben fogadták el. A szerződés értelmében Bereg vármegye a hadsereg számára biztosított földterületet, ahol fel lehetett építeni a tervezett gyalogsági laktanyát. A laktanya telkét a hadsereg bérelte a megyétől, melynek bérleti díját minden év első hetében kellett kifizetnie. Fontos pontja volt a szerződésnek, hogy a megye a Kishegy alatt biztosít egy állandó gyakorlóteret, ahol az újoncok gyakorlatozhattak és más katonai kiképzésben részesülhetnek. A megye kötelezettséget vállalt arra, hogy a szerződésben rögzített gyakorlóteret

megtisztítja minden olyan fától, illetve bokortól, ami zavarja a kiképzés és gyakorlatozás menetét.

A laktanya belső területi felosztása négy részes volt. Az északi részén helyezték el a fegyver- és lőszerraktárat. A keleti szárnyban volt megtalálható a pince, a fáskamra, a szeméttároló, valamint a mellékhelyiségek. A laktanya nyugati részén volt az istálló, ahol a tiszt lovak voltak bekötve. A laktanya északi szárnyában rendezték be a tiszt és a közkatonai helyiségeket. Az északi részét a kaszárnyának ezért két részre osztották fel: keletre és nyugatra. A laktanya átadását követően a Munkács városában állomásozó 65. cs. és kir. gyalogezredet szállásolták el benne [16].

A laktanya első nagy építészeti beruházására 1902. május 17-én került sor. Ennek egyik előzménye volt, hogy megnövekedett a beszállásolt katonák száma, ami miatt nem állt rendelkezésre a laktanyában elegendő hely. A probléma megoldása érdekében döntés született új barakkok építéséről. Az építés kivitelezésével *Zydai Bélát* bízták meg, mivel a vállalkozó egy költséghatékony megoldással állt elő. Tervei alapján a falak építésénél egy új eljárást alkalmazott: a barakkok vázát faanyagból készítette, a falakat pedig parafakövekből. *Zydai Béla* indoklása szerint ezzel az eljárással kevesebb anyagi kiadás jár majd, valamint a parafából készült falak sokkal nagyobb hőszigetelést biztosítanak, időtállóak és nehezen rongálódnak [17]. 1902. május 3-án az alispán és a hadseregek képviselője elfogadták a barakk építésének összköltségét, ami 16 784 korona volt. Ebben a vállalkozó minden munkálatnak, építési szakasznak az összegét külön-külön lebontotta és elküldte a bizottság számára. Így például az ácsmunkálatok 8 570 koronába, a parafamunka 5 277 koronába, az asztalosmunka 1 362 koronába, a tetőfedő munkák 670 koronába, kőművesmunka 967 koronába kerül az előzetes számítások szerint. Az építkezés május 25-én kezdődött és igen jó ütemben haladt. Elsősorban ez annak volt köszönhető, hogy a megye mindent megtett, hogy segítse a munkálatokat. Végül a hivatalos átadásra 1903. március 12-én került sor, de előtte egy katonai bizottság vizsgálta át az új épületeket. A tüzetes szemle után a küldöttek nem találtak semmi kivetnivalót, így megkezdődött a honvédek barakkokba történő beszállásolása [17].

Az új barakkok építésével megnőtt a honvédek száma a laktanyában, ami magával vonta az élelmiszerigények növekedését is. Ez a probléma már az 1903-as év végén és 1904-es év elején megmutatkozott. Hosszas tanácskozás után döntés született arról, hogy a laktanya udvarán új pótraktárakat és pincét kell építeni [17]. Az építkezésre nem írtak ki pályázatot, helyette helyi kisvállalkozókat bízták meg. Így a fő építési terveket Kassáról küldték és külön megszabták, hogy ez alapján kell haladnia az építkezés menetének. A tervek szerint a raktár alapszerkezete és falai fából készültek, tetőszerkezetét pedig cserépborításúra tervezték. A belső kialakítását tekintve összesen 71 gyalult fából készült állványt és polcot terveztek bele. A hivatalos költségvetést 1904 decemberében fogadták el és a végösszeg 88 708 korona volt. Az összeg azért is volt ilyen magas, mert a földmunka 26 770 korona, a kőműves munka 9 678

korona, az ácsmunka 31 987 korona, a bádogos munka 20 343 korona volt [21]. A munkálatokat a kitűzött időben nem sikerült befejezni, mert a faanyagot nem sikerült időben leszállítani. Ennek köszönhetően az építkezést csak egy hetes csúszással tudták befejezni. Az átadást követően a vegyes bizottság egy állapotfelmérő jegyzőkönyvet készített, derült ki egy hivatalos értesítéből, amelyet az alispánnak címeztek. Az általam kutató levéltári források között az említett dokumentum nem volt fellelhető.

A laktanya 1900-1914 közötti történetében nem csak a közkatonai részlegeken történtek építkezési munkák. Alapos figyelmet fordítottak a tiszti részlegeknek is a fokozatos infrastrukturális fejlesztésére. Az első ilyen projekt 1908. december 5-én kezdődött, amely során három tiszti irodával bővítették a laktanyát. A munkák befejezése után 1909. szeptember 5-én némi hiányosságot fedezett fel az ellenőrző bizottság. A hiányosságok pótlására az ellenőrző bizottság jegyzőkönyvet készített, amit hivatalos formában a juttatott el a III. Kassai Kerületi Parancsnokságra. A parancsnok a jegyzék elolvasása után írásos levéllel fordult a Bereg vármegyei főispánhoz, hogy minél előbb, ha lehet, személyesen felügyelje a hibák a kijavítását. A problémák megoldását követően az építkezésre szánt költségek is megnövekedtek. Amíg az eredeti összköltség csak 32 978 korona 90 fillér lett volna, addig az új összeg elérte a 37 678 koronát. A többleti költséget sem a vármegye, sem a hadsereg nem akarta kifizetni, ami következtében hosszas vita bontakozott ki a két fél között. Hivatalos megegyezésre csak 1910. november 21-én került sor, aminek eredményeképpen a hadsereg vállalta a többletkiadás kifizetését [23].

Bereg vármegye katonai előjárója folyamatos panasztételeket tett a III. Kassai Kerületi Parancsnokságon a laktanyához tartozó gyakorlólőtérrel kapcsolatban. A megye és a honvédség által kötött szerződés értelmében a laktanya földterületén kívül biztosítanak egy gyakorlóteret a honvédség számára a munkácsi Kishegy alatt. Bár a kijelölt földterület ugyan megfelelt a célnak, de nagy távolságra volt a laktanyától, emiatt pedig az oda-vissza út sok időbe került a katonáknak. Másik problémaként merült fel, hogy a megye nem tudta teljes mértékben a terület biztosítani. Az eredeti szerződés értelmében a megye vállalta, hogy nem engedi a lőtér területére a „civil” lakosságot. Ám ezt nem minden esetben sikerült teljesítenie a megyének: több alkalommal a gyakorlatozások közben odatévedt egy sétáló vagy gombázó városi polgár, ami nagyon veszélyes volt, főleg mikor az újoncok gyakorlatoztak [22]. A probléma megoldása érdekében a Bereg megyei katonai előjáró kérvényezte, hogy a laktanyához közel építsenek fel egy házi lövöldét. Egy olyan lövöldét, amely lényegében egy zárt helyiség lenne, fallal körbevéve és tetővel fedve. A hivatalos kérvény átnyújtása után megkezdődött a levelezés Kassa és Bereg megye között arról, hogy milyen megfelelő területet tudnának biztosítani, és hogy milyen anyagi keretek között lehetne megoldani az építkezés kérdését [20]. A megoldás minél gyorsabb rendezése érdekében a megye és a honvédség közösen vitatta meg, hogy hol is lenne alkalmas létrehozni a házi lövöldét. Ebből azonban a közös gyűlésen több

vita is kialakult, ugyanis a hadsereg nem volt hajlandó elfogadni azokat a területi és építkezési helyeket, amit a megye képviselői javasoltak. Bereg vármegye katonai elöljárója több panaszlevelet is küldött a III. Kassai Kerületi Parancsnokságra, hogy a megye vezetése hátráltatja a hadsereg ügyeinek rendezését. A panasztételeket megelégedve, a főparancsnok írásos kérést intézett a megye főispánjához, amiben megkérte, hogy záros határidőn belül törekedjenek a megoldására. A nézeteltérések után ismét összeült a közös bizottság és sikerült megállapodniuk. A katonaság elfogadta, hogy a laktanya közvetlen szomszédságában lévő földterületen felépítsék a házi lövöldét, cserébe a megyének és a hadseregnek közösen kell bérelnie a területet három magánszemélytől. A bérleti szerződésről maga Bereg vármegye katonai elöljárója nem dönthetett, mivel nagy pénzüsszegegről volt szó. Ezért ismét levelezés kezdődött a kassai parancsnoksággal, ahol kérvényezte, hogy bocsássák rendelkezésére a bérléshez szükséges összeget. Hivatalos válasz 1907. június 12-én érkezett, amiben a főparancsnokság engedélyezte a bérletet és elkülönítette a megfelelő összeget [25]. Az anyagi források biztosítása után megkezdődtek a háromoldalú tárgyalások a vármegye, a hadsereg képviselői és a földtulajdonosok között 1907 szeptemberében. Hivatalosan 1907. december 12-én írták alá a megegyezést, melynek eredményeképpen a *Gerber Lénhárd*, *Kaincz Sándor* és *Kaincz József* által birtokolt területet a megye és a hadsereg közösen fogja bérelni, minden évben 3 262 korona bérleti díjat fognak fizetni, amit minden év első napján a megye utal majd át a tulajdonosoknak [25].

A szerződés megkötése után a következő fontos döntést kellett meghozniuk: melyik vállalkozó fogja kivitelezni az építkezést? A bizottság – a megye képviselői és a hadsereg delegáltjai – egyhangúan elfogadta azt a javaslatot, hogy pályázatot írjanak ki és a legjobb ajánlatot benyújtó vállalkozónak ítélik oda a megbízást. A lőtér tervrajzát 1908. december 15-én fogadták el. Eszerint a lövölde egy „U” alakú főépületből állt, amely utcára néző ablakokkal rendelkezett, valamint a bejárat is az utcafrontra nyílt, valamint a három raktárhelyiséget, ahol a lőszert és a gyakorló fegyvereket tárolták. A lövölde nyugati és keleti részét vastag fallal vették körbe azért, hogy a véletlenül falba csapódó lövedékek ne okozzanak sérülést az arra járó lakosságnak. Az épület északi részére pedig a tűzvédelmi vészkijáratot tervezték. Hivatalos átadásra 1910 szeptemberében került sor, amikor elvégezték az utolsó simításokat is. Az épület teljes átvétele előtt egy bizottság ellenőrizte, hogy teljesen megfelel-e a katonai előírásoknak. Az ellenőrzés végeztével átnyújtották a hivatalos jegyzőkönyvet és jóváhagyták az átvételt [24].

A laktanyában az 1900 és 1914 közötti időszakban nem csak nagy építkezési és karbantartási munkálatok zajlottak, hanem kisebb javítások is. Az ilyen munkálatokra létrehozta egy külön háromtagú bizottságot, akik minden év elején és végén helyzetfelmérő jelentést írtak az ungi parancsnokságának. A háromtagú csoport teljesen szabadkezet kapott a laktanya és az 1910 után épült házi lövölde átvizsgálásban. Ilyen felméréseket végeztek el például 1902-1909 között, ahol az

általános hiányosságokat tárták fel a laktanyában [27]. Az általános hiányosságok közé sorolták az 1902-es jelentés alapján például, hogy a laktanya barakkjai nem rendelkeztek elég ágygal a katonák számára. Sok esetben a katonáknak a földön kellett aludniuk. A probléma megoldása érdekében egy váratlan megoldással rukkolt elő a Bereg megyei katonai parancsnok. Előző évben a raktárakban polcokból és állványokból hiány lépett fel és a szükségesnél több faanyagot rendeltek. Az ebből megmaradt faanyag pedig alkalmas volt új ágyak készítésére is. A laktanya fejlesztése és karbantartása mellett fokozatosan odafigyeltek az út karbantartására is. Az utak ellenőrzését nem a közös bizottság végezte el elsőként, hanem maga az ungi parancsnok. A lőtér megépítése során nem kellőképpen figyeltek oda az út minőségének az ellenőrzésére. Ez a későbbiekben nagy gondot jelentett, mivel a csapatok a gyakorlatozások során nem tudtak a megfelelő sebességben haladni. Másik gond volt, hogy sok esetben az éves élelmezés megkezdésekor a szekerek sem tudtak közlekedni a laktanyába vezető utakon. A sorozatos panasztételek után a megye nekilátott a laktanyához vezető utak rendbetételéhez és minden évben karbantartási munkálatokat is végeztek rajtuk [26].

A Munkácsi Nagy Laktanyában az 1900 és 1914 közötti időszakban számos felújítás zajlott, amely eredménye lett a laktanya folyamatos bővülése, katonai barakkal, fürdővel, házi lövöldével stb. A nagy építkezések mellett pedig számos kisebb javítások is zajlottak, mint ajtók, záruk, falak stb. festése, javítása. Megépítése után a 65. cs. kir. gyalogezred csapatait szállásolták be, akik egészen az első világháború végéig használták az épületet.

A történelem folyamán megmutatkozott, hogy a hadseregben az a legfontosabb, hogy megfelelő katonai tapasztalattal rendelkező emberek vezessék. Olyan személyek, akik birtokában vannak stratégiai és harcászati ismereteknek. Ennek következtében kialakul a hadseregben belül egy hierarchikus felépítésű vezetői réteg. A katonák ezen csoportját különböző korokban más-más néven nevezték, mint például: vezér, vezető, kapitány, parancsnok stb. A XVIII. századtól hivatalosan megindul a katonai tiszteknek a képzése is. Ezt a folyamatot a Habsburg Birodalomban Mária Terézia indította el és a folyamatos reformoknak köszönhetően töretlenül fejlődött az első világháború kitöréséig. A hadsereg igyekezett, olyan oktatási intézményeket létrehozni és működtetni, ahol a korszak legmodernebb harcászati taktikai alapelveit oktatták.

Az 1867-es kiegyezést követően a létrejövő Osztrák-Magyar Monarchiában nagy hangsúlyt fektettek a tisztképzésre. Az 1882-ben végbement katonai reformok kihatással voltak a tisztképzésre is – egyfajta liberalizációt vezettek be. Ettől kezdve például tilos volt a kadétok testi fenyegetése és a nemzetiségi alapon történő negatív diszkrimináció. A dualista államrendszer létrejötte előtt két fontos tisztképző intézete volt a Habsburg hadseregnek: a bécsújhelyi Katonai Akadémia és a bécsi Műszaki Katonai Akadémia. Éles vita zajlott a magyar honvédségbe való tisztképzéssel kapcsolatban. A közös hadsereg és a magyar honvédség tisztképzését külön választották. Ennek az volt az oka, hogy számos politikai vita

zajlott arról, hogy magyar tisztet csak magyar akadémián képezzenek ki. Megalakult a Ludovika Tisztképző Akadémia, ahol a végzős tisztek az ünnepélyes felavatását követően egyenesen a honvédség valamelyik ezredéhez helyezték.

A bécsújhelyi Katonai Akadémia volt a világ egyik első katonai akadémiája, ahol 1918-ig a Habsburg Birodalom, illetve a később majd megalakult Osztrák-Magyar Monarchia tisztjeit képezték. A bécsújhelyi intézmény első igazgatója Leopold Joseph von Daun tábornagy volt, a császári haderő főparancsnoka, Mária Terézia katonai főtanácsadója. Az akadémia által nyújtott képzés eredetileg tizenegy éves volt, azonban ezt fokozatosan lecsökkentették hároméves képzésre. [51, 1990: 10–15. old.]

A bécsi Műszaki Katonai Akadémiát 1720-ban alapították. Az intézmény létrehozásával az volt a szándék, hogy a Habsburg Hadseregben növekedjen azoknak a katonáknak a száma, akik harcászati, valamint műszaki szaktudással rendelkeznek. Az akadémiát, Mária Terézia és az őt követő uralkodók is nagy anyagi támogatásban részesítették. Az intézménybe 1867-ben, az Osztrák-Magyar Monarchia területén élő bármely férfi állampolgár felvételt nyerhetett. [49, 1985: 22–24. old.]

Az akadémiákon elsősorban azok a fiatal tisztjelöltek nyertek felvételt, akik rendelkeztek egyfajta kapcsolati tőkével, illetve a családban már volt magas tiszti ranggal rendelkező személy. Akik bekerültek az akadémiára, számíthattak arra, hogy a kiképzésük végén a vezérkarban kapnak állást, de abban az esetben, ha éltek az akadémia adta lehetőségeikkel, akkor tábornokokként is nyugdíjba vonulhattak majd. A karrierlehetőség miatt nagy hangsúlyt fektettek az szellemi oktatásra. Az akadémiák tanterve elvárta a tisztjelöltektől, hogy kombinált órákon humán- és természettudományos ismeretekre tegyenek szert. Magas rangú vezérkari tisztek látták el az oktatási feladatokat. Olyan órákat vezettek, mint: katonai törvények, fegyverhasználat, taktika stb. Követelmény volt a tanulók felé az, hogy kötelező jelleggel meg kell tanulniuk a Monarchia legfontosabb nyelveit, mint a cseh, a német és a magyar. Az akadémiák oktatásában fontos volt, hogy soraikból ne csak kitűnő katonák, hanem igazi úriemberek kerüljenek ki. Ezért fokozott figyelmet fordítottak az illem, az etikett és a társalgás szabályainak a tanulására. Külön tánctanárok oktatták a bálók és estélyek elengedhetetlen koreográfiáit. [48, 1993: 125-126. old.]

Ezzel szemben a hadapródiskolák növendékei elsősorban a társadalom közép és alsóbb rétegeiből kerültek ki. Itt a felvételi szabályzat sokkal enyhébb volt, mint az akadémiákon. Azokat a jelentkezőket is felvették, akik nem rendelkeztek kitűnő vagy elégséges jegyekkel sem. A Monarchia különböző korszakaiban úgy tartották, hogy azokat a diákokat, akik nem nyertek felvételt a gimnáziumokba, felveszik a hadapródiskolába. Az itt kitanult növendékek nem futották be mesébe illő katonai pályafutást. A hadapródiskola elvégzése után csapattiszti pozíciót kaptak valamelyik ezredénél a Monarchia területén. További különbség volt a két intézmény között, hogy a hadapródképző éves tandíja a fele volt az akadémiainak.

Az itt tanuló növendékekkel megismertették a humán- és természettudományok alapjait, valamint a német nyelven kívül a cseh nyelvet is elsajátíthatták. A szakoktatást azok az akadémiát elvégzett tisztek tartották, akiknek nem sikerült bekerülniük a vezérkarba. Legfontosabb szaktantárgyaik voltak: fegyverhasználat, csapatvezetés, szolgálati szabályzatok [48, 1993: 125-126. old.]

Közvetlenül a tisztavatás előtt minden egyes végzős elmondhatta, hogy melyik ezrednél szeretne szolgálatot tenni. Ugyan ennek az eljárásnak csupán formális jellege volt, de egyes kivételes esetekben mégis teljesítették az óhajukat. Ilyen eset volt például, amikor valamelyik végzős kitűnő eredményekkel zárta a kiképzést. A legtöbb esetben azonban egészen a tisztavatásig nem közölték, hogy kit hová helyeznek. Ezért az újonc tisztek izgatottan várták, hogy a nagy Monarchia melyik vidékén fognak szolgálni, illetve, hogy milyen nemzetiségű egységhez fognak kerülni. Egy tiszt életében az jelentette a legnagyobb tragédiát, amikor Galíciába helyezték. Ugyanis ezt a régiót tekintették a legtávolabb eső pontnak Béctől. A hivatalos eskütételt követően levélben értesítették az újonc tiszteket, hogy hová helyezték őket valamint, hogy szolgálatba lépésük előtt kapnak egy hathetes kimenőt. A szabadság alatt el kellett rendezniük a legfontosabb hivatali és családi ügyeiket. A rövid pihenő után el kellett indulniuk a szolgálati helyükre, vonatjegyüknek az árát saját maguk kellett fedezniük. Megérkezésüket követően a tiszteknek szembesülni kellett azzal a problémával, hogy a szálláshelyük a vonatállomástól több kilométerre volt, senki nem várta őket és nincs, aki segítsen csomagjaik cipelésében. Ilyenkor saját költségükön kellett egy kocsist fogadni, ami a célállomásig szállította őket. A katonai reformoknak köszönhetően a tisztek külön lakást kaptak – kivételt jelentettek a zászlósok, ugyanis őket hármass csoportokban helyezték el egy lakásban – előre berendezett bútorzattal. Több eset is volt, amikor a hadsereg által kijelölt lakások nem nyerték el a tisztek tetszését. Ilyenkor egy kérvényt kellett megfogalmazniuk, amelyben leírták azokat az okokat, ami miatt nem felel meg a lakás és önköltségen kívánnak más helyiséget bérelni a városban. [51, 1999: 98–111. old.]

Az újonc tisztek első munkanapjukon több problémával is szembe találták magukat, többek között például az idősebb tisztek megvetése vagy a sorkatonai szolgálatot teljesítő személyeknek az oktatása. A rangidős tisztek úgy gondolták, hogy a katonai akadémiákon és a hadapródiskolákban az oktatás túlságosan is liberalizálódott és ennek következtében a tiszt rangnak a presztízse és az értéke csökkent. Ezért egyfajta megvetéssel kezelték az újonc tiszteket. [51, 1999: 98–113. old.] Másik nehézség volt – rögtön az első napon az ifjú tiszt számára –, hogy az újoncok elméleti oktatása az ő hatáskörük alá tartozott, ugyanis minden ezrednél működött egy legénységi iskola, ahol a besorozott újonc katonák oktatása folyt. Nem magával a tanítással volt a nehézség, inkább az újoncok nemzeti összetételével. Hiába tanultak több nyelven is a tisztek, tökéletesen csak a német nyelvet beszélték, mivel ez volt a közös hadsereg hivatalos nyelve, illetve a mindennapi érintkezési nyelve is egymás között. De az ezredeknél a katonai

szolgálatot teljesítők sorkatonák csak anyanyelvükön beszéltek. A hivatásos tisztek jártassága az Osztrák-Magyar Monarchiában nem német nyelvek terén: cseh 47,0 %, magyar 33,6 %, lengyel 19,3 %, szerbhorvát 15,3 %, román 8,8 %, olasz 8,5 %, rutén 7,8 %, szlovén 7,3 %, szlovák 6,9 %.

Ezekben az esetekben a tiszteknek szabályzat írta elő, hogy azt a nyelvet kell megtanulniuk önállóan, amelyet a századon belül minimum 20% beszélt. Így olyan nyelveket kellett elsajátítaniuk, mint a lengyel, a rutén, a szlovák, a román stb. Ilyen körülmények között az oktatás nem ment gördülékenyen mindaddig, amíg a tiszt meg nem tanulta legalább az alapszavakat az adott nyelven (sorakozz, állj, oszolj, balra át, jobbra át stb.) [48, 1993: 128-129. old.] További feladata volt a tiszteknek a hadgyakorlatok levezetése, katonai ellenőrző bizottság fogadása, átvonuló hadtestek szállásának és étkeztetésének a biztosítása, illetve katonai zenés-táncos estélyeknek a szervezése. [46, 19991: 203-205. old.]

A Bereg és Ung vármegyében állomásozó tiszteknek több alkalommal is katonai gyakorlatot kellett levezényelniük saját körzetükben. A gyakorlatok ütemét és a tervét a III. Kassai Kerületi Parancsnokságtól kapták, több esetben pedig megfigyelő tisztek érkeztek annak érdekében, hogy minden a katonai szabályzatok szerint haladjon. Hadgyakorlatra került sor 1902. június 3-án, amikor a 11. honvéd gyalogezred Ung vármegyében álló zászlóalja Nyíregyházára indult gyakorlatozásra [38]. Szintén gyakorlatra került sor 1905. január 22-én a 66. cs. és kir. gyalogezred 460 tartalékos katonája vonult be rövid időre ismét a hadseregbe [32]. Gyakorlatozáson kívül évi szint ellenőrköt is küldött a hadvezetés annak érdekében, hogy megvizsgálják, hogyan végzik a tisztek a munkájukat. Ung vármegyébe is érkezett ilyen vizsgáló bizottság 1902. május 29-én, Baranyay Imre a 78. honvéd gyalogezred tisztjének vezetésével. Különleges figyelmet fordított a 66. cs. és kir. gyalogezredben folytatott éves munkák átvizsgálására. Az ellenőrzés kiterjedt a gyalogezred adminisztrációs ügyeire, illetve az oktatás menetére is [35].

Bereg és Ung vármegye területén számos alkalommal vonultak át különböző hadtestek, akik Galíciában vagy más területeken tartottak hadgyakorlatot. Ilyenkor a két vármegyében állomásozó tiszteknek biztosítaniuk kellett a szabad és gördülékeny átvonulást, illetve a hadgyakorlatra vonuló tisztek és katonák ellátását. Azért, hogy a lakosság körében ne okozzon pánikot az ismeretlen katonák jelenléte, a helyi tisztikar úgy döntött, hogy a sajtón keresztül tájékoztatják a lakosságot. Ezért amikor ilyen csapatátvonulásokra került sor, Bereg és Ung vármegye újságjaiban hirdetések jelentek meg. Tájékoztató cikk jelent meg arról is, hogy XII. huszárezred Lembergbe vonulása következtében 1895. szeptember 15-én déli 11 órakor Munkács városában fog táborozni, az alakulat egyik része pedig Oroszvég közégben. Felhívták a szülők figyelmét is, hogy ne engedjék, hogy a huszárok elcsábítsák a lányukat [37]. Ez a fajta félelem nem volt alaptalan – Bereg vármegyében is történt ilyen tragédiával végződő eset 1897. április 17-én. *Szabó Julcsa, Zatureczki Miska* nyugalmazott mérnök cselédlánya forgópisztollyal véget akart vetni az életének, mert viszonzatlan

szerelembe került egy huszárral. A huszár nem akarta őt feleségül venni, ezért a nő véget akart vetni az életének. Szerencsére a golyó nem talált el fontosabb szerveket így kórházba vitték és sikerült az életét megmenteni [42].

A tisztek a katonai ügyeken kívül foglalkoztak különböző társas programoknak a szervezésével is. Az ilyen rendezvényekre azért volt szükség, hogy jobban összekovácsolják a tisztikart, valamint a bajtársias szellem erősödjön. Fokozatosan a tiszti ünnepek kapui megnyíltak a két vármegye – Ung és Bereg – gazdasági és politikai előkelői előtt. Erre azért volt szükség, hogy a helyi tisztikar, megismerkedjen a vidék legfontosabb személyeivel, így építve ki kapcsolati tőkeiket. Tisztek által rendezett estélyre került többek között sor 1906. február 18-án, Csap városában. Az estélyen felléptek a Papp testvérek. A zenei estéken kívül táncmultságok szervezésére is sor került. Egyik ilyen esemény volt 1905. március 12-én az Ungvár városában található Koronaszálló termében megrendezett táncest. Az estélyre kizárólag katonai személyek voltak hivatalosak, de meghívtak számos más ezredből való tiszteket is. Voltak olyan tiszti rendezvények is, ahol polgári személyeknek is postáztak meghívókat. Ilyen estélyt szervezett a 66. cs. és kir. gyalogezred tisztikara és az erdőfelügyelők 1906. március 5-én Perecseny városában. Jegyeket Ungvár, Munkács és Perecseny városokban lehetett vásárolni, ami 2 fillérbe került. A szervezőknek volt egy külön kérése: gyerekeket ne hozzon senki magával [34].

A Monarchia hadseregében a tisztek házassági szándékát szigorú szabályokhoz kötötték. A leendő feleségeknek olyan követelményeknek kellett megfelelniük, mint makulátlan előélet, tiszta erkölcs, fedhetetlen jellem stb. Ezeknek a legtöbb hölgy meg tudott felelni, azonban a hadsereg egyik legnehezebb kitétele volt a biztos anyagi háttér. Házasság előtt a tiszteknek kauciót kellett fizetni a jövőbeli után. Ez azt jelentette, hogy egy bizonyos összeget a hadsereg részére át kellett utalni, így például a hadnagyoknak 60 000 koronát kellett befizetni, míg az őrmestereknek 30 000 koronát. Abban az esetben, ha a tiszt nem rendelkezett a megfelelő anyagi háttérrel, akkor a hölgy szülei is befizethették a kaució összegét. A befizetés után a pénzzel a Közös Hadügyminisztérium rendelkezett, akik csak akkor folyósították vissza azt, amikor a tiszt meghalt és az özvegyének megélhetési problémái akadtak. Lényegében egyfajta özvegyi nyugdíjnak tekintették. Azok, akik nem tudták befizetni a megszabott összeget nem házasodhattak. Ennek volt egy negatív hatása, ugyanis a tisztek nagyszámban agglagények maradtak életük végéig. Ezzel a szabállyal azt kívánta elérni a hadsereg, hogy a tisztek egy bizonyos társadalmi rétegből válasszák ki a jövőbelijüket, így tisztek körében pedig megindult a „vadászat” a minél előkelőbb családból származó hölgyek kegyeiért. Legnagyobb esély akkor mutatkozott ismerkedésre, amikor a tiszteket meghívták zenés-táncos multságokra, mivel ezekre a vármegye valamennyi jómódú családja is meghívást kapott. A meghívás az ilyen estélyekre az esetek többségében az egész családra szólt, így a hajadon leányok is jelen voltak.

Bereg és Ung vármegyében is számos nagyszabású táncos-zenés estélyt tartottak. Az egyik legnagyobb táncestélyt rendezték 1892. január 31-én a munkácsi Csillag fogadóban. Itt jelen volt a megye vezetősége, illetve köztisztviselői álló családok is. Az estélyen képviseltette magát a 66. cs. és kir. gyalogezred tisztikara is. Maga a mulatozás – a sajtó beszámolója szerint – hajnalig tartott és a tisztek egész éjjel táncoltak az úri kisasszonyokkal [44]. Egy-egy ilyen estély után rövid időn belül az újságok cikkezni kezdtek arról, hogy melyik tiszt, melyik lányának a kezét kérte meg. Ezek a hírek azért is jelenetek meg a sajtóban, mert a szülők örültek annak, hogy a lányuk kezét egy becsületes és szavahihető ember kérte meg. Ez a felfogás annak is volt köszönhető, hogy az Osztrák-Magyar Monarchiában a tisztek körül igazi kultusz alakult ki. Úgy tartották, hogy a tisztek igazi úriemberek és amire az illető „tishti becsületszavát” adja, az többet ért bármilyen szerződésnél. Nagy örömeinek adott hírt *Kornis Béla* ungvári lakos, amikor lánya, *Kornis Ilona* kezét megkérte *Péczhy Tamás* őrnagy [43].

Az eljegyzéseken kívül a sajtó beszámolt a legfrissebb tishti házasságokról is. Bereg vármegye egyik hetilapja örömmel közölte, hogy egy fényűző esküvőre került sor 1898. július 28-án. A lap közlése szerint dr. Balogh Jenő ezredorvos és *Belenna Jolán* kötött házasságot. Az eseményre a vármegye valamennyi magas rangú személyét meghívták, valamint a tiszt oldaláról minden Bereg megyében állomásozó tisztet vendégül látták [29]. A házasságot követően az ifjú pár nekilátott a családalapításnak. A tishti családokban jellemzően kettőnél több gyermek nem született. Ennek több oka is volt, de első sorban az, hogy a legtöbb tiszt 40-50 éves korában nősült meg. Egy 1908-as felmérés szerint a közös hadseregben a 3628 házastisztek és főtisztük közül 969-nek volt gyereket.

De voltak olyan szülők is, akik nem örültek annak, hogy a lányuk kezét egy katona kérte meg, hiszen a tishti életnek számos pozitív oldala mellett voltak a negatívumai is. Például mivel hadseregben teljesítettek szolgálatot, ezért háború kitörése esetén bármikor behívhatták őket szolgálatra, így fennállt annak a veszélye is, hogy a csatatéren meghalnak. Ebben az esetben a feleségek alacsony özvegyi nyugdíjból kellett ezt követően eltartani a családot. Nemtetszést váltottak ki a szülőknél jellemzően az olyan esetek, amikor idegen nemzetiségű tiszt (horvát, lengyel, német stb.) udvarolt a leányuknak, akire féltek rábízni gyermeküket, hiszen egy teljesen más kultúrkörnyezetből érkező férfiről volt szó. Ilyen eset történt Ung vármegyében is, amikor *Lendenfrost János* a 66. cs és kir gyalogezred hadnagya megkérte *Koválczy Ernő* lányának, Ellának a kezét. A szülők elleneztek a házasságot és éles hangvételben elutasították a hadnagy lánykérési szándékát. Mivel a fiatalok szerették egymást elhatározták, hogy titokban összeházasodnak és megszöknek. Szülői nyomásra azonban *Koválczy Ella* nem jelent meg a titkos házasságkötésen. *Lendenfrost János* elhatározta, hogy ha Ella az övé nem lesz, akkor senkié sem. Hazatérve levette polgári ruháját, amiben a szertartásra ment és felvette tishti ruháját, kézfegyverének tárcsáját megtöltötte golyóval és elindult a lány otthonába. Amikor megérkezett a

ház elé, elővette a fegyverét, berontott a család otthonába, megkereste szerelmét és lelőtte, majd pedig magával is végzett [45].

A tisztek minden mozdulatát árgus szemekkel figyelte a sajtó Bereg és Ung vármegyében. Bármilyen pozitív vagy negatív eset történt életükben, a helyi sajtó közölte az olvasókkal: előléptetések, áthelyezések, balesetek és a halálesetek.

A tisztek életében az állomáshelyük nem jelentette azt, hogy életük végéig ott fognak állomásozni. Bármelyik pillanatban várható volt, hogy érkezik egy hivatalos parancs áthelyezésükről. Ilyen esetek történtek 1906. február 6-án *Árky Ákos* századossal – számolt be olvasóinak az Ung. c hetilap. A katonatiszt új állomáshelye a parancs értelmében Nagyenyed városa volt, helyét pedig Fodor Pál alezredes vette át. Szintén a februári hónapban került áthelyezésre Havas Rezső főhadnagy, akit Munkácsról Debrecenbe vezényelték. A főhadnagytól fájó, búcsúzó cikk jelent meg, amelyben barátai is elköszöntek tőle. A publicisztikában kiemelték, hogy: „*Havas Rezső* kiváló társalkodó volt, igazi katona, aki méltó arra, hogy szolgálja Ferenc József császárt” [28].

Azok a tisztek, akik jól végezték a munkájukat, számíthattak arra, hogy feletteseik előléptetésre terjesztik fel őket. A katonai hierarchiában történő előmenetelnek alapfeltétele volt, hogy a jelöltek pontosan, odaadón végezzék munkájukat, valamint részt vegyenek a hadsereg szervezésében történő továbbképzéseken. 1898. november 16-án az Ung vármegyében állomásozó 66. cs. és kir. gyalogezred kötelékében szolgálatot teljesítő *Lehoczky Gyula* őrnagyot előléptettek alezredessé, *Benda Gyula* tiszthelyettest pedig hadnaggyá [31]. Az előléptetések mellett a vármegyékben állomásozó tisztek kitüntetések is kaptak, amelyet legtöbb esetben a gyakorlatozásokon végzett kiváló munkájukért adományoztak nekik. Így például *Hedad Mihály* megkapta a császártól a III. osztályú Vaskeresztet [30].

Az örömhírek mellett az újságok beszámoltak számos szomorú esetről is, mint például a halálesetekről, a sebesülésekről stb. Tragikus haláleset történt 1897-ben, amikor *Pólányi István* honvéd hadbíró őrnagyot életének 50. életévében érte a halál. Az őrnagyot nagyra becsülte Ungvár városának lakossága, mivel tisztességes és szavahihető ember hírében állt. Temetésén a város vezetősége és lakossága, fájó szívvel búcsúztatta a katonától [33]. 1902. május 12-én vasárnap súlyos sérülést szenvedett a 66. cs. és kir. gyalogezred hadnagya. Az újságok beszámolóí szerint a hadnagy Ungvár városában tett lovaglósétát a Radváncz utcában, ahol a lova megbokrosodott és ledobta magáról. Kisebbsérülést szenvedett, de a helyszínen elsősegélyben részesült és később a katonai kórházba szállították [39].

A mai Kárpátalja területén a dualizmus korszakában több katonai objektumot építettek a hadsereg egyes alakulatainak az elszállásolása érdekében. Tanulmányomban Ung és Bereg vármegyék példáján mutattam be azokat a laktanyákat, barakkokat és egészségügyik központokat, amelyeket a Közös Hadsereg használt 1890-1914 között. Ung vármegyében a legnagyobb katonai laktanyának számított az uralkodó nevét viselő Ferenc József gyalogsági

laktanya. A létesítményben a 66. cs. és kir. gyalogezredet szállásolták be. A kaszánya 1890-1914 között számos felújítási és karbantartási munkálatok folytak. Az épület azonban nem bizonyult megfelelő méretűnek, mivel a hadsereg szükségét látta egy új barakkrendszer építésének Ungvár városában. Ezzel párhuzamosan épült ki a Bereg vármegyei Munkács városának a katonai infrastruktúrája. A városban a 65. cs. és kir. gyalogezred katonái számára építették fel a Nagylaktanyát. Az alakulat szállásigényei mellett alapos figyelmet fordítottak a lakók egészségügyi állapotára. Ennek érdekében felújításra került a városban használaton kívül álló romos katonai kórház. A felsorolt katonai objektumok működésének mozgató elemei voltak a szakképzett katonai tisztek. Ung és Bereg vármegyékben fokozatosan egyfajta közszereplőkké váltak a helyi tisztek és a sajtó intenzíven foglalkozott a velük kapcsolatos eseményekkel.

IRODALOM REFERENCES

1. Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (továbbiakban: KTÁL) 6. Fond, 2. opisz, 973. ügyirat, 207. l. (in Hungarian)
2. KTÁL, 6. Fond, 2. opisz, 973. ügyirat, 273. l. (in Hungarian)
3. KTÁL, 6. Fond, 2. opisz, 1041. ügyirat, 12, 36, 52. l. (in Hungarian)
4. KTÁL, 6. Fond, 2. opisz, 1041. ügyirat, 3-4, 14. l. (in Hungarian)
5. KTÁL, 6. Fond, 2. opisz, 1041. ügyirat, 41, 43, 83, 114, 115. l. (in Hungarian)
6. KTÁL, 6. Fond, 2. opisz, 1042. ügyirat, 1. l. (in Hungarian)
7. KTÁL, 6. Fond, 2. opisz, 1042. ügyirat, 26-28. l. (in Hungarian)
8. KTÁL, 6. Fond, 2. opisz, 1128. ügyirat, 1. l. (in Hungarian)
9. KTÁL, 6. Fond, 2. opisz, 1131. ügyirat, 45. l. (in Hungarian)
10. KTÁL, 6. Fond, 2. opisz, 1131. ügyirat, 46. l. (in Hungarian)
11. KTÁL, 6. Fond, 2. opisz, 1131. ügyirat, 87. l. (in Hungarian)
12. KTÁL, 6. Fond, 2. opisz, 1280. ügyirat, 7-8. l. (in Hungarian)
13. KTÁL, 6. Fond, 2. opisz, 1369. ügyirat, 1-3. l. (in Hungarian)
14. KTÁL, 6. Fond, 2. opisz, 1369. ügyirat, 3, 13 -15. l. (in Hungarian)
15. KTÁL, 6. Fond, 2. opisz, 1369. ügyirat, 47-48. l. (in Hungarian)
16. KTÁL, 1552. Fond, 1. opisz, 2274. ügyirat, 1. l. (in Hungarian)
17. KTÁL, 1552. Fond, 1. opisz, 2270 ügyirat, 4. l. (in Hungarian)
18. KTÁL, 1552. Fond, 1. opisz, 2270 ügyirat, 9. l. (in Hungarian)
19. KTÁL, 1552. Fond, 1. opisz, 2590. ügyirat, 1-2. l. (in Hungarian)
20. KTÁL, 1552. Fond, 1. opisz, 2590. ügyirat, 3. l. (in Hungarian)
21. KTÁL, 1552. Fond, 1. opisz, 2590. ügyirat, 1-8. l. (in Hungarian)
22. KTÁL, 1552. Fond, 1. opisz, 2727. ügyirat, 1-2. l. (in Hungarian)
23. KTÁL, 1552. Fond, 1. opisz, 2972. ügyirat, 28-36. l. (in Hungarian)
24. KTÁL, 1552. Fond, 1. opisz, 2974. ügyirat, 25-30. l. (in Hungarian)
25. KTÁL, 1552. Fond, 1. opisz, 2973. ügyirat, 1. l. (in Hungarian)
26. KTÁL, 1552. Fond, 1. opisz, 3095. ügyirat, 1-2. l. (in Hungarian)
27. KTÁL, 1552. Fond, 1. opisz, 3220. ügyirat, 20. l. (in Hungarian)

28. Áthelyezés. // Ung. 44 évfolyam, 6 szám. Ungvár, 1906. január 22. (in Hungarian)
29. Eljegyzés. // Bereg. XXIV évfolyam 35 szám. Beregszász, 1898. augusztus 28. (in Hungarian)
30. Előléptetések. // Bereg XXI évfolyam, 18 szám. Beregszász, 1895. március 2. (in Hungarian)
31. Előléptetések. // Bereg. XXIV évfolyam, 34 szám. Beregszász, 1898. november 10. (in Hungarian)
32. Gyakorlat. // Ungvári Közlöny. 24 évfolyam 1 szám. Ungvár, 1905. január 15. (in Hungarian)
33. Halál. // Ungvári Közlöny. 19 évfolyam, 11 szám. Ungvár, 1908. március 18. (in Hungarian)
34. Hangverseny. // Ung. 44 évfolyam, 8 szám. Ungvár, 1906. február 18. (in Hungarian)
35. Katonai ellenőr. // Ungvári Közlöny. 24 évfolyam, 22 szám. Ungvár, 1902. május 29. (in Hungarian)
36. Katonai ügyek. // Ung. XXVIII. évfolyam, 43. szám, 1890. (in Hungarian)
37. Katonaság átvonulás. // Bereg. XXI évfolyam, 38 szám. Beregszász, 1895. szeptember 11. (in Hungarian)
38. Katonaság gyakorlatozása. // Ungvári Közlöny. 24 évfolyam, 27 szám. Ungvár, 1902. június 3. (in Hungarian)
39. Katonatiszt balesete. // Ungvári Közlöny. 24 évfolyam, 4 szám. Ungvár, 1902. május 10. (in Hungarian)
40. Katonaügyek. // Ungvári közlöny. XIII. évfolyam, 21. szám, 1891. (in Hungarian)
41. Kinevezések. // Ung. XXVIII. évfolyam, 43. szám. 1890. október 26. (in Hungarian)
42. Szülők figyelmébe. // Bereg. XXI évfolyam, 38 szám. Beregszász, 1895. szeptember 11. (in Hungarian)
43. Táncmulatság. // Bereg. XVII évfolyam, 10 szám. Beregszász, 1892. február 1. (in Hungarian)
44. Táncmulatság. // Ung. 44 évfolyam, 7 szám. Ungvár, 1906. február 11. (in Hungarian)
45. Tragédia. // Ung. XLIII évfolyam, 8 szám. Ungvár, 1905. február 12. (in Hungarian)
46. Barczy Zoltán: Évszázadok egyenruhái. Bp.: Stúdió Pé Bt., 1991. 296 old. (in Hungarian)
47. Danzer Alfonz: A mi hadseregünk. Bp.: Franklin – társulat, 1898. 508 old. (in Hungarian)
48. Deák István: Volt egyszer egy tisztikar 1848-1918., Bp.: Gondolat, 1993. 333 old. (in Hungarian)
49. Dobai Péter: A birodalom ezredese. Bp.: Magvető Kiadó. 1985, 558 old. (in Hungarian)

50. Farkas Ádám, Kelemen Roland: Farkas Ádám, Kelemen Roland. A polgári Magyarország katonai büntetőjogának és igazságszolgáltatásának vázlatja 1867–1944. – Budapest: Széchenyi István Egyetem Batthyány Lajos Szakkollégiuma, 2015 -156 old. (in Hungarian)
51. Hajdú Tibor: Tisztikar és középosztály. Budapest: História – MTA Történettudományi Intézete, 1999 – 360 old. (in Hungarian)
52. Nemere István: A legboldogabb békeévek: Bp.: Annó – Kiadó, 2010. 200 old. (in Hungarian)
53. Pilch Jenő: Ausztria és Magyarország hadserege. Bp.: Lampel R. kk (Wodianer F. és fiai) Rt. Könyvkiadója. 96 old. (in Hungarian)
54. Somogyvári Gyula: Virágzik már a mandulafa. Budapest, Auktor Kiadó, 2002 – 336 old. (in Hungarian)
55. Suslik Ádám: A honvédség szerveződése a mai Kárpátalja területén 1868-1914 között. KMMI - Füzetek XVII., Ungvár, 2012. 42 old. (in Hungarian)
56. vitéz Lépes Győző: Magyarság szerepe Ferenc József hadseregében, Debrecen: Magyar Nemzeti Lap- és Könyvkiadó, <http://mek.oszk.hu/13500/13544/13544.pdf> (in Hungarian)

УДК 338(439):330.101.541

KATONA VERONIKA
UNE UMOTI IV. évfolyam
nemzetközi kapcsolatok szakirány

A GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI FOLYAMATOK HATÁSA A GAZDASÁGI FEJLETTSÉGRE A MAGYARORSZÁGI MAKROSZINTŰ FOLYAMATOK VIZSGÁLATÁNAK FÜGGVÉNYÉBEN (2000-2018)

Rozumіння процесів, що відбуваються в економічному житті, вивчення факторів, що визначають ріст і розвиток, та економічний розвиток вже давно є центральними питаннями економіки. Багато дослідників зверталися до проблеми економічного розвитку в останні століття і сьогодні теж. Залежно від факторів впливу різного віку, в науці про економічний розвиток різні відповіді були зроблені. У своєму дослідженні я використовувала кореляційний розрахунок та регресійний аналіз для вивчення факторів та процесів, які можуть мати вирішальне значення при оцінці рівня економічного розвитку країни. Основний висновок полягає в тому, що незалежно від того, з яким поглядом ми погоджуємось або які методи чи індикатори ми використовуємо при дослідженні ключових факторів економічного розвитку, інновації та людські ресурси мають центральне значення.

Ключові слова: економіка, суспільство, економічний та соціальний розвиток, процеси, Угорщина, кореляційний аналіз.

Understanding the processes of economic life, exploring the factors determining economic growth and development have been central issues of economics for a long time. A lot of researchers have addressed the issue of economic development over the past centuries and today as well. Different responses were made in the science of economic development, depending on the influencing factors of different ages. In my research, I used correlation calculation and regression analysis to examine the factors and processes that can be decisive in assessing a country's level of economic development. My main conclusion is that regardless of which view we agree with, or which methods or indicators we use while examining the key factors of economic development, innovation and human resources are central in the process of the evolution of development level.

Keywords: economy, society, economic and social development, processes, Hungary, correlation analysis.

A civilizációkban, a társadalmakban, azok intézményeiben és a kutatás tárgyához releváns társadalmi és gazdasági szférákban egyaránt fellelhető bizonyos fejlődési tendencia. A fejlődés egy eleve meglévő fejlettségi szintről történő továbblépést jelent. Az, hogy ez a fejlettség mind társadalmi, mind gazdasági szempontból milyen szintű, mértékű, az napjainkban, illetve a XX. században is az egyik leginkább kutatott téma. Gyökerei azonban sokkal régebbre nyúlnak vissza. A különböző gazdasági folyamatok fejlettségre gyakorolt hatása

megfigyelhető már az ókori birodalmak működése, kereskedelme, mezőgazdasága, pénzforgalma alakulásában. Megállapítható, hogy különösen a nemzetbirodalmak kialakulásától kezdve egy ország erejét és hatalmát nemcsak katonai potenciálja adta, hanem gazdasági fejlettségének szintje is jelentősen meghatározta szerepét az adott korszakban.

A XX. század második felétől és a XXI. században egyre nagyobb figyelmet kapnak az országok gazdasági fejlettségéből adódó jelentős különbségek, az elmaradottság okainak feltárása és a társadalmi haladás és jólét mérésével kapcsolatos jelenségek vizsgálata. Ez annak is köszönhető, hogy a világ egyre inkább „emberközpontúvá” válik, s már nemcsak a társadalom egésze, de maga az egyén is jelentős értéket képvisel. Kérdéses azonban, hogy azok a mutatószámok, amelyeket különböző kutatók és intézmények dolgoztak ki, valóban alkalmasak-e a társadalmi-gazdasági fejlettség hiteles mérésére?

Bizonyára sokunkban felmerült már az a kérdés, hogy miért fejlettebb egyik ország (esetünkben a gazdasági és társadalmi aspektusait vizsgálva a kérdésnek), mint a másik? Miért van az, hogy egy adott országban magasabb az életszínvonal, magasabbak a jövedelmek, jobbak az egyes társadalmi jólétet mérő mutatószámok értékei, alacsonyabbak a társadalmi problémákból fakadó feszültségek? Annak érdekében, hogy ezekre a kérdésekre választ kapjunk, a továbbiakban a mit és hogyan kérdések mibenlétével kell foglalkoznunk. Vagyis azokkal a tényezőkkel és folyamatokkal, amelyek megkülönböztető és egyben hasonlósággal bíró alapot nyújtanak a társadalmi-gazdasági fejlettség, egyenlőtlenségek, megosztottság fogalomköreiben.

Annak ellenére, hogy ma már számos mutatószám áll rendelkezésünkre a gazdasági és társadalmi fejlettség mérését illetően, nem alakult ki egységes, általánosan elfogadott konceptuális keret a témában. Csakúgy, ahogyan a mérőszámok tekintetében, a gazdasági fejlettség definiálásával kapcsolatban sincs objektív egyetértés, amelynek oka a fogalom összetettségében és bizonyos szempontok szerinti mérhetetlenségében rejlik.

Attól függően, hogy ki miben látta a gazdasági növekedés hajtóerejét, különböző nézetek és irányzatok alakultak ki. A közgazdaságtan atyjának is tekintett Adam Smith 1776-ban megjelent *A nemzetek gazdagsága* című munkájában [1] egy gazdaság természetének és okainak vizsgálatával foglalkozik. Heller Farkas Henrik (1945) *A közgazdasági elmélet története* című tudományos munkájában [2] részletes áttekintést nyújt ezen irányzatok alakulásáról, a gazdaságban felmerülő főbb kérdésekre helyezvén a hangsúlyt, nem pedig a gazdasági iskolák vázolására, s ennek fényében bemutatva a közgazdaságtan tudomány fejlődését. Ilyen közgazdaságtudománybeli történeti összegzést olvashatunk még Joseph A. Schumpeter (1954) *History of economic analysis* című művében is [16]. A modern közgazdaságtudománybeli növekedéselméletek megközelítésének szempontjából széleskörű áttekintést nyújtanak Daron Acemoglu (2007) *Introduction to Modern Economic Growth* [15] és Móczár József (2008) *Fejezetek a modern közgazdaság-tudományból* [13] című munkák.

Míg a merkantilisták az erős állami beavatkozás mellett a kereskedelem és az üzleti szellem fejlesztésében, addig az előbbit élesen elutasító fiziokraták, a kereskedelem helyett a mezőgazdaság és a földművelés középpontba helyezésében látták a gazdasági növekedés fő hajtóerejét. A klasszikus irányzatoknak megfelelően a gazdasági élet fejlesztésének középpontjában a Smith-i szabadpiaci mechanizmusok, a munkamegosztás és a csere, a Ricardo-i tőkefelhalmozás és a komparatív versenyelőnyök kihasználása álltak. A neoklasszikus irányzatok a szabadkereskedelmi és egyensúlyi mechanizmusokat és a munkaerő mellett a tőke fontosságát hangsúlyozták, és vizsgálták a nemzetközi tényezőáramlás okait is. A Keynes-i irányzat ezzel szemben megkérdőjelezte az egyensúlyi feltételek létezését és a nemzetközi gazdaságpolitikai együttműködés szükségességét tartotta fontosnak.

A hagyományos növekedésméletek után az új növekedésméletek némiképp más irányt vettek, s egyre inkább előtérbe kerültek az endogén tényezők: úgymint humán tőke és technikai, technológiai fejlődés. A fejlődés felgyorsulásának következményeképp még inkább felszínre kerültek, vagy épp súlyosbodtak a világban meglévő egyenlőtlenségek. Ezt követően egyre nagyobb figyelmet kapott a fenntartható gazdasági növekedés kérdése, valamint a társadalmi és egyéni jóllét fontossága. Emellett ki kell emelni még a szabadság, mint választási lehetőségek rendelkezésre állásának kérdését, az intézményi rendszer fontosságát és ezt az egészet magába foglaló és egyesítő globalizáció folyamatát, mely utóbbi egy sor új kihívás elé állította és állítja a XXI. századi világ gazdaságát és társadalmát. Ezen nézeteket figyelembe véve és tanulmányozva megfogalmazódott bennem az a feltevés, hogy a gazdasági fejlettség szintje összefüggésben állhat a humán fejlettségi szinttel. Továbbá az a hipotézis, amely szerint csak a gazdasági és társadalmi folyamatok együttes elemzése adhat választ a gazdasági fejlettség szintjére.

A gazdasági és társadalmi folyamatok hatásait a gazdasági fejlettségre a továbbiakban Magyarország makroszintű gazdasági és társadalmi folyamatainak az elemzésével szeretném szemléltetni a 2000–2018-as időszak adatait alapul véve. Az elemzést olyan gazdasági és társadalmi mérőszámok segítségével szeretném konstatálni, amelyek nemzetközi téren is egyaránt alkalmasak egy gazdaság állapotának jellemzésére. A felhasznált mutatók, indikátorok közgazdasági szempontból összefüggésben állnak a társadalmi és gazdasági folyamatok alakulásával, és kölcsönhatásban állnak egymással is, így alkalmasak egy gazdaság fejlettségének vizsgálatára.

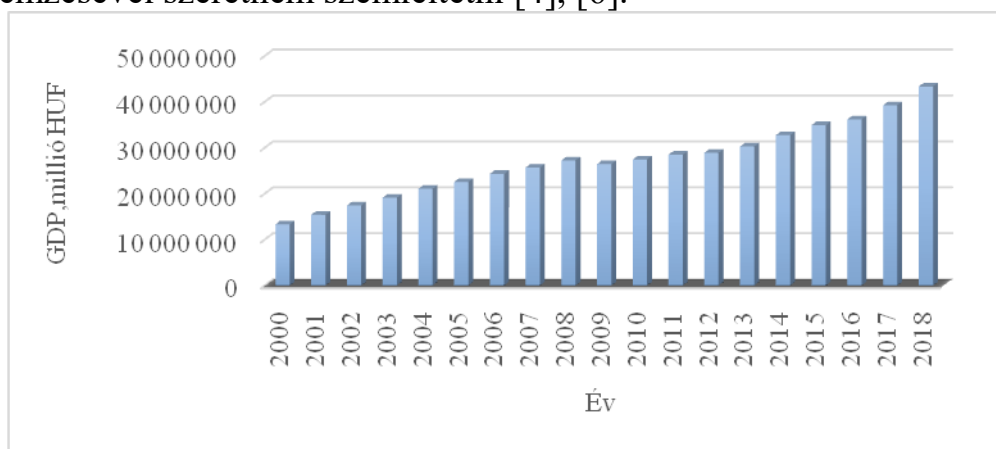
A gazdasági fejlettséget jelző mérőszámok közül (a teljesség igénye nélkül) a GDP-t, az egy főre jutó GDP-t és a reál-GDP növekedési rátáját vettem figyelembe. A fejlettséggel összefüggésbe hozható indikátorok közül vizsgáltam a kutató-fejlesztő helyek számát, a foglalkoztatottság és munkanélküliség alakulását, az iskolai végzettségnek és a társadalmi elégedettségnek az alakulását. A következő statisztikai módszereinek segítségével megkíséreltem összefüggéseket feltárni a gazdasági fejlettség és az egyes gazdasági-társadalmi

folyamatok között. A Pearson-féle korrelációs együttható segítségével megvizsgálható, hogy az egyes gazdasági-társadalmi jelenségek milyen szoros kapcsolatban állnak a gazdasági fejlettséggel, illetve milyen a kapcsolatban rejlő törvényszerűség. Utóbbi elemzésére a regresszióanalízis módszertanát alkalmaztam.

Bár a számítások alapjául vett időszak a 2000 és 2018-as éveket öleli fel, mégis tekintünk át először a Szovjetunióban eltöltött több mint 40 év utáni, a kommunista rendszer bukását követő eseményeket Magyarországon. A Szovjetunió 1991-es felbomlása után politikai, gazdasági és társadalmi változások egész sora kezdődött el, melyek során a diktatúrából demokrácia, a kommunista egypártrendszerből politikai pluralizmus, a központosított tervgazdálkodásból pedig szabadpiaci kapitalizmus lett. A gazdasági átalakulás, a központosított tervgazdálkodási rendszerről a szabad piaci alapokon nyugvó kapitalizmusra való áttérés azonban nem kis kihívás volt. A rendszerváltás első éveiben Magyarországon, de ugyanúgy a többi európai országban is megfigyelhető volt egy gazdasági transzformációs recesszió, amely kísérőjelenségei a magyar GDP csökkenése, a foglalkoztatottság romlása, a munkanélküliség fokozatos emelkedése, az árak liberalizálása miatti magas infláció, költségvetési hiánnyal való küzdelem, külső egyensúlytalanság, deficitbe forduló külkereskedelmi mérleg, az eladósodottság nagy mértéke voltak.

Az átmenet idején tehát a hatalmon lévő kormány gazdaságpolitikájának három fő aspektusát érdemes kiemelni: a gazdasági stabilitásra való törekvés és a rendszerváltás következményeinek kezelése, valamint a piaci reformok folytatása és kiterjesztése. A megszorító intézkedéseknek és a gazdasági stabilizációs csomagnak köszönhetően „az OECD gazdasági elemzése szerint a magyar gazdaság 1999-ben már versenyképes volt” [14, 2-4. old.].

Ezt a versenyképességet minden hiányossága ellenére az egyik legáltalánosabban elfogadott, az *1. számú* és *2. számú ábrákon* is szemléltetett bruttó hazai össztermék, a GDP és az egy főre jutó GDP értékeinek alakulásával és elemzésével szeretném szemléltetni [4], [6].

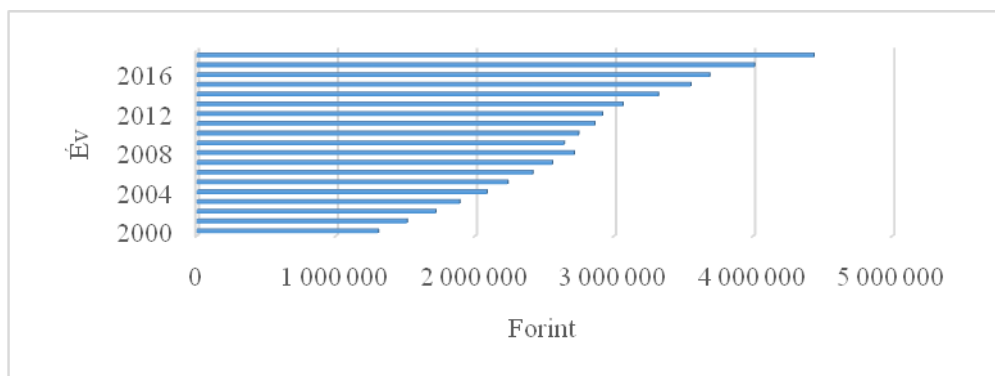

1. ábra: Bruttó hazai termék alakulása 2000-2018 között

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés

Az 1. ábra jól szemlélteti, hogy a GDP értéke évről évre (kivéve a 2009-es évet) fokozatosan növekszik. Ennek a tendenciának megfelelően a legalacsonyabb értékkel (2000-2018 között) a 2000-es évben bírt, 2009-ben a 2008-as évhez képest 759.101 millió forinttal csökkent, majd legmagasabb értékét 2018-ban érte el. A legmagasabb és a legalacsonyabb érték közötti különbség nominál értéken 30.022.989 millió forinttal egyenlő. A 2009-es évtől megfigyelhető megtorpanás hátterében leginkább a 2008-ban kirobbanó pénzügyi világválság állhat.

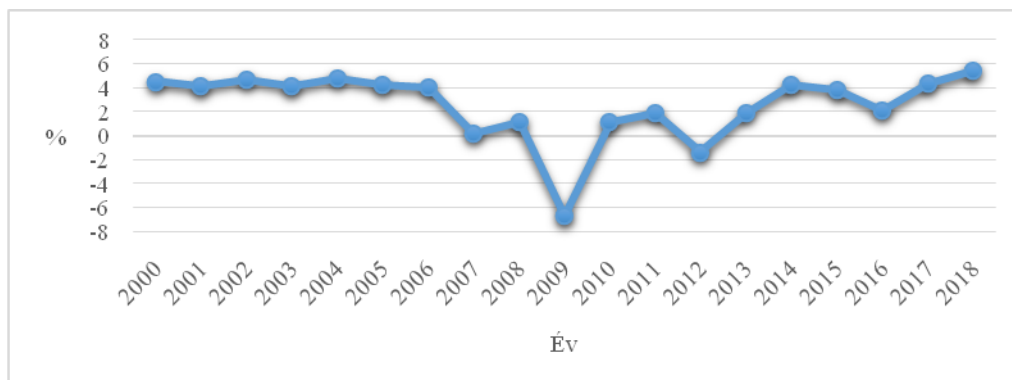
A 2. ábra szemlélteti a GDP-nek Magyarország egy lakosára jutó értékét, vagyis az egy főre jutó GDP-t, más kifejezéssel az egy főre jutó bruttó jövedelmet, vagy az egy főre jutó létrehozott termék és szolgáltatás értékét. Az egy főre jutó GDP 2004-ben haladta meg először a 2 millió forintot, azóta pedig értéke a duplájára növekedett.

2. ábra: Az egy főre jutó GDP értéke 2000-2018 között

Forrás: Saját szerkesztés a KSH adatai alapján

Amennyiben erre a két mutatóra támaszkodva vonunk le következtetéseket, azt gondolhatnánk, hogy Magyarország egy dinamikusan fejlődő ország, melynek gazdasági teljesítménye évről-évre növekszik és emellett viszonylag stabilnak mondható környezetben, nagyobb kilengések nélkül fejlődik. Ha azonban a 3. ábrára tekintünk, amely a reál-GDP alakulását mutatja be (ahol 1995=100 %), láthatjuk, hogy ez koránt sincs így [5].

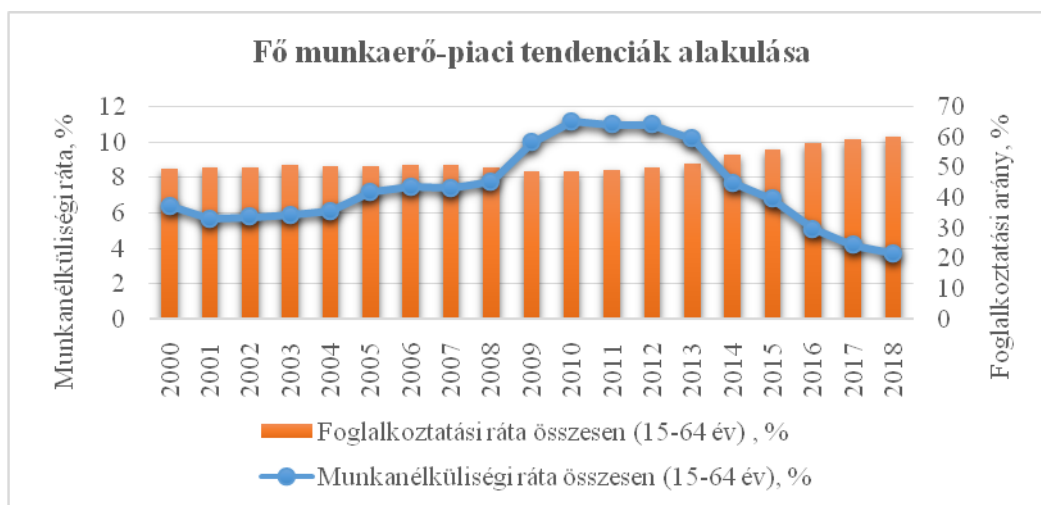
3. ábra: A reál-GDP alakulása 2000 és 2018 között

Forrás: A KSH adatai alapján saját szerkesztés

A 3. ábrán látható, hogy a 2000-es évtől egészen 2006-ig a reál-GDP értéke átlagosan 4,3 % körül mozgott, 2007-ben pedig ez az érték 0,2 %-ra esett vissza. A 2008-as 1,1 %-os növekedés után 2009-ben a reál-GDP értéke elérte mélypontját -6,7 %-ra történő visszaesésével. A 2010–2011 közötti lassú növekedés ellenére 2012-ben ismét negatív, -1,4 %-os értéket vett. Az ezt követő években viszonylagos növekedési pályára állt a gazdaság, kivételt képez ez alól a 2016-os év, ahol újabb visszaesést tapasztalhatunk, 2018- ra viszont elérte a vizsgált időszak legmagasabb értékét, az 5,4 %-ot.

A reál-GDP értékeinek ilyen jellegű alakulása mögött több hazai és nemzetközi szintű ok is megbújik, többek között az a belső egyensúlytalanság, a költségvetésben kialakult hiány csökkentését célzó kormányzati restriktív politika, amely a csökkenő kereslet mellett a növekedési ütem megfékezését is eredményezte [3].

Magyarországon a rendszerváltást követően jelentős mértékben csökkent a foglalkoztatottság és óriás mértékű volt a munkanélküliség. A 90-es évek második felétől a foglalkoztatás bővülése és a munkanélküliség csökkenése figyelhető meg a javuló gazdasági helyzetnek köszönhetően. A vizsgált időszakban a foglalkoztatási és munkanélküliségi ráta alakulása az 4. ábrán látható [8], [10].

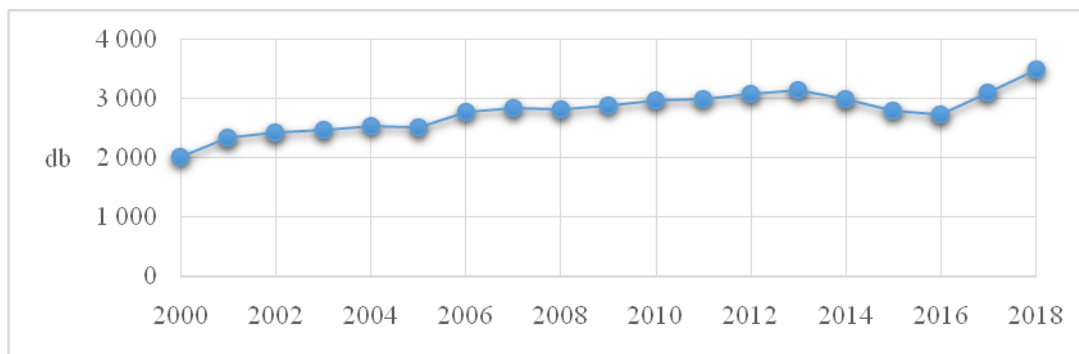
4. ábra: Fő munkaerő- piaci tendenciák alakulása

Forrás: KSH adatai alapján saját szerkesztés

A foglalkoztatási arány legkisebb értékét egyidejűleg éri el a munkanélküliségi ráta legmagasabb értékével 2010-ben, amikor előbbi 48,7 %-ot, utóbbi pedig 51,3 %-ot mutat. 2018-ban a foglalkoztatási arány 60,1 %, míg a munkanélküliségi ráta 3,7 %, amely a vizsgált időszakban a legmagasabb foglalkoztatást és a legalacsonyabb munkanélküliséget jelenti.

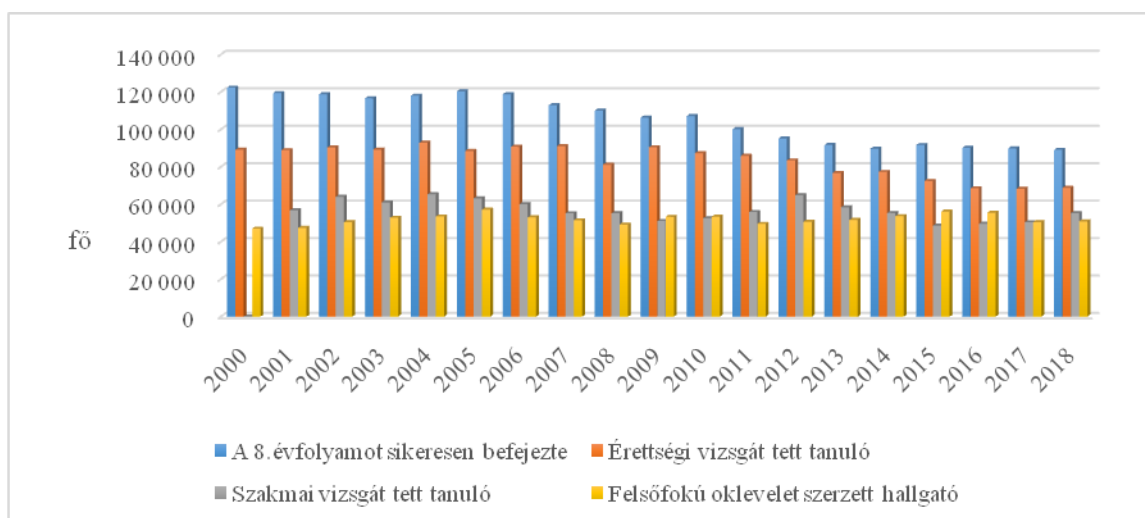
A XXI. századi tudás alapú társadalomban, a technológiai fejlődés és az innováció rendkívül gyorsütemű fejlődése mellett egyre nagyobb szerepet kap a kutatás-fejlesztés területe. Az 5. ábrán látható a kutató-fejlesztő helyek alakulása

Magyarországon a 2000–2018-as évek között [9]. Ennek megfelelően elmondható, hogy a 2000-es évektől egészen 2013-ig folyamatos növekedés figyelhető meg, kivéve 2014 és 2016 közötti éveket. 2018-ban 3491 kutató-fejlesztő hely található Magyarországon, amely 1471-el, vagyis több mint 1,5-szer magasabb, mint 2000-ben.

5. ábra: A kutató fejlesztő helyek számának alakulása 2000-2018 folyamán
 Forrás: Saját szerkesztés a KSH adatai alapján

Az iskolai végzettség alakulását a 6. ábrán láthatjuk, amely alapján elmondható, hogy a 8. évfolyamot sikeresen befejezettek száma 2000 és 2018 folyamán folyamatosan csökkent. Az érettségi vizsgát tett tanulók száma 2000-2009 között ingadozó, majd 2009-től szintén csökkenő tendenciát mutat. A szakmai vizsgát tett tanulók száma szintén ingadozik 2012-ig, ezt követően pedig csökkenő irányvonalat vesz fel. A felsőfokú oklevelet szerzett hallgatók számának alakulását illetően megállapítható, hogy a tendencia hol növekvő, hol csökkenő, 2000-hez képest 2018-ban 3 909-el többen kaptak felsőfokú oklevelet, ám ez nem számít jelentős különbségnek, ha a 2005. évet vesszük alapul, ahol ez az érték 10.184 hallgatót tett ki [11].

6. ábra: Végzettek a nappali és felnőttoktatásban (2000-2018)
 Forrás: KSH adatai alapján saját szerkesztés

A szubjektív jólét alakulását az 1. táblázat szemlélteti, amely a magyarországi szubjektív elégedettség vizsgálatok alakulását mutatja be a rendelkezésre álló adatok és a számomra releváns válaszok összesítésével [7].

A felmérésből megállapítottam, hogy a 15-74 éves korcsoportba tartozók körében 5,28 az átlagos elégedettségi szint 2013 és 2018 között, ami mindössze fele a maximális 10-es értéknek. A javuló átlagkeresetekhez nem párosult egyre javuló megelégedettség. A 2018-as évet leszámítva, ahol átlagosan 6,5-re értékelték az élettel való elégedettségüket, a megelőző 4 év során ez az érték változatlanul 6,1 maradt. Jelentős eltérés tapasztalható az elégedettség alakulásában a legfeljebb alapfokú és a felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkezők körében.

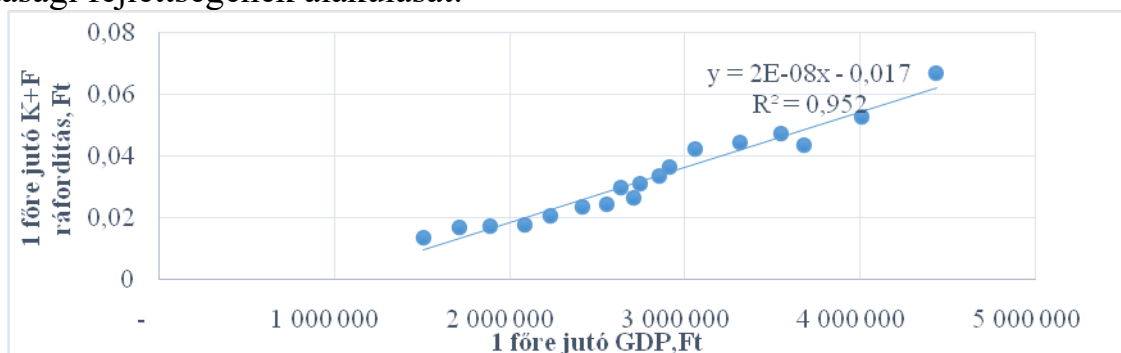
1. táblázat: Szubjektív elégedettség alakulása 2013-2018 folyamán

Megnevezés	Év				
	2013	2015	2016	2017	2018
Összességében mennyire elégedett Ön az életével mostanában?	Átlagosan, 10-es skálán				
	6,1	6, 1	6, 1	6, 1	6, 5
a háztartása anyagi helyzetével?	5, 2	5, 3	5, 2	5, 2	5, 5

Forrás: KSH adatai alapján saját szerkesztés

A fentebb ismertetett és elemzett adatokat, a gazdasági és társadalmi folyamatok és a gazdasági fejlettség egymáshoz való viszonyát összefüggés-vizsgálat segítségével analizáltam. A korrelációs számítás két fő területét, a korrelációelemzést, azaz a kapcsolat szorosságának elemzését, valamint a regresszióanalízist, vagyis a kapcsolatok törvényszerűségének feltárását veszem alapul a számítások elvégzésénél. A kapcsolatszorosság mérésére a Pearson-féle korrelációs együtthatót, és a determinációs együtthatót használom [12].

A számítások eredményeképp szignifikáns, igen szoros, pozitív irányú kapcsolat tárható fel a korrelációs együttható értékének megfelelően ($r=0,98$) az egy főre jutó GDP és az egy főre jutó K+F ráfordítások között. A regresszióanalízis (7. ábra) alapján elmondható, hogy a gazdasági fejlettség az egy főre jutó K+F ráfordításokat 95%-ban határozza meg. Ami azt is jelenti, hogy a kutatás-fejlesztési ráfordítások nagymértékben befolyásolják egy ország gazdasági fejlettségének alakulását.

7. ábra: Az egy főre jutó K+F ráfordítások és az egy főre jutó GDP közötti regresszióanalízis

Forrás: Saját szerkesztés a KSH adatai alapján

Továbbá, az egy főre jutó GDP és a munkanélküliségi ráta alakulása között egy nagyon gyenge, negatív irányú kapcsolat állapítható meg ($r = -0,12$). Ez arra enged következtetni, hogy a gazdasági fejlettség növekedésével a munkanélküliségi arány ugyan csökkenni fog, de elenyésző mértékben. A determinációs együtthatónak megfelelően ($R^2 = 0,012$) a gazdasági fejlettség csak 1,2%-ban magyarázza a munkanélküliségi ráta alakulását.

Ezzel szemben szignifikáns, pozitív irányú, szoros kapcsolat van az egy főre jutó GDP és foglalkoztatási ráta alakulása között ($r = 0,81$). Ily módon a gazdasági fejlettség növekedése várhatóan a foglalkoztatás arányának növekedését hozza magával.

Az iskolai végzettség alakulása és a gazdasági fejlettség közötti összefüggések vizsgálati eredményei alapján a korrelációs együttható értéke negatív irányú, igen szoros összefüggést mutat a gazdasági fejlettség és az iskolai végzettség (8. általános) között ($r = -0,91$). Vagyis a gazdasági fejlettség növekedésével a csak elemi szintű oktatással rendelkezők számának csökkenése várható. A determinációs együttható értéke ($R^2 = 0,83$) alapján a gazdasági fejlettség 83%-ban határozza meg az alacsony(abb) iskolai végzettséggel rendelkező személyek számának alakulását. Ez ugyanígy elmondható fordított irányban is, hiszen minél alacsonyabb a legkisebb iskolai végzettséggel rendelkezők száma, annál magasabb szintű gazdasági fejlettség várható.

Nem mutatható ki azonban szoros kapcsolat az egy főre jutó GDP és a felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkező személyek száma között. A korrelációs együtthatónak megfelelően a kapcsolat köztük pozitív irányú és közepesen gyenge ($r = 0,31$). Ez azt jelenti, hogy a gazdasági fejlettség növekedése csak kis mértékben vonja maga után a felsőfokú oklevéllel rendelkező személyek számának növekedését.

A kapott eredmények függvényében a gazdasági fejlettség alakulásában jelentős szerepet játszik a kutatásfejlesztés, azaz az innováció. Ebből azt a következtetést tudjuk levonni, hogy a K+F egy olyan terület, melyet fejleszteni kell, hiszen jelentősen előre viszi a gazdaságot. Olyan beruházásokba célszerű tehát tőkét fektetni, melyeknek magas az innovatív tartalma, azaz magas hozzáadott értéket képviselnek. Továbbá megállapítható, hogy várhatóan a gazdasági fejlettség növekedésével a foglalkoztatási arány is növekedni fog, illetve az alacsony(abb) iskolai végzettséggel rendelkező lakosság száma várhatóan csökkenni. Ez arra enged következtetni, hogy az oktatás szintje, a humán erőforrás képzettsége nagyban meghatározza egy ország gazdasági fejlettségének szintjét.

A XXI. század globalizálódó világgazdaságában és társadalmában a fejlődés motorja a technológiai fejlődés és az ehhez alkalmazkodó humán erőforrás lehet. Fontos tény az is, hogy egy adott ország gazdasági fejlettségi szintjének

alakulásáról csak a gazdasági és társadalmi folyamatok együttes elemzése révén kaphatunk valódi képet.

IRODALOM

1. Adam Smith. A nemzetek gazdagsága (1776). Fordította: Bilek Rudolf. – Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1992. – 372 old. (in Hungarian)
2. Heller Farkas Henrik. A közgazdasági elmélet története. – Budapest: Gergely R. Könyvkereskedése, 1945. – 603 old (in Hungarian)
3. Központi Statisztikai Hivatal. Magyarország, 2009. – Budapest: Xerox Magyarország Kft., 2010. – 87 old. (in Hungarian)
4. KSH. A bruttó hazai termék (GDP) értéke forintban, euróban, dollárban, vásárlóerő-paritáson (1995-). [Elektronikus forrás] // Online elérhetőség: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qpt015.html (in Hungarian)
5. KSH. A bruttó hazai termék (GDP) értéke, volumenindexe és implicit árindexe (1995-). [Elektronikus forrás] // Online elérhetőség: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qpt001.html (in Hungarian)
6. KSH. Az egy főre jutó bruttó hazai termék (GDP) értéke (1995-). [Elektronikus forrás] // Online elérhetőség: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qpt016.html (in Hungarian)
7. KSH. Elégedettség (2013-). [Elektronikus forrás] // Online elérhetőség: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_zaa008.html (in Hungarian)
8. KSH. Foglalkoztatási ráta korcsoportok szerint, nemenként (1998-). [Elektronikus forrás] // Online elérhetőség: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qlf016.html (in Hungarian)
9. KSH. Kutató-fejlesztő helyek és K+F-létszám (1990-). [Elektronikus forrás] // Online elérhetőség: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_ohk002a.html (in Hungarian)
10. KSH. Munkanélküliségi ráta korcsoportok szerint, nemenként (1998-). [Elektronikus forrás] // Online elérhetőség: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qlf017.html (in Hungarian)
11. KSH. Végzetek a nappali és a felnőttoktatásban (1990-). [Elektronikus forrás] // Online elérhetőség: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_wdsi002a.html (in Hungarian)
12. Makszim Györgyné dr. Nagy Tímea. Statisztika II. - Nyíregyháza: NYE-DUÁL-Új utakon a duális felsőoktatással a Nyíregyházi Egyetemen, az Északkelet-Magyarországi térség felemelkedéséért, 2019. [Elektronikus forrás] // Online elérhetőség: <http://www.nye.hu/palyazatok/EFOP-3.5.1-16-2017-00017> (in Hungarian)
13. Móczár József. Fejezetek a modern közgazdaságtudományból. – Budapest: Akadémiai Kiadó, 2008. – 608 old. (in Hungarian)

14. Tóth Zsuzsanna. A visegrádi négyek gazdaságpolitikája a rendszerváltást követően. - Budapesti Gazdasági Egyetem Gazdálkodási Kar Zalaegerszeg: Mikro- és makrogazdasági folyamatok múltban és jelenben Kutatóműhely, 2016.- 2-4. o. (in Hungarian)
15. Acemoglu D. Introduction to Modern Economic Growth. Department of Economics, Massachusetts Institute of Technology, 2007. – 851 p. (in English)
16. Schumpeter J. A. History of economic analysis. – New York: Oxford University Press, 1954. – 1312 p. (in English)

GORZÓ KATALIN

AGNES WATERHOUSE BOSZORKÁNYPERÉNEK KULTÚRANTROPOLÓGIAI ELEMZÉSE

У даній статті культурно-антропологічним методом вивчається життя та смертельні вироки відьом, які проживали у Англії, а саме справу Агнеси Вотергауз. У вивченні судового процесу можна побачити залишки друїдської віри, а саме звичаї та обряди британів, які були давнім кельтським народом. Вивчивши судовий процес Агнеси Вотергауз можемо стверджувати, що вона стала жертвою своєї стародавньої віри, яка заключилася у сповіданні друїдської віри у 1566 році. На нашу думку, тема дуже актуальна, оскільки донині проводяться реабілітаційні процеси, які пов'язують з історією та культурою того часу та які вивчають судові процеси та мотиви, які спричиняли смерть цим людям.

Ключові слова: культурна антропологія, суд, відьма, Агнес Вотергауз, британці, кельти, друїд.

This paper is a cultural anthropology study of the court documents from the trial of Agnes Waterhouse from the Endland, the first officially recorded witch conviction and execution. Upon such examination of the court documents evident cultural remnants were found of the ancient druidistic pagan religion of the Bryton tribes who originated from the Celts. The analysis yields the statement that the demise of Agnes Waterhouse in 1566 was due to the practices of these druid traditions. The relevance of this research is in aiding current rehabilitation trials of women, convicted, executed, and/or accused of witchcraft. The cultural anthropology methods become helpful to understand which ancient belief remnants are apparent in a certain era, and in determining which ones cause such prosecution against its followers. Agnes Waterhouse was obviously continuing the druid traditions, nothing points this out better than the actual charges against her.

Key worlds: cultural anthropology, trial, witch, Agnes Waterhouse, bryton, celts, druid.

„Mi más a nő, mint a barátság elpusztítója! Gonosz, kéjvágó, hiú és ledér. Minden boszorkányság a hús vágából ered, amely a nőkben kiolthatatlan”.

(Malleus Maleficarum)

Nyugat-Európa számára mind a mai napig Anglia a kultúra és a gazdaság kontinentális központja. Innen indult el európai diadalútjára a polgárosodás, az ipari fejlődés és az igazságos törvénykezés, nem beszélve arról, hogy saját felekezetet is létrehoztak – az anglikán egyházat, amelynek a feje a mindenkori uralkodó lett. Egy erős, mindenki által tisztelt és retteget hatalom volt, amely – Európa többi részével szemben – rohamosan fejlődött, fővárosa, London pedig valóságos metropolisszá nőtte ki magát. Éppen ezért méltán merül fel történelmi

berkekben a kérdés: hogyan okozhatott egy ilyen – a szó minden értelmében – modern királyságban káoszt a boszorkányság? Kérdezzük ezt annak tudatában, hogy a szigetországot megalapozó kelták közül kiemelkedő briton törzsek [4, 305. old.] mindennapi életében fontos szerepet játszott a mágiakultusz.

Munkám aktualitását abban látom, hogy mind a mai napig nem szentelnek kellő figyelmet azokra a többnyire ártatlan emberekre, főképpen nőkre, akik ennek a sötét korszaknak az áldozataivá váltak, elvégre maga az általam vizsgált korszak is a történelem fehér foltjaként van számon tartva a történetkutatás területén, hiszen egyetlen perirat szövege sem teljesen megbízható. Ugyanakkor a történészek nem tanulmányozzák a periratokat, amelyek szövegéből kitűnhetne a sok álvád mellett, hogy bizonyos ősi kultuszok maradványai, hogyan éltek tovább a korabeli emberek mindennapjaiban. Módszertanilag azért választottam a kultúrantropológiai elemzést, mert a jelen esetben ezzel tudunk a legprecízebb munkát végezni, és a legjelentősebb eredményt elérni. Mivel a nyugat-európai boszorkányperek elemzésével kapcsolatban nem találtam hasonló kutatási módszerrel megírt munkákat, így szakmai „újításként” elsőként próbálom meg görcső alatt vizsgálni a periratokat a módszer segítségével.

Mint a bibliai történetben, a Paradicsomba az első nő, Éva hozta el a balsorsot, úgy Angliába egy bizonyos Agnes Waterhouse volt az a személy, akinek az esetét követően Anglia-szerte futótűzként terjedtek el a boszorkányoktól, mágiától való félelmek. Sajnos a riadalom az angol társadalom legfelsőbb szintjéig is eljutott, mit több, nem sokkal később I. (Stuart) Jakab angol királyt (VI. Jakab néven Skócia királya is) szinte az örületbe kergette, mi több, a modern tudósok az uralkodó növekvő elmezavarát a boszorkányoktól való rettegés számlájára írják. Joggal merülhet fel a kérdés, vajon kik voltak a boszorkányok? Ki volt Agnes Waterhouse, és vajon tényleg csak az első angliai ártatlan áldozata a sok évszázados európai nőgyűlölet hullámának? Cikkemben Agnes Waterhouse periratának kultúrantropológiai elemzésén keresztül fogom bemutatni, hogy milyen hatással voltak a kelta kultúra misztikus maradványai a középkori Angliában boszorkányként billogozott nők életére.

Először is mi vagy pontosabban ki a boszorkány? A kérdésre válaszolva a boszorkány a néphiedelem szerint olyan nő – később már férfi is –, aki természetfeletti, démoni képességekkel rendelkezik, rosszat, betegséget, halált hoz és a boszorkányság tudományát gyakorolja. Megemlítendő, hogy a hasonló, feltételezett képességekkel rendelkező férfiakat boszorkánymesternek nevezték. A kereszténység elterjedését követően, a népi hiedelemben az ősi földistennő erejével „megáldott” jóságos és tiszteletreméltó varázslónők helyét a boszorkányok vették át, akiket a gonosz és a Sátán szolgálójának tartottak már, akivel ezek a nők (és férfiak) az emberiség megrontására fertelmes paktumot kötöttek. Az Európában futótűzként terjedő babona a rettegés végett a XVI. századra tömeges boszorkányüldözéssé fajult és a máglyákon ezrével égtek el a "sátán szeretői"-nek tartott, legtöbb esetben ártatlan nők.

A boszorkányoknak a középkorban általában két fajtáját különböztették meg, amelyeket a latin nyelv két eltérő szavával jelöltek:

- a *striga* „seprűs boszorkány” – ő a kereszténység felvétele előtti idők bűbájosa, varázslónője, aki a hiedelem szerint különböző állatok alakját tudta felvenni;

- a *malefica* (nőnem), ritkábban *maleficus* (hímnem) – jelentése „rontó”, „ártó”, ez a tulajdonképpeni női boszorkány, illetve férfi boszorkánymester [Marianne Hester, 1992, 129. old]. Miután sikerült tisztáznunk az alapfogalmakat, térjünk rá Agnes Waterhouse személyének ismertetésére. Ki is volt ez a nő és hogyan érdemelte ki az első hivatalosan elítélt, s később felakasztott boszorkány címét Angliában?

Agnes Waterhouse 1503-ban született egy Hatfield Peverel nevű falucskában. Mindenki úgy ismerte, mint *'Mother Waterhouse'* azaz „Waterhouse Anya”-t. Családjáról csak annyit tudni, hogy volt egy Elizabeth Francis nevű húga, illetve egy lánya, Joan Waterhouse. (Később a per alatt vallomást tesz nagyanyjáról, *'Mother Eve'*-ről – vagyis – „Eva Anyáról” aki a mágiára kitanította – a szerző.) Férjéről csak annyit tudni, hogy állítólagosan ő végzett vele. Hivatalosan 1566-ban fogták perbe boszorkányság vádjával. A perirat szövegét az „The examination and confession of certaine Wytches at Chensforde in the Countie of Essex before the Quenes Maiesties Judges the XXVI daye of July anno 1566” című hivatalos periratgyűjtemény tartalmazza [Wallace Notestein, 1965, 166–167. old.].

A letartóztatását követően Agnest kínzókamrába vetették, ahol kegyetlen módszerekkel beismerő vallomást csikartak ki belőle. Ott az asszony elmondta, hogy még a nagyanyjától, „Eva Anyától” kapott ajándékba a húga egy macskát, akit Sátánnak (Sathan) hívtak, és ő lett a familiárisa, tehát a segítőszelleme, segítő állata. A nagymama állítólag azt is elmondta, hogy a macskának áldozat kell bemutatni – vérrel és tejjel kell etetni. A macska „hatásos” ajándéknak bizonyult, ugyanis nem csak, hogy jól ritkította az ellenségeket, de eszével Agnes hűgát is megmentette a megesett nőkre váró szégyentől. Ugyanis a macska „elmondta”, hogy milyen növényekkel lesz képes elhajtani a magzatát. Ennek köszönhetően a testvér később férjhez tudott menni. A macska azonban egyre kezelhetlenebbé vált, egyre több vért akart, ezért Francis megvált tőle – egy süteményért cserébe Agnesnek adta. Ő jobb hasznát vette, a vallomás szerint a macska erejét először egy birkanyájon próbálta ki, majd egy disznón. Később következett Agnes férje, akivel boldogtalan házasságban élt, majd jöttek a szomszédok, akikkel a nőnek folyamatos konfliktusai voltak. Állítólag a macska éjjelente belopódzott a szomszédokhoz és megölte őket. De emellett a tejet bealvasztotta, a zsákokban télire eltett búzát pedig megrohasztotta. Agnes Waterhouse és a macskája azonban egyre gyanúsabb lett a faluban, ezért az asszony megparancsolta neki, hogy „változzon varanggyá”, amit az állat meg is tett. A periratból kiderült, hogy Agnes értett a gyógynövényekhez, gyakran megfordult az erdőben különféle füvekért, amelyek lenyészéséhez egy félkör alakú kést használt, amelyet állandóan

az övén viselt. Arról nem tudósítanak az iratok, hogy bábaként, gyógyítóként is dolgozott volna, de a gyógynövényismeret erre is enged következtetni. A „környezete” mindenestre igen riasztó volt: állítólag furcsa szarvakkal rendelkező kutya démon is tiszteletét tette a Waterhouse-házban, de járt ott pár halott szomszéd kísértete is. Utolsó vallomásában Agnes elmondta, hogy csupán egyetlen szomszéd, Wardol a szabó menekült meg a praktikáitól, aki Istenhez imádkozva legyengítette a macskát, aki a hatalmas hit miatt távozott. Agnes azt is elárulta, az ítélet enyhítésében reménykedve, hogy minden nap imádkozott, de csak latinul, mert ha angolul tette, a macska megharagudott rá és fenyegette [Wallace Notestein, 1965, 34. old.]. Nem sokkal a vallomás kicsikarása után kezdetét vette a per is, amelynek végén meghozták Agnes Waterhouse halálos ítéletét – boszorkányság vádjával és a sátánnal való lepaktálásért kötélt általi halára ítélték. Agnest 1566. július 29-én Chelmsfordban felakasztották. Vallomása alapján joggal merülhet fel bennünk a kérdés, hogy vajon mennyi valóságtartalma lehetett egy kínzás révén „beszerzett” vallomásnak? Felmerül az is, ha valóban természetfelettinek gondolták az eseményeket, azok milyen típusú miszticizmusból eredeztethetőek?

Anglia lakossága a kelták (bryton) és a germán törzsek keveredéséből jött létre. A szakértők alátámasztják, hogy mind a két mítoszvilág, illetve azok keveredése is megfigyelhető volt az országban, ugyanakkor mindvégig a kelta miszticizmus – a természeti istenekben való hit – dominált [John T. Koch, 2006, 305. old.]. Számos erre utaló nyomot fedezhetünk fel a legtöbb boszorkányperiratban, Agnes Waterhouse perirata sem különbözik ezektől. Itt az első dolog, ami azonnal szemet szúr, az maga a „Mother” vagyis az *anya* jelző, ami a Földanyára utal vissza, akit a kelta mitológiában „Anu” néven ismerte (más nevei: Anann, Dana, Dana-Ana, Catana. Leírás: Földanya, Nagy Istennő, a legnagyobb minden istennő közül. Morrighu egyik aspektusa. A termékenység istennő, néha ő alkotja a hármasságot Badb és Macha segítségével.) A félhold alakú kés, vagy sarló („boline”) szintén kelta eredeztetésű, ugyanis a druidák ezzel az eszközzel szereztek meg a nekik kellő gyógyfüveket, s áldozatbemutatáshoz is alkalmazták. Ezekből az eszközökből a mai napig sokat találnak Anglia területén. A következő érdekesség pedig maga a macska, „akit” a gazdasszonya nagyanyja Sátánnak nevezett el (a kelták a macskát (*catt*) sötét, alvilági lénynek tartották, igyekeztek mellőzni őket a háztartásban). Szolgályné, avagy szervitorként is nevezett állat köteles gazdája minden kérését teljesíteni. A kelta mítoszvilágban sok állatképbe bújt familiáris fordul elő, például a kutya, a hermelin, fekete rigó, de a házi szellem (kobold) is rendelkezett ezzel a funkcióval, aki a néphiedelem szerint bármilyen állat alakját magára tudta venni, s így leggyakrabban egér, macska, vagy kutya volt. Mint az előbb említett macskának, a házi szellemnek is kellett áldozatot bemutatni, neki ugyanakkor csak tejet tettek ki (a vér adalék a macska esetében bizonyosan keresztény hagyomány végett, az emberi életet akarta szimbolizálni, így annak feláldozása a familiárisal, úgy hatott, mint a Gonosz emberi étellel való táplálása). Az

élelmiszerek (tej, gabona) tönkretétele viszont nem tartozott a kelta hiedelemvilághoz, ugyanis nem volt ilyen képességgel rendelkező ártó istenségük vagy szellemük, ez már teljes mértékben keresztényi behatásnak tudható.

Következtetésként elmondható, hogy kutatásom sikerrel járt, választ találtam a feltett kérdésekre, ugyanis egyértelműen megtaláltam a kelta hiedelemvilágra és miszticizmusra utaló jeleket a perirat szövegében, még ha sokat torzítottak is a szövegen a keresztény álvádak, ennek ellenére részletesen elemezve be tudtam mutatni azokat. Ebből is látszik, hogy azok a nők, akiket hajdanán Anglia területén boszorkánysággal vádoltak, nem voltak mások, mint egy letűnt kor vallását gyakorló átlagos asszonyok, akiket kegyetlen kínzások során kényszerítettek vallomásra, s ezen nők szenvedésük enyhítése érdekében képesek voltak bármit vallani, összemosva saját hagyományaikat a kereszténység boszorkányi hagyományaival.

IRODALOM

1. John T. Koch. Celtic culture: a historical encyclopedia, (I.vol.) – Santa Barbara: ABC-CLIO Inc., 2006. – 390 old.
2. Marianne Hester. Lewd women and wicked witches: a study of the dynamics of male domination. – London: Routledge, 1992. – 256 old.
3. Proinsias Mac Cana. Kelta mitológia. – Budapest: Corvina, 1993 –143 old.
4. Ráth-Végh István. A Sátán és cimborái. – Ördögidézés, feketemágia, boszorkányhit. – Budapest: Pannon Kiadó, 1991. – 195 old.
5. Wallace Notestein. A history of witchcraft in England from 1558 to 1718. – New York: Russell & Russell, 1965. – 442 old.
6. Kelta istenek, istennők. [Elektronikus forrás] // Internetes elérés: <http://www.annwn.hu/panteon/kelta-panteon/kelta-istennok-istenek>
7. Malleus Maleficarum (Boszorkánypöröly). [Elektronikus forrás] // Internetes elérés: <http://www.malleusmaleficarum.org/>
8. Witchcraft and bewitchment. [Elektronikus forrás] // Internetes elérés: <http://www.essexvoicespast.com/blacksheep-sunday-witches-witchcraft-and-bewitchment-part-2/>
9. Witches-in-Britain (Boszorkányok Britanniában). [Elektronikus forrás] // Internetes elérés: <http://www.historic-uk.com/CultureUK/Witches-in-Britain/>

BALLA ESZTER

KORLÁTHELMEC KÖZÉPKORA

У своїй статті в основному досліджую середньовічну історію села Холмець. Холмець один з найстаріших поселень Унгського комітату в віці Арпадів. Велика частина отриманих джерел про села говорить про деякий конфлікт, тому що Холмецькі землевласники багато судували з сусідніх поміщиків про кордони нерухомості. Типи джерелів ілюструю з діаграмами.

A nagy háborúk, uralkodók terén való tájékozottság mellett a lokális, helytörténeti kutatások szintén fontos összetevői nemzetünk történelmének. Meghatározóan könnyebbé teszik a honismeret terén való tájékozottságot, illetve elősegítik, a történelem, mint tudomány ismeretanyagának bővülését. Korláthelmec múltjának tanulmányozása, megismerése ugyancsak fontos lehet Ung megye történelmének egészében, hiszen lehetővé teszi, hogy jobban megértsük és átlássuk a kor társadalmának-, gazdaságának-, és birtokviszonyainak állapotát.

A község Ungvártól 10 km-re, délkeletre található, Ung megye egyik legrégebbi Árpád-kori települése. A Kárpátok hegyvonulatának nyúlványainál, egy kis hegy lábánál terül el. A község történetében különféle névváltozatok fordultak elő. Úgy mint: Helmecz, Helmuch, Helmece, Hupkahelmec, Putkahelmec. A Korláthelmec elnevezés a XV. század végén állandósult, napjainkban azonban közigazgatásilag a Helmec név maradt használatban, a Korláthelmecet csak magyarul és egyházilag használják. [15, 92. o.]

A falu birtokosai a Helmeczi, majd később Korláth család. A Helmecziek nemzetségének legrégebbi ismert korhatára II. András uralkodásának végére esik. Az 1298. évi osztozkodás során a falut két részre osztották. Ezeket a részeket Kis, és Nagy-Helmec néven különböztették meg. Ez a felosztás egészen a XVII. századig megmarad. Az osztály következménye ugyancsak a Helmeczi nemzetség két főágra való felosztása az egyik ágon Demeterrel, Jánossal valamint Salamonnal és Simonnal, nekik jutott az osztóvonaltól északra és nyugatra eső terület. A másik ágon pedig Jákó, és Ders fiainak jutott a déli és keleti rész. [12, 4-7. o.] A források tanulmányozása közben azt tapasztaltam, hogy a Helmecziek erélyesen védték birtokhatáraikat, rengeteget pereskedtek egymással, szomszédaikkal és más nemesekkel birtokaik védelme érdekében. Összetűzésbe keveredtek többek közt a Császlóciakkal, a Ruszcai Dobókkal illetve a Drugetekkel.

A nemzetségen belüli ellentétek gyakori kiváltó oka volt a Nagyerdő. Ezt a birtokterületet az 1298. évi osztozkodáskor közösnek mondták ki, s mind a két ág békés egyetértésben használta majd nyolc évtizeden keresztül. Amikor azonban birtokterületük határán Jákó utódai, irtogatni kezdték a Stripo déli folyásánál elterülő részét, hogy gyarapítsák termőföldjeiket és odatelepítették jobbágyaikat, az már

derogált a másik ág tagjainak, ezért Garai Miklós nádornál indítványozták a Nagyerdő felosztását. A nádor utasítására felosztották a birtokot. Végül azonban minden maradt a régiben, mert ezt az utasítást nem hajtották végre. A per 1386-ban tovább folytatódott, pozitív eredmény azonban nem született, és a Nagyerdő felosztásának problémája még hosszú időn át megoldatlan maradt. [12, 21-22] A Leleszi Konvent 1417. február 21-én keltezett oklevele szerint: *„Szécsi Miklós nádor, aki elé Garai nádor halála után került a per, arra kérte az egri káptalant, hogy - mivel az erdőt és az irtásföldet három eljárás során sem sikerült felosztani - ossza fel a birtokot az említett privilégium alapján két egyenértékű részre, majd iktassa be a két felet a maga részébe, figyelmen kívül hagyva a másik fél ellentmondását.”* [7]

Ugyan ebben az évben Helmecei Simon és fiai panaszára vizsgálatot indítottak Helmecei András ellen, mivel szlatina birtokon lakó jobbágysai elhordták a gabonát a földjükéről és megölték egyik jobbágyuk sertését.[6] Helmech-i András ötvenedmagával tartozott volna letenni az esküt arra vonatkozólag, hogy nem szántatta fel újból Simon és fiai földjét és nem vitte el az ott learatott gabonát, valamint nem ölte meg a jobbágya sertését. Ferenc azonban végül elengedte az esküt. A felek a továbbiakban megállapodtak, hogy amit az általuk közösen választandó bírók ítélnék, azt mindketten 25 dénármárka bánatpénz terhe alatt elfogadják, ha pedig valamelyik fél fogott bírái nem mondanának ítéletet, a másik fél bírái határozhatnak. [9] A Jákó-utódok viszont Simont és fiait gyanúsították azzal, hogy Andrástól jókora földdarabot elfoglaltak a határjelek fölszántásával. Ebben az ügyben Perényi Péter országbíró ítélezett, s ő elrendelte a két korábbi, Garai és Széchy-féle nádori ítélet haladéktalan végrehajtását, ami ezúttal végre sikerült is. Az északi és keleti részt a Jákó-utódokra, a nyugati és déli felét pedig a másik főágon élő családtagokra ruházták. [7] A Nagyerdő területének erdő borította vidéke azonban a gyakorlatban ezután is közös birtok maradt, így ezután is gyakran kiújult köztük a nézeteltérés a Nagyerdő miatt.

1413-ban a Helmecei nemesek összeütközésbe keveredtek a Homonnai Drugeth családdal is: *„Tartson vizsgálatot Helmech-i Simon és András panaszára, amely szerint Homona-i János, testvérei: Fülöp és Miklós, az utóbbi fia: Zsigmond és nővérük: Passca Helmech és Baranya birtokok között fekvő szántójuk nagy részét, rétjeiket és kaszálóikat - amelyeket peres úton idegen kézből szereztek vissza - elfoglalva a földet Laaz birtokon lakó jobbágyaikkal felszántatták, bevettették, a réteket és kaszálókat lekaszáltatva a szénát Laaz birtokra hordatták, és az elfoglalt területet ma is használják.”*[3] 1413 októberében megtörtént a Helmeceiek birtokának elhatárolása a Drugethek Lázi birtokától, a Baranyaiak pedig Baranya birtokát a László király oklevelében foglaltak alapján körülhatárolták.[4] A Leleszi konvent 1414. augusztus 7-i okleveléből kiderül, hogy a vitatott földterületet három részre osztották és beiktatták a kétharmadába a Helmeceiket, egyharmadába pedig a Drugetheket. [5] A homonnaiak azonban nem voltak megelégedve a határjelekkel, ezért a per tovább folytatódott.

A Helmeceiek gyakran vitába keveredtek a szomszédos Császlóciakkal Valkaja birtok miatt. Így például 1418 szeptemberében azzal vádolták a császlóciakat, hogy *„Chazloch-i Péter fia: Mihály és Bolgár (dictus) Miklós fia: János cum lohanne*

Sclauo Walkez faluból, a Chazloch-ban lakó Kulchar Péterrel és a Chertez-ben soltész Sinka-val Kyswalkanya nevű birtokukra törve ottani jobbágyaiknak: Iwanspak-nak, Malyatha-nak, Eleser-nek és Hodor-nak minden termését elhordták és Demeter nevű jobbágyuk juhait sokáig bezárva tartották, míg végül megegyezés alapján elengedték.”[8] Az alperes ártatlannak vallotta magát, és kijelentette, hogy kész alávetni magát a nemesek tanúvallatásának. Ez után kötelezték az alperest, hogy tegyen esküt ártatlanságának bizonyítására. Az ügy a királyi kúriába is átkerült, az alperesek azonban nem jelentek meg a király jelenléte előtt, és a pert Garai Miklós nádor vette át.[10]

1421 májusában a Helmecziek egyezsége léptek a Chazlochiakkal a Valkaja birtok határain belül fekvő földek, erdők és hegyek ügyében. Az egyezés értelmében Walkaya birtok határjeleit kiszedték, földjeinek, erdeinek, rétjeinek és más haszonvételeinek Szlatina folyó felőli egyharmadát a Helmech-i nemesek Walkaya-i részéhez csatoltak, a Villye folyó felőli kétharmad rész pedig örökre és visszavonhatatlanul Chazloch-i Mihálynak és örököseinek jutott. A Helmechi nemesek meg voltak elégedve a földek megosztásával.[1]Strythe-i László fia: Ferenc azonban tiltakozott ez ellen: „*Ezért a konvent előtt személyesen megjelenő atyafiukat és atyjukat: Mihályt és a távol levő Helmech-i nemeseket az egyezségtől, földjeik elszakításától, elidegenítésétől, elcsatolásától, a Helmech-i nemeseket és bárki mást az elfoglalástól, éléstől, iktatástól eltiltják.*” [2]

A XIV. század végére a Jákó ágbeli Batiznak már csak nőági örökösei maradtak, Baranyai András, valamint a Zemplén megyei Kazsui Jakab deák és László személyében, akik anyjuk leánynegyedét ideiglenesen földben kapták meg Szlatinán a Helmeciektől. [13,12-13]. A Batiz ág kihalása után a birtokok a Jákó nemzetség Konrád nevű leszármazójára szállnak. Az oklevelekben 1422-ben említik először „Korlath de Helmechz” néven.[12, 12]. A mohácsi vész után az okiratos tevékenység visszaesett, és a meglévő családi iratok is elpusztultak, így ebből az időszakból kevés forrás maradt fenn.

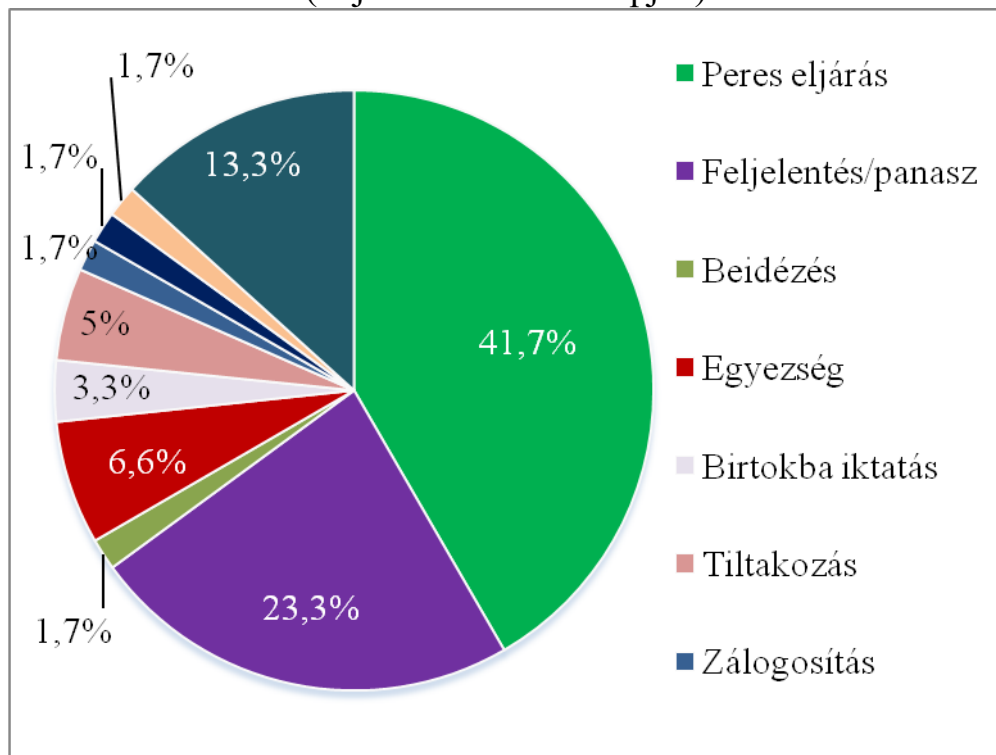
A XVI. század közepén Korláthelmechi Miklósnak nagy kiterjedésű Mátyóci szerzeményei voltak. Ő alapította a Korláthelmechi Korláth-család Mátyóczi-ágát, amelyből később kiszakadt a gömöri ág. Ebben az időszakban Kishelmech birtokosa Vékey Ferenc volt; 1 porta, 1 pusztaporta és 3 zsellér szerepelt az adólajstromon. Nagyhelmech birtokosa pedig Korláth László és Bernáth volt, akik neve mellett 2 porta, 2 pusztaporta és 3 zsellér van említve.[16, 846] Korláth János a XVI. század végén eladogatott és elzálogosított egyes jobbágytelkeket és birtokrészeket, fia, Gábor, és az ő utódai is folytatják az elzálogosításokat, aminek következtében elvesztették ősi birtokaik nagy részét. [12, 32-33]

A Korláth család segítségével terjedt el a településen a reformáció. [11, 95]A település egyházilag az egri püspökség területéhez tartozott, 1571-ben a község református lelkésze Oköritai Gáspár volt. [14, 116]

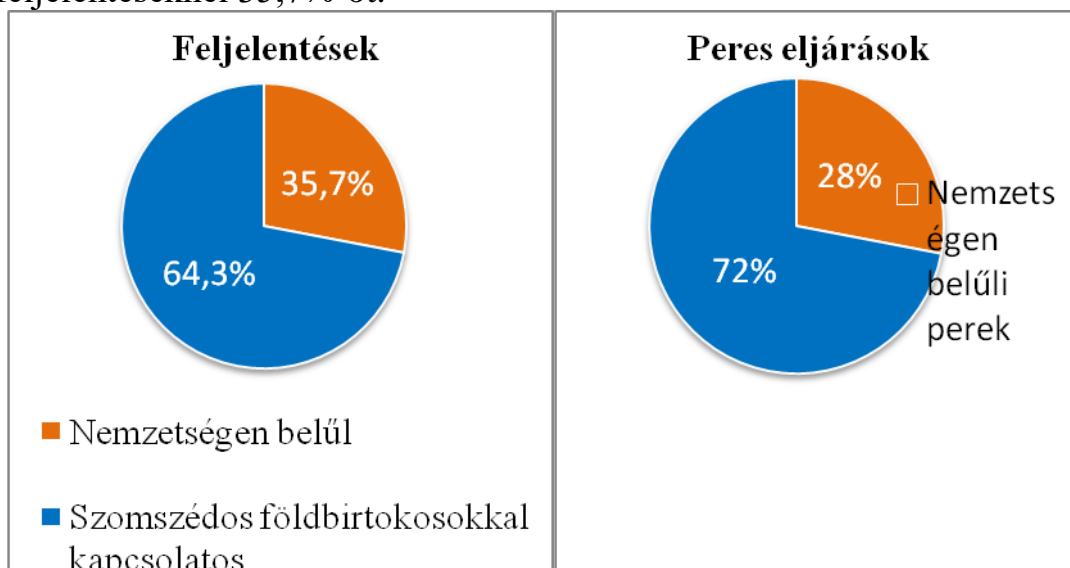
A kutatásom során fellelt források többsége tehát valamilyen viszálykodás ügyében keletkeztek. Összesen 60 Korláthhelmeccel kapcsolatos forrást találtam, ezek közül 25 peres eljárásról szól, 14 feljelentés vagy panasztétel, a további források

különböző témákban érintettek: beidézés, egyezség, birtokba iktatás, tiltakozás, zálogosítás, végrendelet, elismervény stb.

A Koriáthelmeccel kapcsolatos források típusai százalékokban
(Saját szám adatok alapján)

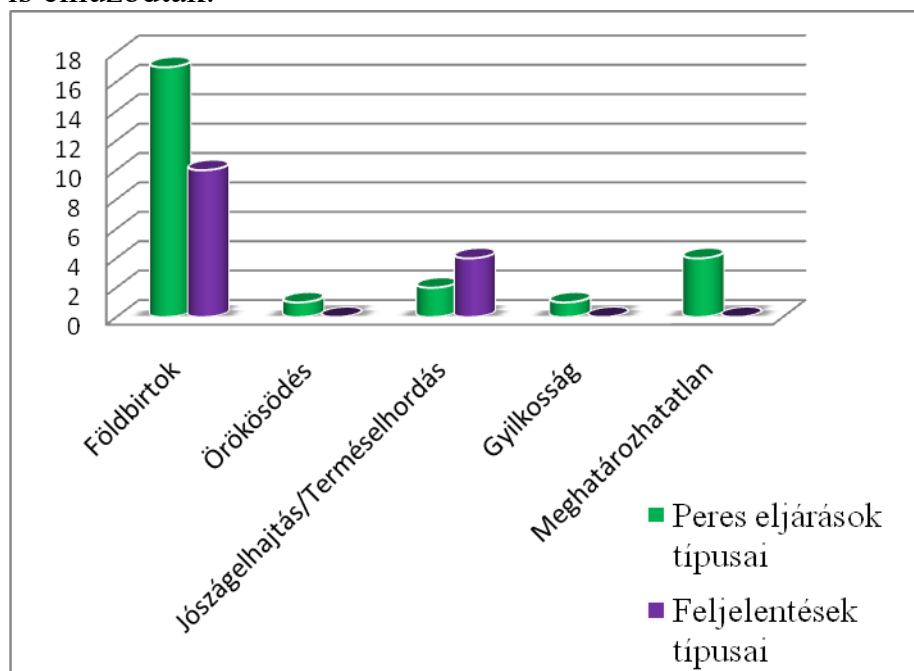
Mind a peres eljárások mind a feljelentések terén egyaránt a szomszédos földbirtokosokkal kialakult nézeteltérések vannak túlsúlyban, de nagymértékben jelen vannak a nemzetségen belüli ellentétek is. A peres eljárásoknál ez 28%-ot tesz ki, míg a feljelentéseknél 35,7%-ot.

(Saját szám adatok alapján)

Túlnyomórészt a földbirtokokkal és bizonytalan határfelosztásokkal kapcsolatos vitás ügyeket vitték bíróság elé, de előfordultak örökösödéssel, jószágelhajtással, terméselhordással, sőt gyilkossággal és más erőszakos cselekedetekkel kapcsolatos bírósági ügyek is. Némely dokumentumoknál azonban

nem lehet pontosan meghatározni a konfliktus indítékait. A peres eljárások sokszor évtizedekig is elhúzódtak.

(Saját szám adatok alapján)

Következtetésként elmondható, hogy ebben az időszakban a helmeci nemesek birtokterületei még sokkal nagyobb kiterjedésűek voltak, később azonban az osztozkodások, valamint eladogatások és elzálogosítások következtében egyre kisebbé váltak.

Felhasznált forrás- és irodalom

1. A Perényi család levéltára 1222–1526. (szerk.: Tringli István), 2008. – Budapest: Magyar Országos Levéltár kiadványa, 375. old.
2. A Perényi család levéltára 1222–1526. (szerk.: Tringli István) 2008. Budapest: Magyar Országos Levéltár kiadványa, 379. old.
3. Zsigmond-kori oklevéltár. IV. Kötet (1413–14). 1060. (szerk.: Mályusz Elemér) – Budapest: Magyar Országos Levéltár kiadványa, 1994.
4. Zsigmond-kori oklevéltár. IV. Kötet (1413–14). 1183. (szerk.: Mályusz Elemér) – Budapest: Magyar Országos Levéltár kiadványa, 1994.
5. Zsigmond-kori oklevéltár. IV. Kötet (1413–14). 2354. (szerk.: Mályusz Elemér) – Budapest: Magyar Országos Levéltár kiadványa, 1994.
6. Zsigmond-kori oklevéltár. VI. Kötet (1417–18). 139. (szerk.: Mályusz Elemér) – Budapest: Magyar Országos Levéltár kiadványa, 1999.
7. Zsigmond-kori oklevéltár. VI. Kötet (1417–18). 144. (szerk.: Mályusz Elemér) – Budapest: Magyar Országos Levéltár kiadványa, 1999.
8. Zsigmond-kori oklevéltár. VI. Kötet (1417–18). 2284. (szerk.: Mályusz Elemér) – Budapest: Magyar Országos Levéltár kiadványa, 1999.

9. Zsigmond-kori oklevéltár. VI. Kötet (1417–18). 998. (szerk.: Mályusz Elemér) – Budapest: Magyar Országos Levéltár kiadványa, 1999.
10. Zsigmond-kori oklevéltár. VII. Kötet (1419–20). 1766. (szerk.: Mályusz Elemér) – Budapest: Magyar Országos Levéltár kiadványa, 2001.
11. A Kárpátaljai Református Egyház gyülekezetei. – Beregszász: Immanuel, 2006 – 126 old.
12. Dr. Czobor Alfréd. A Helmecziek nemzetsége a középkorban és annak Korláth-ága. – Budapest: Franklin társulat, 1935. – 50 o.
13. Engel Pál. A nemesi társadalom a középkori Ung megyében. – Budapest, MTA Történettudományi Intézet: 1998. – 179 o.
14. Magyar protestáns egyháztörténeti adattár. XIII. évfolyam (Szerk.: Zsinka Ferenc). – Budapest: Magyar protestáns Irodalmi Társaság, 1929. – 248 o.
15. Magyar Református Egyházak javainak tára. Szerk.: Tenke Sándor – Budapest, 2001. – 332 o.
16. Maksay Ferenc. Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. II. Kötet. – Budapest: Magyar Országos Levéltár kiadványai, 1990. – 1114 o.

KOPASZ VIVIEN MELANI

DE Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola

A SZERNYE-LÁPVILÁG MÚLTJA ÉS JELENE

Болото Серне (або Чорний мочар) знаходиться в центрі низинної частини Закарпаття, в трикутнику між селами Чопівка, Великі Береги та Дерцен. Воно займало, займає територію десяти населених пунктів колишнього Березького комітату, тепер – Березівського та Мукачівського районів. Мета дослідження – вивчення етнічних змін населених пунктів (Дерцен, Форнош, Гать, Яноші, Великі Береги, Березуйфолу, Кідьош, Чопівка, Барбово, Макарьово), що знаходяться на території колишнього болота Серне.

Ключові слова: Болото Серне, населення, перепис населення, комітат.

The Szernye swamp is located in the center of the lowlands of Transcarpathia, in the triangle between the villages Chopivka, Velyki Beregi and Dertsen. It occupied, occupies the territory of ten settlements in the former Bereg county, currently the Berehovo and Mukachevo districts. Geographically the research covers the area of the former Bereg county from Berehovo to Mukachevo, currently: the southern part of the Mukachevo district and the northern part of the

Berehovo district in Transcarpathia, Ukraine. Our aim is to present the ethnical and natural changes in the settlements (Dertsen, Fornosh, Gat, Janoshi, Velyki Beregi, Beregújfalú, Kidosh, Chopivka, Barbovo, Makarievo) located in the area of the former Szernye swamp.

Key words: *The Szernye swamp, population.*

Az alábbi dolgozatban szeretném bemutatni a kárpátaljai Szernye-lápvilágot, a láp jelentőségét az itt élő emberek életében, ezen belül a természeti tényezők és az ember kapcsolatát, amely meghatározó volt úgy a múltban, mint napjainkban is. A lápi emberek együtt éltek a vidék nyújtotta lehetőségekkel. A sajátos táji adottságok a hagyományos életmód tovább élését, emlékeinek fennmaradását a 20. század harmincas éveiiig biztosították, környezete magyar falvainak gazdálkodását, kultúráját pedig sajátossá tették. A gazdálkodó életforma határozta meg a családok életét. A Szernye-mocsár részét képező falvak többségének mezőgazdasága napjainkban is fejlett maradt, amely köszönhető a gazdag termőföldeknek és a vidék hatalmas méretű legelőinek.

A Fekete- vagy Szernye-mocsár Kárpátalja alföldi részének középpontjában, Munkács és Beregszász közt, a Beregszászvégardó, Nagyberég és Dercen közötti háromszög alakú területen található. A Szernye-mocsár medencéje vulkánkitörés eredményeként jött létre az Oligocén elején a Pannon-tenger felszíne alatt. A tenger megszűnése után a kráterben kezdetben tó alakult ki, ami idővel elláposodott, amit a Borzsa vize táplált, a legbővizűbb mellékfolyóján a Vérkén keresztül [Fodor 1999: 1.].

A Szernye-mocsár az egykori Bereg vármegye, a mai Beregszászi és Munkácsi járás tíz települését foglalta, foglalja magába, melyek a következők: Gát, Dercen, Fornos, Bárdháza, Makarja, Beregújfalú, Nagyberég, Kígyós, Beregardó és Makkosjánosi. Az ingovány nagy valószínűséggel a Szernye folyóról kapta a nevét, amely a fölös vizét levezeti. A mocsár mezőgazdasági célú hasznosítása érdekében már 1771-ben megkísérelték csatornázását és lecsapolását. Ekkor a Vérke vízrendszerében kialakított csatornák segítségével vissza akarták vezetni a vízfölösleget a Borzsába. A 20. század elején megvalósult csatornázással a mocsári talajjal együtt a tőzegtelepek is kezdtek kiszáradni. Ez utóbbiakat gyakran felgyújtották, és hosszú hónapokig sötétben füstölögtek. A tüzek után a kiegészített helyek feketévé váltak. Ekkor kezdték az eredeti Szernye-mocsár helyett a Fekete-mocsár elnevezést használni. A hatalmas, vizenyős, ingoványos vidék központi része a Nagytó vagy a Gáti-tó volt. A zombékokkal szegélyezett lápi ösvényekről veszélyes volt letérni, nem csak az elmerülés miatt. A mocsár ugyanis a tavaszi és őszi esőzések következtében szinte mindig tengerré duzzadt [Botlik 2001: 75-76.].

A Szernye-mocsár az 1930-as évek végéig érintetlenül őrizte meg a népélet múltjának emlékeit, melyek különösen a török hódoltságának erősebben kitett, nyíltabb alföldi területeken nyomtalanul elvesznek. Ezért a lápi vidékek népe tisztábban is tartotta fenn a magyar nyelv kincseit. A tárgyi emlékek között az építkezés érdemel meg több figyelmet a hagyomány megőrzésének szempontjából. Szatmár és Bereg megye népéletében az Alföld, Erdély és az Északkeleti Felföld néprajzi sajátosságainak összetalálkozását, egymásba fonódását találjuk. Több alkalommal végzett kutatásokat Bereg megyében, a láp környéki magyar falvakban, köztük Dercenben 1939-1942 között Gönyei (Ébner) Sándor a népi építészet és

kézműipar terén. Művei értékes dokumentumok a lápvidék építészetéről, a lakosság foglalkozásáról, mindennapjairól. Gönyey megállapította, hogy az építkezések anyaga egyrészt a mocsár melletti erdőségekből kitermelt tölgyfa volt, másrészt a láp szélén növekvő vesszős bokrok és fák: éger, fűz, kutyafa, kocsányos tölgy, valamint erdei hajlékony fák, a mogyoró és a vörös gyűrű. Ezek az anyagok az ősi faépítkezés formáját is megszabták, amely teljesen megegyezett a más, fában és vízben bővelkedő magyar nyelvterület hasonló építési gyakorlatával [Gönyei 1939: 397.].

A Szernye-mocsár területét sokféle homokdomb (gorond) - gátolta, amelyeken már az őskorban megtelepedett az ember. Ezek a körülmények lehetővé tették, hogy az itt létrejött falvak lakói a síkvidéki, alföldi községeknél változatosabb termelési módokat alakítsanak ki. A 19. század második felétől kezdődő egységesített környezet átalakító - folyószabályozó, mocsárlecsapoló és talajjavító - munkálatok előtt a kiterjedt lápos és mocsaras területen élő emberek sokrétű, ártéri gazdálkodást folytattak. A váltakozóan nedves-száraz patak és folyóvízi ártér két szintre különült: az alacsonyabb részeket ingoványok töltötték ki, az időszakosan elöntött, magas ártéri szinteken mocsári tölgyerdők nőttek, amelyek fokozott kivágásával az állattenyésztés számára nyertek értékes legelőket. A még magasabb, ármentes részeken - a gorondokon - épültek fel a lápi falvak, amelyeknek nemcsak a mocsár és a közeli hegyek természet adta javai adták a megélhetésüket, hanem szántó- és erdőgazdálkodást is folytattak. Halászó helyeik, nádasaik, ártéri rétjeik, legelőik, erdeik, gyümölcsligeteik használatában a települések rugalmasan alkalmazkodtak a helyi domborzati és vízjárási viszonyokhoz. A Szernye-mocsár mellé települt falvak az idők folyamán együtt éltek a vidék természeti adottságaival: a lápos határban lévő sok folyó- és állóvízzel. A nagy kiterjedésű mocsár a falvak életének meghatározó tényezője volt, a lakosság halászattal és az arra többnyire csak átmenetileg alkalmas területeken legeltetéssel foglalkozott. A terület rétjeit, kaszálóit, legelőit a környező falvak Beregújfalu, Fornos, Makarja, Dercen, Gát, Makkosjánosi, Beregardó, Kígyós, Nagyberég népe közösen használta. Földműveléssel, a láp szélén található kaszálók használatával, a tölgyerdőkben makkoltató sertéshizlalással, réti gyűjtögetéssel, halászattal, csikászattal, fa- és nádvágással, sás- és gyékényfeldolgozással, kosárfonással, valamint a vadon termő gyümölcsök szüretelésével foglalkoztak az itt élő emberek. Ínséges, nehéz időkben a Szernye-mocsár környékén lakók, a víz és láp adta élelmet – halat, rákot, vízimadarak húsát és tojását – fogyasztották. Halászeszközeik – többnyire vesszőkosaraik – kezdetlegesek voltak, a sekély vízben, különösen a gyerekek, kézzel fogták a halat. A lápi pásztorok a zsákmányt sokszor haza sem vitték, a mezőn, vízparton nyársra fűzve sütötték meg. A lecsapolás előtt a Szernye-mocsár a halászaton, a madarászaton, a különféle alapanyagokon - nád, vesszők - kívül még a 19. század folyamán is sokféle más bevetélhez - rákok, ehető növények, gyümölcsök, az odvas fákban méz - is juttatta a gyűjtögető embereket. A lápi élelemszerzésnek különösen kenyérszükség, hadak járta korszakokban volt nagy jelentősége, mert gyakran előfordult, hogy a mocsár környéki falvak lakói csak így tudták átvészelni a nehéz időket. Ilyenkor szinte csak a víz és a láp adta élelmet fogyasztották [Nagy 1978: 27.].

Az ember nemcsak része a környezetnek, hanem a törvényeiről alkotott ismeretei alapján manipulálni is tudja azt, így a Szernye-mocsár jövője is nagyban függött a rá ható emberi tevékenységektől. A Szernye-mocsár gazdag növény-és állatvilágára negatívan hatott az emberi tevékenység környezetátalakító tervezete. A 19–20. századi tájátalakítás eredményeként a múltba tűnt el a mocsárvilág, amely az itt élő emberek mindennapi életének és mentalitásának meghatározó tényezője volt évszázadokon át. Biztonságot, élelmet, mezőgazdaságilag termékeny földeket adott a lápi emberek számára.

A mocsár lecsapolása hosszú ideig tartott: az 1860-as években kezdték, de még az 1930-as években is folytak munkálatok. Egész névbokrok őrzik ennek a folyamatnak – például Dercen település határában – a nyomát: Kubik, Kubiknál, Kubik-gödör, Kubik-árok, Kis-töltés, Nagy-töltés. Az állóvizek a mocsár lecsapolása után nagyrészt eltűntek, de neveiket továbbra is használják. Több település határában jelen van napjainkban is a Tó nevű kifejezés, amely jelentése szántóföld vagy legelő. Ezek egy része ma is vizesedésre hajlamos, de mezőgazdasági hasznosításra valamelyest már alkalmassá vált. Megfigyelhető, hogy sok esetben ezek a nevek már teljesen a megváltozott jelentésnek megfelelően élnek a névhasználók nyelvében, pl. a Tóba hajtják az állatokat legelni, vagy éppen a Tóba mennek kapálni, a Tengeris-tó pedig azért viseli ezt a nevet, mert kukoricát, tengerit természetesen rajta [Tóth 2014: 67.]. A Szernye-mocsár nyújtotta környezet nem egyszerűen szimpla közeg volt, hanem életmódot meghatározó feltétel-együttes az itt élő népek számára. Az emberek tevékenységét néha korlátozta, de főként elősegítette. A lápról szóló visszaemlékezésekben az adatközlők arról számolnak be, hogy volt időszak, amikor teljesen használhatatlan volt a mocsár és vidéke. A nyári időszakban a vizesedés következtében rengeteg kígyó jelent meg, előfordult, hogy csak legelőnek volt alkalmas a terület és gyakori volt a farkasok garázdálkodása is a nádasokban, ahonnan a faluba is bemerészkedtek [Szilágyi 2014: 153-154.]. A környezetnek jelentős hatása van az ember szokásaira és hiedelmeire, amennyiben hozzájárul a szokások és hiedelmek sajátos formáinak meghatározásához. A láp környéki falvak mindennapjait, gazdaságát, nyelvét, népi kultúráját is meghatározta az adott természeti környezet.

Az egykori Szernye-láp flórája és vegetációja egyedülállóan értékes volt. A tőzegmoha (*Sphagnum*) fajok már a láp kialakulásának korai szakaszában megjelentek. Ezt követően sok más növényvel együtt megjelent a mohapárnákon a négyszirmú tőzegáfonya (*Oxycoccus quadripetala*), a zsombékos-semlyékes területeken a békatutaj (*Hydrocharis morsus-ranae*), a mocsári kardvirág (*Gladiolus palustris*), valamint a sások (*Carex* spp.) különböző fajai. Még később megjelentek a különböző lombosfák és cserjefajok, melyek közül a fűz (*Salix* spp.), a nyír (*Betula* spp.), az éger (*Alnus glutinosa*) és a kocsányos tölgy (*Quercus robur*) alkotott összefüggő állományokat [Fodor 1999 :2-3.]. A láp lecsapolása óta nagyrészt a másodlagos társulások dominálnak, de még mindig vannak olyan foltok, ahol a hajdani flórára emlékeztető jelek megtalálhatóak. A Latorca árteréhez tartozó terület a tavaszi hónapokban bőséges vízellátású, a réten ma is rendszeresen kaszálnak, ami megakadályozza a visszaerdősülést, így megteremtve a lehetőséget a

nedvességigényes fajok fennmaradásának, illetve elszaporodásának. A lárprét egészében véve a természeteshez közeli állapotot mutat. A társulásalkotó fajok közül jelentős egyedszámú a védett nyári tőzike (*Leucojum aestivum*) és kockásliliom (*Fritillaria meleagris*), állományalkotó a sárga nőszirm (*Iris pseudocorus*), a kaszálóréteken jelentős borítású a kakukkszegfű (*Lychnis flos-cuculi*) és a kúszó boglárka (*Ranunculus repens*) [Szanyi 2001: 132-133.].

A láp lecsapolása következtében károsodott az őstermészet, a természetes növényzetet a mezőgazdasági kultúrák váltották fel, amely gyökeres változást okozott a táj növénytakarójában. Gyakrabban tűntek fel a fűfélék, a díszparéj és a fészekvirágzatú növények. Egyidejűleg megjelentek a nedvességkedvelő gyomok, a hegyifű, a fehér libatop a mocsárterület mélyebb részein. A nedvességkedvelő növényekkel párhuzamosan szárazságtűrő fajták is elterjedtek (erdei papsajt, keserű hegyifű, gólyahír stb.). A lecsapolt területen a mocsári növényzet pusztulásnak indult. A mocsárban próbálkoztak a duzzasztásos gazdálkodás megszervezésével, melynek érdekében nagy és igen költséges halastavakat hoztak létre. A Szernye-mocsár vizének elvezetése, illetve csatornába való kényszerítése után több mint fél évszázad múlva, még az 1930-as években is nyomokban fellelhető volt a lápban-nádasban folytatott gazdálkodás. A lápi tájat, környezetet évszázadokon átformáló tevékenység hatása különösen a mocsár partján, illetve a közvetlen közelében fekvő falvakban - Gáton, Dercenben, Fornoson és Beregújfaluban - volt tetten érhető a 20. századig. Mindössze egy évtized telt el, amikor az 1930-as években a láp körüli birtokosok rádöbbenek, hogy számításaik nem váltak be, a lecsapolásra költött pénzük soha nem térül meg. A mocsár termőképessége ugyanis jóval alatta maradt az elvárásainak. Mindössze annyit értek el, hogy a régi biocönózist, azaz az azonos életfeltételeket igénylő növényeknek és állatoknak a kölcsönös függésén alapuló társulását, életközösségét megbontották, de újat nem hoztak létre helyette. A jeles botanikus, az ungvári egyetem professzora, Fodor István - aki prágai egyetemista korában, 1929-ben kezdett a Szernye-mocsár növényvilágának a tanulmányozásához - írta, hogy még a 20. század harmadán-derekán is „a hatalmas síkon itt-ott sejtelmes lángnyelvek csaptak fel és füstjük napokon, heteken át szállt az ég felé, míg az eső véget nem vetett a kotu lángolásának.” [Fodor 1997: 6.]

1944 novembere után, a szovjet korszak első éveiben a Szernye-mocsár földterületét is államosították, ahol a környező falvakban alakított kolhozok (közös gazdaság) és szovhozok (állami gazdaság) gazdálkodtak. Ennek következtében néhány év alatt szinte teljesen felszámolták az évszázadokon át létezett lápi életet, és a mocsarat körülölelő falvak hagyományos népi gazdálkodását. Az új birtokosok sok millió rubelt befektetve folytatták az elhibázott tervek kivitelezését, amelyek csak az ingovány lecsapolásában látták a megoldást. A tudományos kutatók javaslatait csak akkor fogadták el, ha azok a láp kiszárítását támogatták. A mocsári földek hasznosítására gyakorlatilag minden módszert felhasználtak, így vetettek évelő és egynyári füveket, napraforgót és burgonyát. A kísérletek többsége kudarcra végződött, mert a láp termése továbbra is az időjárástól függött. A MÉRCE patak szabályozásával egy időben elvégezték a Szernye-mocsár megmaradt részeinek lecsapolását. Ezután az 1950-es évek elején kiirtották a láp bokrait, elvezették a még

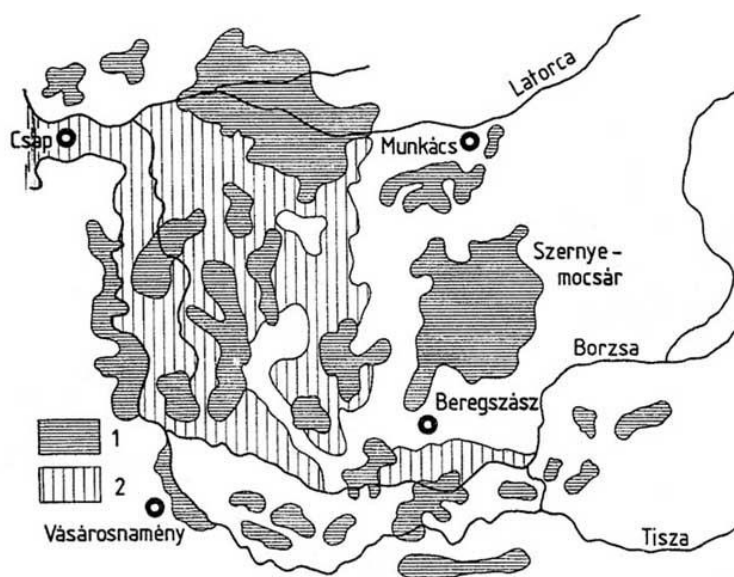
megmaradt vizeket, és kivágták az erdős részeket. A korszerű mezőgazdaság megteremtésére hivatkozva, a természeti értékekkel nem törődő szovjet rendszer a mocsár környékén is teljesen felszámolta az ott élők sok évszázados életterét. A Szernye-mocsár lecsapolt területén a lápi flóra évtizedek óta pusztul, a réti növénytakaságok is csak foltokban maradtak fenn. Az ökológiai egyensúly megőrzése érdekében meg kellett volna állítani a láp további kiszáradását, valamint a nélkülözhetetlen szerepű fák kivágását.

Jelenleg már szinte egyetlen őshonos bokorcsoport, vízfolyás, lápfelület sem található a hajdani Szernye-mocsár területén. A vadon élő állatok, a vízi madarak szinte teljesen eltűntek. Ma már kivételes esetnek számít, ha valaki tavasszal egy vadkacsafészekre akad. A vadlibák és darvak sem szállnak le a lápra, tovaszállnak. A Szernye-mocsár teljes lecsapolásával napjainkra a természeti körülmények gyökeresen megváltoztak, a hajdani lápi életmód ma már csak történeti módszerekkel kutatható és rekonstruálható.

A láp és környéke a 19. század első felében

(Letöltés helye: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/SzazMagyarFalu-szaz-magyar-falu-1/gat-4CD6/falu-a-lapon-4CD9/>)

A Szernye-mocsár és környéke a 19. századi környezetátalakító munkálatok előtt (1 – állandóan vízzel borított terület, 2 – időlegesen vízzel borított terület, Frisnyák Sándor.)

(Letöltés helye: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/SzazMagyarFalu-szaz-magyar-falu-1/gat-4CD6/falu-a-lapon-4CD9/>)

Felhasznált irodalom

1. BOTLIK József, 2001. Volt egyszer egy Szernye-mocsár. *Honismeret*. XXIX. 5. 67–76.
2. FODOR István, 1997. Még egyszer a Szernye-mocsárról. (Csatornák helyett biológiai beavatkozást.) *Kárpáti Igaz Szó*– III. évf. 6. old.
3. FODOR István, 1999. A Fekete – vagy Szernye-mocsár. Napút, Budapest.
4. GÖNYEI Sándor, 1939. Szatmár és Bereg népének hajléka és házatája. *Magyar városok és vármegyék monográfiája XXVI-II*.
5. NAGY Sándor, 1978. Természeti értékeink Lónyától Tarpáig. In Mező András (szerk.): *Találkozás Bereggel*. 21-45. Vásárosnamény: Nagyközségi-Járási Könyvtár
6. SZANYI Szabolcs, 2013. Nagydobrony környéki gyepterületek nappali lepke –és egyenesszárnyú közösségeinek összetétele. PhD konferencia, Balassi Intézet. 131–140. Debrecen
7. SZILÁGYI Miklós, 2014. Szövegemlékek a Szernye-mocsárról. In Báti Anikó (szerk.): *Zsákmányolók és zsákmányaik. Történeti néprajzi dolgozatok a vadászatról, vadfogásról és természethasználás egyéb formáiról*. 147-163. Budapest: Apáti Nyomda
8. TÓTH Teodóra, 2014. Helynévvizsgálatok a Szernye-mocsár vidékén. In Bartha Ákos–Szálkai Tamás (szerk.) *Interdiszciplinaritás a régió kutatásban IV*. 61-71. Debrecen: Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára

DZSURINEC ALEXANDRA
UNE UMOTI III. évfolyam
nemzetközi kapcsolatok szakirány

A 2008-AS GAZDASÁGI VÁLSÁG HATÁSAI GÖRÖGORSZÁGRA

У цьому дослідженні ми розглядаємо наслідки світової фінансової кризи 2008 року на Грецію. Загалом, дослідження має на меті відповісти на питання: як країна з таким значним минулим, незважаючи на членство в ЄС, може наблизитися до банкрутства держави. Щоб отримати повне уявлення про тему, ми спочатку розглянули причини загострення кризи в країні. Потім ми переглянули кроки, вжитих для подолання кризи, як заходи грецької держави, так і зовнішню допомогу. Нарешті описуються посткризові ситуації та які перешкоди заважали реконструкції.

Ключові слова: Греція, криза, фінансова криза, наслідки, 2008, Європейський Союз, причини, антикризове управління, зовнішня допомога.

In this study, we examine the effects of the 2008 global financial crisis on Greece. Overall, the research aims to answer the question: how could a country with such a significant past get close to state bankruptcy, despite the fact that the European Union was behind it. In order to get a complete picture of the subject, firstly we have taken a look at the reasons for the aggravation of the crisis in the country. Then we listed the steps taken to manage the crisis, both the measures taken by the Greek state and external assistance. Finally, we describe the post-crisis situations and what failures stood in the way of reconstruction.

Keywords: *Greece, crisis, global crisis, effects, 2008, European Union, causes, crisis management, external assistance.*

Az európai tudomány és művészet bölcsőjének számító ókori Hellász városállamai sokáig jelentős szerepet töltek be a Földközi-tenger térségében. A tündöklés után azonban hosszú évszázadokig alárendeltségre voltak kárhoztatva, előbb a Római, majd a Bizánci Birodalom részeként. Ezt követően a XV. századtól az Oszmán Birodalom területi terjeszkedésének esett áldozatul. Ebből az állapotból Görögország területei csak több szakaszban tudtak felszabadulni. A II. világháborút követő polgárháború és a nyomában járó társadalmi-gazdasági instabilitás később katonai diktatúrába torkollott (1967–1974). Az ország csak a hunta felszámolása után léphetett a demokratikus államiság, a modernizáció és az európai centrumhoz való felzárkózás útjára. Ez a felzárkózás sem volt zökkenőmentes, s gazdaságtudományi berkeken belül ma sincs megegyezés abban, hogy vajon több hasznot vagy nehézséget hozott-e Görögországnak az EU-csatlakozás. A világválság pedig – mint sok más országét – letaglózta a már amúgy is instabil gazdasági rendszerét.

A jelen kutatásban a következő kérdésre szeretnék választ kapni: hogyan kerülhetett EU-s tagsága ellenére csőd közeli helyzetbe egy ilyen törekvő, – a civilizáció szempontjából jelentőségteljes – eseménydús múlttal rendelkező ország? A téma aktualitása is röviden ebben foglalható össze, hiszen a válságkezelés lépéseivel járó kudarcok, illetve az azt követő állapotok rávilágítanak arra, hogy Görögországnak a mai napig nem sikerült igazán helyrehozni a válság keltette károkat.

Munkám célja, hogy megfelelő és átfogó jellemzést alkossak azokról az előzményekről és jelentőséggel bíró tényezőkről, amelyek Görögországot a válság ezen súlyos pontjára juttatták. Ami a szakirodalmat illeti, a kutatás folyamán nagy segítségemre szolgáltak Csankovszki Kata és Mező Júlia (*A görög válság – az euróövezet drámája*), valamint Forgács Imre (*A görög válság, néhány riasztó tanulsága*) munkái.

Az a tény, hogy az országot EU-tagként is lesújtották 2008-as gazdasági események, olyan masszív kérdéseket vet fel, amely megválaszolásához a válság előszelének kisebb-nagyobb momentumait is meg kell ismernünk, illetve átfogó módon kell szemügyre vennünk az egész jelenséget okozó különböző tényezőket. Végül a válság leküzdése érdekében tett lépéseket vizsgáljuk, hogy az eseménysorozatot teljes egészében lássuk.

Kialakulási folyamat: a válság nem most kezdődött

A legújabb kori görög dráma tulajdonképpen már akkor kezdetét vette, amikor az országot 2001-ben felvették a Gazdasági és Pénzügyi Unióba. Az többé-kevésbé ismert tény volt, hogy a görögök nem teljesítették a felvételhez elvárt maastrichti

kritériumokat¹, de arról csak később szerzett tudomást a világ, hogy éveken keresztül az államadóssági adatokat is meghamisították. A kormányzati szintre emelt csalással még azt is sikerült elérniük, hogy államkötvényeiket a hitelminősítők egészen a 2008-as pénzügyi összeomlásig a befektetésre ajánlott kategóriában tartották. Természetesen mindenki tudta, hogy Görögországban az adóelkerülés nemzeti sportnak minősül, az egymást váltó kormányok pedig semmit sem tettek az adóhatóságok megerősítése céljából. A többi déli tagállamhoz hasonlóan azonban a valutaunió „védőszárnyai” alatt csaknem korlátlanul jutottak kedvező kamatozású hitelekhez. A felelőtlen és megfontolatlan költségek természetesen utólag sincs mentség. Csupán jobban érthető az gyakran cserélődő kormányok politikai vaksága, amikor megalapozatlan bér- és nyugdíjemelésekkel igyekeztek választói támogatást szerezni. [2.,42-45. old.]

Ugyanakkor pozitívumként megemlíthetjük, hogy a viszonylagos pénzhiány éveiben a valutaövezeti periféria más országaiban is óriási beruházásokba kezdtek. Görögországban gyakorlattá vált, hogy a kormányok saját embereikkel töltötték fel a feleslegesen felduzzasztott közszférát, illetve a szociális ellátórendszerek sem a gazdaság tényleges lehetőségeihez mérten működtek. Az államadóssága pedig már akkor magas volt, mikor még a tényleges világválság fel sem ütötte fejét [2., 45-47.old.].

Belső kiváltó okok

Ahhoz, hogy megértsük miért érintette annyira mélyen a válság Görögországot, meg kell vizsgálnunk, milyen belső hiányosságokkal, gyenge pontokkal rendelkezett, amelyek okozói lehetett mindannak, ami a végkifejlethez vezetett. A görög gazdaság az Unióba való belépéstől – valójában már a felkészülési szakasztól kezdődően – szinte folyamatosan szembesült a következő strukturális problémákkal:

1. Államadósság és ezzel kapcsolatos problémák: az államadósság problémája – bár önmagában is súlyos jelenség – még kezelhető lett volna abban az esetben, ha további súlyosbító körülmények nem állnak fent.

Az egyik ilyen tényező a görögök külső adósságának egyedülálló növekedése volt, amely erős nyomást gyakorolt a magánszektorra. Az államadósság 2008-ban 99,2 %-ot tett ki, 2010-ben viszont már elérte a 120,8 %-ot. Ennek egyenes következménye a magas infláció, ami viszont csak az egyik oka annak, hogy a külföldi beruházók következetesen kerülik Görögországot. A másik fontos tényező az, hogy a görög államadósság nagy része külföldi hitelezők kezében van. Jelenleg a görög kölcsönök körülbelül 75 százaléka külföldi bankoktól származik, míg kevesebb, mint egy évtizeddel korábban ez az érték csak 50 százalékos volt.

A globális válság kirobbanása előtt a külföldi hitelezők bizalma sokkal rugalmasabb államadósság-kezelést tett lehetővé, de később ugyanez erős piaci nyomásként jelent meg. A válság rámutatott a valódi problémára, amely a magán- és állami szektor eladósodottsága volt.

2. Strukturális gyengeségek: belső válságkiváltó okként nevezhetőek meg a gyenge munkaerő- és termékpiacon intézmények és a szabályozás merevsége, az

¹Az 1993-ban hatályba lépett Maastrichti Szerződés 121. cikke, illetve 21. jegyzőkönyve tartalmazta a Gazdasági és Monetáris Unióba való belépéshez meghatározott úgynevezett konvergencia-kritériumokat [5].

alacsony versenyképesség, a nem eléggé fejlett környezetvédelem, a gyenge és szintet nem megütő oktatási rendszer és a korrupció magas aránya. A történelem nem kedvez a görögöknek, ugyanis míg az 1985-ben megvalósított stabilizációs programmal sikerült elhárítani a görög valuta összeroppanását, az intézkedések figyelmen kívül hagyták a gazdaság strukturális gyengeségeit, amelyek mindig is rombolták Görögország versenyképességét.

3. A stabilitás hiánya: a görög állam stabilitása igen kritizálható pont, de nevezhetjük akár illúzióknak is. A modern demokrácia kialakítása óta – ha az eredetileg érvényben lévő négyéves mandátummal számolunk – Görögországban a tizedik kormánynak kellene irányítania az országot, ehelyett jelenleg a tizenhetedik kormány van hatalmon. Plusz a választási törvények majdnem ugyanolyan gyorsan változtak, mint ahogy a kormányok váltották egymást.

4. Hamis statisztikai adatok kommunikálása: a görög kormány ezekkel aláasta hitelességét, habár magas növekedési rátát mutatott. Például 2009 októbere közepén az újonnan megválasztott kormány a költségvetési hiányt 2009-re 12,7 százalékra saccolta, míg az előtte lévő kormány 2009 szeptemberében azt mondta, hogy a deficit nem lesz nagyobb 6,5 százaléknál.

5. A korrupció: további negatív belső tényező, amelyben Görögország vitatható teljesítményt nyújtott és nyújt jelenleg is – az a korrupcióészlelési index (CPI). Ez is azt mutatja, hogy a görög gazdaság nem működik elég tisztán és átláthatóan, sőt, e téren tulajdonképpen folyamatos romlás is mutatkozik.

6. Az ipar leépítése: az EU-csatlakozás után a Görögországban lévő termelőüzemek a nyugati hatalmak szemében hatalmas koloncként jelentek meg, így azok eltávolításra kerültek, az országot elsősorban felvevő piacnak tekintették. Ennek köszönhetően ma az országnak gyakorlatilag nincs nehézipara. A 2004-es bővítés pedig az akkor még működő textilipar számára támasztott konkurenciát, amely azóta – nyilvánvalóan emiatt – szintén csődöt mondott.

7. A munkaerőpiac anomáliái: az EU-ba való belépés óta a görög bérszínvonal erőteljesen növekedett, azonban ez a termelékenységről nem mondható el. Ennek következtében (is) napjainkra aggasztó méreteket öltött a munkanélküliség hányada az országban – meghaladja a 15 százalékot. A nők esetében a munkanélküliség aránya kétszer olyan magas, mint a férfiaknál.

8. A fejletlen infrastruktúra: a nagyobb városok és a vidék között rendkívül nagy eltérések tapasztalhatók, amelyeket az EU által támogatott nagyszámú felzárkóztatási segítség sem tudott leküzdeni. Előfordul, hogy egy-egy súlyos beteget 100 km-nél is nagyobb távolságra kell szállítani, hogy megfelelő ellátást kaphasson.

9. Közigazgatási anomáliák: a rosszul szervezett adminisztráció miatt az államháztartásban óriási mértéket öltött a pazarlás. Csak egyetlen példa erre az, hogy hosszú éveken át kb. 60 000 elhunytnak juttattak rendszeres nyugdíjat.

10. A görög kormányzat megkésett reakciója: a válság kialakulásának fő okozójaként egyértelműen a görög kormányzat nevezhető meg, annak gyenge politikai rendszerével, amely a hazai gazdaság folyamatos félreirányításához vezetett. Ennek hatására a görög államadósság mértéke jóval meghaladta az eurózóna többi

tagországanak értékét, az ország GDP értékének jóval több, mint 100 százalékára hágott [1.,23-41. old.].

Lépések a válságkezelés érdekében

A következőkben a görög válság kezelése érdekében hozott döntéseket vizsgáljuk részletesebben. Ezeket az intézkedéseket két nagyobb csoportra oszthatjuk: elsőként a belső, majd a – szintén nagy jelentőségű – külső szereplők lépéseit ismerhetjük meg közelebbről.

Belügyi lépések:

A görögök Stabilitási és Növekedési Programjukat 2010. január 15-én nyújtották be az Európai Bizottságnak. A program mind a költségvetés bevételi, mind a kiadási oldalára nézve tartalmazott válságkezelő lépéseket. A bevételi oldal fő összetevői az alább felsoroltak voltak:

- az adóelkerülés csökkentése és az adóbeszedés szigorítása,
- a társadalmi hozzájárulás kerülésének mérséklése,
- speciális adózási lehetőség a profitot produkáló cégeknek,
- bevétel-növekedés a közcélú befektetési programból,
- a további indirekt adók bővítése[4.,27-52.o.].

Külső szereplők lépései:

A belső erőfeszítések ellenére a görögöknek külső segítségre is szükségük volt a válságkezelésben, amelyet csak az EU-tól és a Valutaalaptól várhattak. Akárcsak a belügyi – a görög kormányzat által megvalósított mentőintézkedések – úgy a külső szereplők válságkezeléshez történő hozzájárulása szintén több lépcsőzetesen valósult meg.

Görögország 2010. március 25-én, az európai országok közül elsőként folyamodott külső pénzügyi segítségért. Az euróövezet államai már az év februárjában biztosították az országot arról, hogy amennyiben szükségessé válik, előteremtik számára a pénzügyi segítséget, hogy adósságfizetési kötelezettségeinek eleget tudjon tenni [3].

A 2010. május 3-án elfogadott program szerint Görögország 110 milliárd euró összegű kölcsönhöz jut, amelyet egy hároméves periódus alatt, negyedévenként igényelhet. Az összeg nagyobb részét (80 milliárd eurót) az euróövezet tagországai nyújtják kétoldalú kölcsönök formájában, a további 30 milliárd eurót pedig az IMF (International Monetary Fund = Nemzetközi Valutaalap) biztosítja, amely az eddigi legmagasabb IMF által nyújtott hitelnek számított. A pénzügyi támogatásért cserébe Görögországnak fontos kötelezettségeket kellett elvállalnia. Az EU elsősorban az államháztartási hiány csökkentését segítő megszorításokat írt elő. Több hónapig tartó egyeztetések után, 2012 februárjának végén a valutaövezet 17 tagállama elfogadta a második görög mentőcsomagot is. Ez, bár segített az ország válságos helyzetén, végső megoldást nem kínált [4.,27-52.old.].

Görögország a közepesen fejlett országok közé tartozik; az utóbbi pár évtizedben messze túlszárnyalta a Balkán-félsziget többi államát, még az EU-hoz újonnan csatlakozott országok többségét is, de nyugat-európai viszonylatban – Portugáliával együtt – a sereghajtók közé sorolható: az egy főre jutó GDP az uniós átlag 70 %-át se éri el (2018: 20 317 dollár). Ugyanakkor a görög életszínvonal nem

maradt le nagyon az átlagtól, ebben viszont fontos szerepet játszottak/játszanak a külföldi hitelek, és valószínűleg a feketegazdaság is (pl. az idegenforgalmi jövedelmek egy része rejtve marad). Bár az ország jelentős pénzüsszegekhez jutott az Európai Unió regionális fejlesztési alapjaiból, felzárkózása eddig nem hozott átütő sikert. Ennek okai röviden a következőkben foglalhatók össze: közlekedés és földrajzi félperifériás elhelyezkedés – ami gátolja a szorosabb együttműködést a fejlettebb uniós országokkal; a térség politikai instabilitása, ami a szomszédos országokkal való közös munkát gátolja; a modern gazdaság kiépüléséhez szükséges eszközök, megfelelő rutin hiánya; a lassan oldódó központosított, bürokratikus, korrupt állami berendezkedés; az EU-támogatások nem elég megfontolt és gyakran korrupciókkal beárnyékolt felhasználása; az uniós szaktudás és képzettségi szinthez csak lassan felzárkózó munkaerő; az európai összességtől elütő civilizációs háttér (kultúra, vallás, írásmód) [6].

A válságot követő időszak – kudarcok

A 2009-re jellemző általános visszaesést követően 2010-ben az EU tagországainak többsége ismét növekedési pályára állt, 2011-ben pedig már csak Görögország és (kisebb mértékben) Portugália tapasztalt csökkenést a GDP-ben (Eurostat 2012). Ez az egyetlen számadat is arra enged következtetni, hogy a görög válságkezelés még korántsem érte el a célját, ezért nem is érhet véget.

A kormányzat megszorító intézkedései és az EU és IMF által 2010-től biztosított kölcsön nem oldották meg a problémákat, továbbra fenyegető volt a görög államcsőd bekövetkezése. Ennek elkerülésére hónapokig folyt az egyeztetés az eurózóna tagállamai között egy újabb – szintén három évre szóló – mentőcsomag nyújtásáról Görögország számára. A 130 milliárd euró összegű pénzügyi támogatási csomag a remények szerint lehetővé teszi a további adósságfinanszírozást, s végeredményben a görög államadósság jelentős csökkentését veszi célba. A görög kormány teljesítette a mentőcsomaghoz előírt, nyugati demokráciára valaha kiszabott legszigorúbb feltételeket, viszont további 325 millió eurós költségvetési megtakarítást vállalt 2012-re, ami természetesen nem sikerült [1., 23-41. old].

Mivel Görögország helyzete ezek után sem stabilizálódott, a szakértők vizsgálni kezdték az összes eshetőséget, így a görögök GMU-ból és EU-ból való kilépését, illetve az adósságtörlesztés képtelenségének kérdését is. A többség úgy vélte, hogy az eurózóna egyik tagállamának sem érdeke, hogy hagyjanak egy tagot megfutamodni adókötelezettségei elől, ugyanis az ezzel járó politikai és gazdasági költségek terhelőek lennének minden más ország számára. Ennek hatására az EU-nak egy általános bizalmi veszteséggel kellene szembenéznie, mivel nem tudja kezelni a költségvetésével és tágabb gazdasági feladataival kapcsolatos kihívásokat [4., 176-193. old.]

Amennyiben Görögországot hagyják fizetéseképtelenné válni, az megfertőzné az eurózóna piacát és pénzügyi intézményeit is. Másrészt, ha a görögök önkéntesen kilépnek az eurózónából, egyedül kell szembenézniük terhelő gazdasági költségekkel: a nemzeti valuta elkerülhetetlen leértékelődése következtében még jóval magasabb lenne a görögök tartozása; Görögország végképp rákényszerülne költségvetése egyensúlyba hozására, mivel a nemzetközi piacokról kizárnák és nem lenne

lehetősége kölcsönt felvenni költségvetési- és kereskedelmi hiányainak pótlására. Mivel a krízisnek nagyon mély szerkezeti gyökerei vannak a görög társadalomban, gazdaságban és politikában, a strukturális reformok elengedhetetlenek az országban, ezek keretében pedig a következő módosításokat kellett volna/kell megvalósítani a válságra való reakcióként: a munkaerőpiac rugalmasságának növelése, a termékpiacon való verseny erősítése, valamint a hatékony verseny biztosítása az iparágakban. Ha a szerkezeti reformokat nem indítják be azonnal és hatékonyan, akkor a görög gazdaságban uralkodó ellentmondások súlyosabb konfliktusokat okozhatnak a növekvő társadalmi problémák következtében [2.,43-56. old].

Munkámban a globális pénzügyi válság Görögországra gyakorolt hatásai és annak miértjei kerültek felderítésre. A görög válságra sok jel utalt, ugyanakkor több korrekciós lehetőség is felkínálkozott, amelyeket a vezetés elmulasztott kihasználni. Görögország tehát akkor is válságba került volna, ha a globális pénzügyi válság nem tör ki 2007 nyarán. Egyértelműen megállapítható, hogy a görög gazdasági válság korábbi krónikus problémákból ered, amely egészen az EK-ba való csatlakozásig tekint vissza. Megválaszolva tehát a kutatás elején feltett kérdést: úgy juthatott Görögország súlyhoz helyzetbe a válság következtében, hogy már korábban is instabil volt gazdaságilag a megannyi strukturális problémának és hibának köszönhetően. A válságkezeléssel kapcsolatos hibák abban összpontosultak, hogy a stabilizációs programok csak a válság tüneteit igyekeztek kezelni, a probléma gyökerét, ami már évtizedek óta jelen volt, figyelmen kívül hagyták. A versenyképesség pedig tovább romlott a mélyebb átszervezések hiányában. Valószínűsíthető, hogy erőteljes strukturális reformra lett volna szükség a súlyos helyzet korrigálásához, ám erre talán még mai napig sem került sor.

Irodalomjegyzék:

1. Csankovszki Kata, Mező Júlia. A görög válság – az euróövezet drámája. – Szeged: Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar, 2012.- 23-41.old.
2. Forgács Imre. A görög válság, néhány riasztó tanulsága. – Közgazdaság /Tudományos füzetek, 10. évf. 3. sz., 2015. - 42–56. old.
3. Gyévai Zoltán. Görögország bukása - A görög válságkezelés. – Figyelő, 2010. -17, – 27-29. old.
4. Gyórfy Dóra. Válság és válságkezelés Görögországban. - Közgazdasági Szemle, LXI. évf., 2014. – 27-52.old.
5. Maastrichti kritériumok és teljesülésük [elektronikus forrás]. – Hozzáférés: <http://www.ksh.hu/docs/files/736249.PDF>
6. Probáld Ferenc, Szabó Pál, Bernek Ágnes, Hajdú-Moharos József, Karácsonyi Dávid, Szegedi Nándor, Varga Gábor. Európa regionális földrajza / Társadalomföldrajz II., ELTE Eötvös Kiadó, 2014. –

*DOBÁN VIVIEN
UNE UMOTI III. évfolyam
nemzetközi kapcsolatok szakirány*

VISEGRÁDI EGYÜTTMŰKÖDÉS AZ EURÓPAI UNIÓN BELÜL

Про що ми говоримо, коли чуємо V4 чи Вишеградську четвірку? Чотири центральноєвропейські країни, обмінюючись економічними, науковими, побутовими, мистецькими, а іноді навіть спільними монархами, упродовж століть створювали спільну групу. Повністю в XIV. їх історія сягає 16 століття. Відповідно до того часу, ці центральноєвропейські правителі провели саміт у Вишеграді, щоб обговорити питання, що стосуються їх країн. Сьогоднішня група V4 була відновлена у Вишеграді, щоб цей регіон розвивався разом. У 2004 р. До Європейського Союзу також вступили Чехія, Угорщина, Польща та Словаччина. Цікаві цифри - це скільки ці чотири країни дають Європейському Союзу. Це складає більше десятої його території та загального населення, вносячи майже 6% економічних показників ЄС у перерахунку на ВВП, приблизно 8% у виробництво автомобілів та майже п'яту частину у рослинництві. [1, 8-9.]

Крах "залізної завіси" та соціалістичного блоку в 1989-1990 рр. Дав зовсім іншу концепцію співвідношення сил у Європі, і країни, які повернули свою свободу, повинні були реагувати на цей баланс сил. Цю реакцію можна пояснити сьогоднішньою групою V4, яка розпочала спільну роботу в регіоні Центральної та Східної Європи. Важливо зазначити, що країни, що демократизуються, також багато в чому були конкурентами. Що це за конкуренція? В основному мова йде про економічну конкуренцію, на яку спрямовуватимуться західні інвестиції в регіон.

Що зробило цю співпрацю дійсно успішною та продуктивною, це те, що період мав велику спільну мету, а саме розвиток. Поставлені цілі - це не що інше, як західна інтеграція (вступ до НАТО та ЄС), побудова демократичної інституційної системи.

У середині 90-х років Вишеградське співробітництво, здавалося, впало. Частково це пов'язано з внутрішніми політичними подіями, такими як розпад Чеської Республіки, а частково з економічними труднощами в цілому в регіоні (дика приватизація, скорочення масштабів соціалістичної важкої промисловості. У 1994 р. Не відбулося багато самітів V4 -99, відновлений у 1999 році, коли чотири сторони в Братиславі зустрілися та домовились про створення Міжнародного Вишеградського фонду (офіційно створеного у 2000 році). [2, 35]. Цей фонд є першим офіційним та постійно діючим інституційним органом V4, що підтримує громадянську та культурні ініціативи.

Válságok az EU-ban. Mind a 2008-as gazdasági, mind pedig a 2015-ös migránsválság a V4-együttműködés szorosabbá válásának irányába hatott. A viszonylag friss tagoknak számító a V4-es államok azt tapasztalhatták, hogy az EU nem képes minden problémára megoldást nyújtani, ezért nekik kell lépniük és kezükbe venniük a sorsuk rendezését. Rájöttek arra is, hogy kizárólag az egymással való együttműködés vezet sikeres érdekérvényesítéshez. Sok elhangzó kritika ellenére mára ez a kooperáció példamutatóvá vált az EU-ban (bár két tagállamával kapcsolatban az utóbbi időben számos fenntartást fogalmaztak meg) a Visegrádi Együttműködés még mindig példaértékűnek és jelentősnek tekinthető.

2017. március 25-én, a Római Szerződés aláírásának 60. évfordulója alkalmából az EU tagállamai kiadtak egy közös nyilatkozatot az EU jövőjével kapcsolatosan elképzelésükről. Erre a nyilatkozatra komoly hatással volt a V4 országok kormányai által három héttel korábban megfogalmazott álláspontja, amelyben meghatározták a főbb gondolatokat: biztonság, globális kihívásokra adott közös válasz, a szubszidiaritás és arányosság elvének a tiszteletben tartása. Ezek az alapelvek helyet kaptak az EU 27 tagállama által kiadott és elfogadott dokumentumban is, ami csak azt példázza, hogy mennyire megnőtt a V4-ek súlya az Európai Unión belül.

Regionális együttműködések az Európai Unióban

Ebben a fejezetben azt szeretném szemléltetni, hogy az EU-n belül milyen együttműködések vannak még a V4-en túl, merthogy a V4 nem az első és nem is az egyetlen ilyen államok közti együttműködés. Ezeknek az együttműködéseknek az alapja a földrajzi közelség, a közös történelmi örökség, illetve az esetenként egybevágó érdekek. Az általam alábbiakban néhány mondatban bemutatott együttműködések egyfajta mintaként szolgáltak a Visegrádi Négyek számára, ezért úgy gondolom elengedhetetlen, hogy ne írjak róluk is.

Az Északi Tanács

1952-ben alapították az Északi Tanácsot, még pedig öt állam, három autonóm terület és 3+1 megfigyelő állam alkotja. Teljes jogú tagok: Izland, Dánia,

Svédország, Norvégia, Finnország, az autonóm területek pedig Feröer-szigetek, Grönland és Åland, a megfigyelő államok pedig Észtország, Lettország, Litvánia és Schleswig-Holtsein (ez utóbbi Németországon belüli szövetségi állam). [2, 36.]

Feladata az államok közötti koordináció, valamint ajánlások megfogalmazása a tagoknak, viszont ez nem kötelező érvényű. A részes országok kormányainak pedig jelentési kötelezettségük van az ÉT-vel szemben.

Állandó szervei: a Közgyűlés, az Elnökség, az állandó bizottság és a szakmai munkát irányító 5+1 szakbizottság.

A Balti Államok Közgyűlése

A Balti Államok Közgyűlését (BÁK) a frissen függetlenné vált három balti állam, Észtország, Litvánia és Lettország hozta létre. Felépítése részben hasonlít az Északi Tanácsra, a tagországok parlamentjei delegálnak képviselőket a Közgyűlésbe.

Feladatkörébe a pénzügyi, informatikai, gazdasági, szociális, kulturális, külügyi és védelmi kérdések tartoznak. Szintén jelen vannak a szakbizottságok, melyek egyes kérdésekért felelnek.

Fő célja a tagországok euro atlanti integrációja volt, megalakulásuk után pedig szoros kapcsolatot kezdtek el építeni az őket egyébként jelentősen támogató Északi Tanáccsal.

Az Északi- Balti Nyolcak

A szervezet a V4-gyel szinte egy időben, 1992-ben jött létre. Tagjai Dánia, Észtország, Finnország, Izland, Lettország, Litvánia, Norvégia és Svédország,

Célja a régió belüli érdekegyeztetés és a három balti állam uniós integrációjának gyorsítása, melyet az ÉT és a BÁK közösen hoztak létre.

A V4 szervezeti felépítése

A fentiekben bemutatott Északi Tanáccsal és a Balti Államok Közgyűlésével - ellentétben a Visegrádi Négyek nem tartanak fenn semmiféle kormányközi vagy interparlamentáris szervezetet, mely állandó jelleggel működne. A vezetői feladatokat éves ciklusra bontják, melyet a tagok látnak el. Az egyetlen állandó szervezet, amit már említettem is a fentekben az a Nemzetközi Visegrádi Alap (NVA), mely egy évben 8 milli eurós költségvetéssel rendelkezik.

Célja a tagországok civil kezdeményezéseinek és a hallgatói mobilitásnak a támogatása, ennek fő eszköze a pályázatok és az ösztöndíjak rendszere.

A szervezetét a döntéshozó és végrehajtó szervek, illetve a Titkárság alkotják. Döntéshozó két szerv, a Külügyminiszterek Konferenciája (KK) ami az Alap legfőbb szerve és a Nagykövetek Tanácsa (NT) kezében összpontosul.

Két döntéshozó szerv tagjai és feladatai:

- KK (a V4 tagországok mindenkori külügyminiszterei); Feladatai közé a szervezet fő profiljának, fejlődésének irányát és költségvetésének a kidolgozása tartozik. [3]
- NT (az elnöklő ország vezetőjéhez akkreditált nagykövetek). Feladata elsősorban a KK előkészítése, támogatási összegek odaítélése, az Alap céljaival összhangban. [3]

A V4-ek együttműködésnek fontos eleme a házelnöki és a szakbizottsági találkozási rendszere. Európa-ügyi, külügyi, családjogi, gazdasági, mezőgazdasági, valamint védelmi bizottságok egyeztetései.

A CEFTA

A Közép-európai Szabadkereskedelmi Megállapodás (CEFTA), mely 1994-ben lépett életbe, fő célja az euro atlanti integráció megkönnyítése volt. A tagországok az intézményi integráció gyorsítását, az egymás közötti liberalizálását és így mennyiségi fokozását kívánták elérni.

Célja az iparcikkek kereskedelmére vonatkozó vámok és vámon kívüli akadályok felszámolása, illetve az agrárkereskedelem javítása. Ezeket a célokat a tervezettnél sokkal korábban érték el, ami picit megnehezítette a helyzetüket, hiszen az Európai Unió csatlakozással le kell, hogy mondjanak a tagságukról, hiszen az EU tiltja a szabadkereskedelmi szervezetekben való tagságot. Ezért a V4-államok tagsága az általuk létrehozott szervezetben 2004. május 1.-vel megszűnt. Még tagságuk alatt és a későbbiekben is csatlakoztak a szervezethez más országok, mint például: Szlovénia, Románia, Bulgária, Horvátország, Macedónia, Albánia, Bosznia-Hercegovina, Moldova, Montenegró, Szerbia és Koszovó. Jelenleg a CEFTA tagjai: Bosznia-Hercegovina, Szerbia, Montenegró, Albánia, Moldova és Koszovó.

A Visegrádi Szabadalmi Intézet

A V4-országok sikeres együttműködésének egyik friss példája a budapesti székhelyű Visegrádi Szabadalmi Intézet (VSZI), melyet 2016-ban hoztak létre. Működését tekintve nagyon hasonló az ÉT- országok közt működő szervezethez, az Északi Szabadalmi Intézethez.

A szervezet saját megfogalmazása szerint „a Szabadalmi Együttműködési Szerződés (PCT) előírásaira figyelemmel nemzetközi kutatási szervnek és nemzetközi elővizsgálati szervnek jelölték ki. (...) A VSZI Közép- és Kelet-Európa nemzetközi kutatási és elővizsgálati szerveként eljárva a PCT globális rendszerében egy eddig meglévő területi hiányt pótol, hiszen a Szellemi Tulajdon Világszervezetében (WIPO) a Közép-európai és Balti Államok Csoportja volt az egyetlen regionális csoport, amely nem rendelkezett a PCT szerint működő nemzetközi kutatási és nemzetközi elővizsgálati szervvel.” [4]

A 2017-es évben a VSZI 53 kutatási kérelmet fogadott be és 59 nemzetközi jelentést adományozott ki. A kérelmek kétharmadát a V4 országok egyik nyelvén nyújtották be.

Összegzés

Tulajdonképpen meg lehet figyelni és állapítani, hogy talán a V4 mint együttműködés legizgalmasabb jellegzetessége az intézményesülés viszonylag alacsony szintje és nem túlságosan állandó jellege. A gyakorlat bebizonyította, hogy a jó személyes összetartás jelentős mértékben tudja gyorsítani a döntéshozatalt, például amikor 2015-ben Csehország, Lengyelország és Szlovákia gyorsan tudtak reagálni és támogatást nyújtani Magyarországnak, hiszen valamennyi országban megvolt a szándék. Azt hiszem, hogy kimondhatom azt, hogy hiába egy alacsony intézményesülést figyelhetünk meg, megvizsgálva a V4-et egy sikeres és aktívan

működő szervezet, mely képes gyorsan és hatékonyan reagálni bizonyos problémák esetén.

Távlati céljai közé tartozik a gazdasági kooperáció és energetikai együttműködés fejlesztése, nem politikai közös intézmények támogatásával, hanem a Visegrádi Befektetési Bank létrehozásával.

Ha valami hibát is szeretnénk találni a gépezetben, akkor el kell ismerni, hogy a történelmi és gazdasági konfliktusok jelen vannak, és talán lesznek is, mondjuk Szlovákia és Magyarország viszonylatában, habár az utóbbi egy évben jelentős lépéseket tettek ezek javítása érdekében. Továbbá az is felmerülhet, hogy kormányváltások lesznek valamelyik országban és az adott kormány nem fog egyet érteni ezzel az iránnyal, amit jelenleg követ a V4. Amikor erre vonatkozó kérdést feltettek Menczer Tamás államtitkár úrnak, egy előadás keretein belül, akkor hallható volt a magabiztosság a mondandójában, hogy igazából ez nem jelent akkora rizikó faktort, hiszen egy lassan 30 éves együttműködésről beszélünk, ami már sok mindent túlél, sok kormány vezetése által, és ha belegondolunk, csak szélsőséges esetben történhet valami hasonló.

“Mindent összevetve elmondható, hogy mind a régió, mind pedig azon belül a V4-országok Európán belüli jelentősége folyamatosan növekszik. Az átalakuló Európai Unión belüli erőközpontok egyre inkább keletre tolnak (ezt a folyamatot gyorsítja Nagy-Britannia kilépése), ami pedig nagy lehetőségeket (és egyben komoly kihívásokat) tartogat a térség számára. Ebben a helyzetben a V4 célja csak az lehet, hogy a térség a tragikus 20. század után a 21. század nyerteseként emelkedjen fel.” [2, 49.]

Felhasznált szakirodalom

1. V4-A visegrádi együttműködés országainak főbb mutatói. - Központi Statisztikai Hivatal, a cseh, a lengyel és a szlovák hivatalok együttműködésével, 2018. – 8-9. old.
2. Tulok Péter, Sáringer János, Perényi Zsigmond, Remete Balázs, Márky Zoltán, Központi Statisztikai hivatal: A Visegrádi Négyek jelentősége, struktúrája és értékei. - Budapest: Külügyi és Külgazdasági Intézet, 2018. – 35. old.

Elektronikus forrás

3. http://kultura.kreativeuropa.hu/content.php?hle_id=9563 letöltve: 2020.02.25.
4. <http://vpi.int/index.php/hu/> letöltve: 2020.02.26.

LŐRINC INGRID
UNE UMOTI IV. évfolyam
nemzetközi kapcsolatok szakirány

AZ EURÓPAI BIZTONSÁGI ÉS EGYÜTTMŰKÖDÉSI SZERVEZET (EBESZ)

Pісля Другої світової війни була сформульована ідея загальноєвропейської системи безпеки, а пізніше, на початку 1970-х, в 1973 році була створена Конференція з питань безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ). Подальші переговори лягли в основу триетапної конференції під назвою „Гельсінський процес”. Організація Безпеки та Співробітництва в Європі є найбільшою та найповнішою організацією безпеки в європейському розумінні. Як організація безпеки, вона включає військово-політичні, меншинські, економічні, екологічні та людські аспекти. Він розглядає широкий спектр питань безпеки, включаючи контроль над озброєннями, заходи щодо зміцнення довіри та розбудови безпеки, права людини, національні меншини, демократизацію, правоохоронні стратегії, боротьбу з тероризмом, економічну та екологічну діяльність.

After the World War II, the idea of a pan-European security system was formulated, and later, in the early 1970s, the Conference on Security and Cooperation in Europe (CSCE) was established in 1973. Subsequent negotiations formed the basis for a three-stage conference called the “Helsinki Process”. The Organization for Security and Co-operation in Europe is the largest and most comprehensive security organization in the European sense. As a security organization, it includes military political, minority, economic, environmental, and human aspects. It addresses a wide range of security concerns, including arms control, confidence-building and security-building measures, human rights, national minorities, democratization, law enforcement strategies, the fight against terrorism, and economic and environmental activities.

A második világháborút követően már megfogalmazódott egy összeurópai biztonsági rendszer gondolata, azonban ez kivitelezhetetlennek tűnt a Szovjetunió és az Egyesült Államok közötti hatalmi versengés miatt. Később, a hetvenes évek elején létrejött az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEÉ). Az ezt követő tárgyalások képezték az alapját a háromlépcsős „Helsinki Folyamat” elnevezésű konferencia számára. A kutatott téma aktualitása abban rejlik, hogy az EBESZ, mint nemzetközi szervezet 2014 óta végez Speciális Megfigyelő Missziót Ukrajnában, s ahhoz, hogy a misszió munkáját értelmezni tudjuk, fontos ismernünk a nemzetközi szervezet háttérét és tevékenységét. 1973. július 3-án vette kezdetét az EBEÉ Helsinkiben, ahová 35 tagállam küldött képviselőket. Az I. szakasz öt napot vett igénybe, hogy elfogadják a „Kék könyvet”, amely körvonalazta a konferencia szabályait. Itt a képviselők közölték kormányaik véleményét az európai biztonsággal és együttműködéssel kapcsolatban, valamint a konferencia további munkájáról. A II. szakasz volt a fő munkafázis, amely 1973. szeptember 18-tól 1975. július 21-ig Genfben zajlott. A II. szakasz eredménye a Helsinki Záróokmány, amelyet a 35 európai és észak-amerikai állam- és kormányfő aláírt a III. szakaszban, amely 1975. július 30 – augusztus 1. között zajlott. [2., 130-132. old.]

A Helsinki Záróokmány

A Helsinki Záróokmány 1975. augusztus 1-én került aláírásra, s ekkor lépett hatályba. A 45 évvel ezelőtt Helsinkiben kelt zárónyilatkozatot 33 európai állam illetve az Amerikai Egyesült Államok és Kanada vezetői írták alá. A nemzetközi okmány egyben Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEÉ) záródokumentuma is. A 35 nemzet által aláírt dokumentum egyebek között előírja, hogy a felek kötelesek egymást értesíteni a több mint 25 000 fő részvételével tervezett nagyobb hadgyakorlatokról. A záróokmány más bizalomépítő intézkedéseket is tartalmaz. A helsinki konferencia záródokumentumát eredetileg nem szánták a nemzetközi jogi értelemben vett szerződésnek. Ugyanakkor többnek tekintették, mint szokványos nyilatkozatnak. Megállapodás, ünnepélyes kötelezettségvállalás, erkölcsi és politikai kötelezettség – ezeket a megjelöléseket használták a konferencián felszólaló vezetők. Az okmány rendelkezéseire több ízben alkalmazták azt a megjelölést, hogy ajánlások [3., 6-8. old.]. A helsinki dokumentum elismeri, hogy Európában különböző társadalmi rendszerű és ideológiájú országok vannak, de nem szentesít semmiféle politikai vagy katonai megosztottságot: éppen ellenkezőleg, az eddigi legjelentősebb lépés a hidegháborús választóvonalak

leküzdése irányában. Első ízben alakít ki a politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatok kérdéseinek széles körében közös, összeurópai álláspontot.

A záróokmányban szereplő nemzetközi jogi elvek jelentik a legközvetlenebb kapcsolatot a dokumentum és a nemzetközi jog között. Az európai kapcsolatokra vonatkozó tíz alapelv, valamint a dokumentumban fellelhető számos más elv a nemzetközi jogban is szerepel: többnyire azonos a nemzetközi jog elveivel. A nemzetközi jog elvei sajátos, általános szabályok, de nem „általánosságok”. Egyrészt kifejezik a jogrendszer alapvető sajátosságait, a sokféle szabály közt belső logikát, kapcsolatot teremtenek. Másrészt alkalmazásuk kötelező a jogszabályok értelmezése során; ott, ahol részletes szabályozás nincs, közvetlenül is alkalmazandók, hézagot töltenek ki, továbbá figyelembevételük kötelező az új szabályok, szerződések létrehozásánál. [9., 160-186. old.]

A dokumentum 3 fő kérdéskörrel foglalkozik:

- Az európai biztonsággal kapcsolatos kérdések,
- Együttműködés a gazdaság, a tudomány, a technika és a környezetvédelem területén,
- Együttműködés humanitárius és egyéb területeken (emberi jogok néven vált ismertté).

Emellett megfogalmazásra került 10 olyan alapelv a nyilatkozat sorai között, amelyek főleg az európai kérdésekre, így például a határkérdésekre fókuszálnak. A 10 alapelv, vagy másnéven dekalóg, az állampolgárok és a tagállamok közti viszonyt is taglalja. A Helsinkiben Záróokmányban megfogalmazott 10 alapelv:

1. A belügyekbe való be nem avatkozás.
2. A határok sérthetetlensége.
3. A nemzetközi jogi kötelezettségek jóhiszemű teljesítése.
4. A népek egyenjogúsága és önrendelkezési joga.
5. A viták békés rendezése.
6. Az államok közötti együttműködés.
7. Az államok területi integritása.
8. Az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok tiszteletben tartása, beleértve a gondolat, a lelkiismeret, a vallás és a meggyőződés szabadságát.
9. Szuverén egyenlőség, a szuverenitásban foglalt jogok tiszteletben tartása.
10. Tartózkodás az erőszaktól vagy az erőszakkal való fenyegetéstől.[6., 14. old.]

Helsinki folyamatnak nevezzük az említett kérdéskörök és alapelvek betartását, az 1975 és 1990 között megtartott találkozók, amelyeken többek között politikai normákat dolgoztak ki az emberi és kisebbségi jogok területén, illetve fegyverzetkorlátozási megállapodások születtek.[10., 59-61. old.]

Az EBESZ, mint nemzetközi szervezet

Az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (továbbiakban EBESZ), európai értelemben véve a legkiterjedtebb, legátfogóbb biztonsági szervezet. Biztonságügyi szervezetként magában foglalja a katonai-politikai, kisebbségügyi, gazdasági, környezeti és emberi szempontokat. Ebből kifolyólag a biztonsággal kapcsolatos aggodalmak széles skálájával foglalkozik, ideértve a fegyverzet-

ellenőrzést, a bizalomépítést és a biztonságépítést célzó intézkedéseket, az emberi jogokat, a nemzeti kisebbségeket, a demokratizálódást, a rendészeti stratégiákat, a terrorizmus elleni küzdelmet, valamint a gazdasági és környezeti tevékenységeket.

Az EBESZ (angolul: Organization for Security and Co-operation in Europe) szervezetileg két csoportra osztható: 57 résztvevő állam, valamint 11 partnerállam. Ezek: Albánia, Amerikai Egyesült Államok, Andorra, Ausztria, Azerbajdzsán, Belgium, Bosznia Hercegovina, Bulgária, Ciprus, Cseh Köztársaság, Dánia, Egyesült Királyság, Észtország, Fehéroroszország, Finnország, Franciaország, Görögország, Grúzia, Hollandia, Horvátország, Írország, Izland, Kanada, Kazahsztán, Kirgizisztán, Lengyelország, Lettország, Liechtenstein, Litvánia, Luxemburg, Macedónia, Magyarország, Málta, Moldova, Monaco, Montenegró, Mongólia, Németország, Norvégia, Olaszország, Oroszország, Örményország, Portugália, Románia, San Marino, Spanyolország, Svédország, Svájc, Szerbia, Szlovákia, Szlovénia, Tádzsikisztán, Törökország, Türkmenisztán, Ukrajna, Üzbegisztán és Vatikán. Az EBESZ résztvevő államai között tudjuk a nyugat-balkáni országokat, az Európai Unió 27 tagországát, Kanadát, az Amerikai Egyesült Államokat, illetve a Független Államok Közösségének országait

A 11 partnerállama közé tartozik: Afganisztán, Algéria, Ausztrália, Dél-Korea, Egyiptom, Izrael, Japán, Jordánia, Marokkó, Thaiföld, Tunézia.

A szervezet hivatalos nyelvei: angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz. A bécsi székhelyű nemzetközi szervezet múltja 1975-ig nyúlik vissza. Vezetője a főtitkár, 2011 óta az olasz nemzetiségű Lamberto Zannier.

A 1970–80-as években az EBEÉ leginkább tárgyalási fórumként működött. Az 1990 novemberében megrendezett párizsi csúcstalálkozóval vette kezdetét az EBEÉ intézményesülése. A találkozón elfogadott Charta lett az első olyan nemzetközi egyezmény, amelyben a résztvevő államok megerősítették elkötelezettségüket a demokrácia, a jogállamiság, az emberi és kisebbségi jogok, a politikai pluralizmus mellett. [12.] Az 1994-ben megrendezett budapesti csúcstalálkozón az EBEÉ átnevezésére került sor, melynek eredményeként Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) lett neve, jelezve átalakulását a konferenciáról a teljes értékű nemzetközi szervezetre. Ennek megfelelően változott a szervek neve is: létrejött a mai értelemben vett Miniszteri Tanács és a Bécsben ülésező Állandó Tanács.

Az EBESZ tevékenysége

Az 1990-es évek során az EBESZ munkája főként a konfliktusok megelőzésére, megoldására és a konfliktus utáni rehabilitáció elősegítésére terjedt ki. Ennek érdekében 1997-ben létrehozták az EBESZ Média képviselő (RFoM) posztját, melynek feladata a szólás- és sajtószabadság biztosítása. Az ezredfordulót követően az EBESZ felismerte, hogy új típusú fenyegetésekkel kell szembenéznie, mint például a terrorizmus vagy a kibertérbeli bűnözés [4., 99-105. old.]

Napjainkban az EBESZ munkájához tartoznak a következő fogalmak:

- Határigazgatás (border management);

A határok egy ország elsőszámú védelmi vonalai, illetve a kereskedelem az országok között kritikus jelentőségű a világ gazdaságainak egészsége szempontjából.

2005-ben az EBESZ elkötelezte magát amellett, hogy egyensúlyt teremtsen a határokon átnyúló fenyegetésekkel szembeni biztonság fenntartásának szükségessége, valamint a személyek, az áruk, a szolgáltatások és a beruházások szabad mozgása között. A részt vevő államok közötti együttműködés kulcsfontosságú e határigazgatási és biztonsági stratégia szempontjából, különös tekintettel a nemzetközi kockázatokra, például a kábítószer-kereskedelem, a terrorizmus, a migráció, a biztonságos közlekedés és a szervezett bűnözés. [8., 46. old.]

- Terrorizmus elleni küzdelem;

A terrorizmusellenes tevékenységek központi szerepet töltenek be az EBESZ erőfeszítéseiben. Ezeket az erőfeszítéseket az „EBESZ terrorizmus elleni küzdelem egységes keretrendszere” („OSCE Consolidated Framework for the Fight against Terrorism”) irányítja, amely kiemeli az operatív elveket és meghatározza az EBESZ jövőbeni terrorizmusellenes tevékenységeinek stratégiai középpontját. A tevékenységek célja a terrorizmus elleni nemzetközi jogi keret végrehajtásának előmozdítása, az úti okmányok biztonságának megerősítése, a terrorizmushoz vezető erőszakos szélsőségek és radikalizálódások leküzdése, az internetes terrorista célokra való felhasználásának megakadályozása és a kritikus energetikai infrastruktúrák védelmének elősegítése.

- Emberkereskedelem elleni küzdelem;

Az emberkereskedelem a legtöbb EBESZ résztvevő államot érinti, mind biztonsági fenyegetés, mind emberi jogi kérdésként. A régió gyakorlatilag minden országa származási, tranzit- vagy rendeltetési ország, vagy ezek kombinációja. Az EBESZ minden releváns kérdéssel foglalkozik: az emberi jogok és a jogállamiság; korrupció és bűnüldözés; megkülönböztetés és egyenlőtlenség; valamint a gazdasági, munkaügyi és migrációs politikák. 2003-ban a szervezet létrehozta az emberkereskedelem elleni küzdelem különleges képviselőjének és koordinátorának irodáját és posztját, hogy segítse a résztvevő államokat a hatékony politikák kidolgozásában és végrehajtásában.

- Konfliktusok megelőzése és megoldása;

Az EBESZ munkájához szorosan kapcsolódik a konfliktus-megelőzés, a válságkezelés és a konfliktus utáni rehabilitáció, amelyet „konfliktusciklusnak” is neveznek. A szervezet fő módszerei e ciklus kezelésére a terepi műveletek hálózata és a Konfliktusmegelőző Központ. Az 1990-ben létrehozott, a konfliktus kockázatának csökkentését célzó központ most politikai tanácsokat, támogatást és elemzéseket nyújt a főtitkár, az elnökség, a résztvevő államok számára. Az EBESZ egész területén működő korai figyelmeztető központként működik, megkönnyíti a tárgyalásokat, a közvetítést és a konfliktusok megelőzését és megoldását célzó egyéb erőfeszítéseket, és támogatja a regionális együttműködési kezdeményezéseket. Ezenkívül segítséget nyújt a Biztonsági Együttműködési Fórumnak, amely az EBESZ katonai biztonsággal foglalkozó autonóm döntéshozó testülete; és támogatja a szervezet program- és projektmenedzsment munkáját. [13.]

- Kibertérbeli bűnözés elleni küzdelem;

Az információs kommunikációs technológiák (IKT) kötnek össze bennünket a modern világban, a gazdasági és társadalmi növekedés fő mozgatórugója.

- Gazdasági és környezetvédelmi tevékenységek;

A gazdasági és környezeti megfontolások fontos elemei az EBESZ biztonsággal kapcsolatos tevékenységeinek. Az ezen a területen jelentkező kihívások kezelése érdekében az EBESZ Gazdasági és Környezetvédelmi Tevékenységeinek koordinátora a következőket tűzte ki célul: éves gazdasági és környezetvédelmi fórum szervezése és évente végrehajtási értekezlet tartása az előrehaladás értékelésére és a jövőbeli prioritások meghatározására.

- Nemek közötti egyenlőség;

Az EBESZ elismeri, hogy a nők és a férfiak egyenlő jogai és esélyei alapvető fontosságú az átfogó biztonság elérése szempontjából, és elkötelezte magát amellett, hogy a nemek közötti esélyegyenlőség szempontját integrálja minden tevékenységébe.

- Migráció;

Az EBESZ azon küldetésével összhangban, hogy hidakat építsen az országok és az emberek között, a migrációs jelenség egyre inkább a szervezet fellépésének középpontjában áll. A migráció kezelésének legfontosabb szakpolitikai területei a következők: a migráció szabályozása (határkezelés, úti okmányok biztonsága, a transznacionális fenyegetések elleni küzdelem, ideértve az emberkereskedelmet a migrációs útvonalak mentén), a legális migráció megkönnyítése (a munkaerő-migráció irányítása és kutatása), az emberek és a közösségek támogatása (a mozgás szabadsága, a tolerancia és a megkülönböztetés-mentesség, az integráció, a menekültek áttétele).

- Rendfenntartás.

A szervezet évek óta a régió rendőri erőivel dolgozik. Fenntartja a rendőri tanácsadók hálózatát számos terepi műveletében, és értékeléseket, szakértői tanácsokat és segítséget nyújt a résztvevő államok számára az elszámoltatható rendőri szolgálatok kialakításában, amelyek megvédik és támogatják polgáraikat [11.]

Levonhatjuk a következtetést, hogy az EBESZ, mint nemzetközi szervezet tevékenysége fontos, szerteágazó és a béketeremtéshez szükséges külső, független segítőként van jelen.

Felhasznált irodalom:

1. Dobrovits Mihály. Jurták és az EBESZ között. Balassi Kiadó. 2015. 74-79. old.
2. Kereszty András. Tények könyve – NATO. DELACROIX BT. 1997. 130-132. old.
3. Kulcsár Péter. A helsinki záróokmány és a nemzetközi kapcsolatok normái. // Külügyi Szemle. 1976. 3. évfolyam. 1. szám. – 6-8. old.
4. Németh József. Az euro-atlanti biztonság formálódása az elmúlt két év vonatkozó orosz kezdeményezéseinek tükrében. // Európai Tükör. 2010. 1. szám. – 99-105. old.
5. Szabolcs, Osvát Krisztina, Imre Lajos. Az EBESZ szerepe az európai biztonsági rendszerben. Charta Press Kft. 2002. – 34-37. old.

6. Póto János. Helsinki záróokmány – Helsinki folyamat. // História. 2012. 2. szám. – 14. old.

7. Póto János. Helsinki záróokmány – Helsinki folyamat. // História. 2012. 2. szám. – 19. old.

8. Richard Holbrooke. Washington: kellene-e nekünk? // Külügyi Szemle. 1995. 1. szám. – 46. old.

9. Takács Róbert. Helsinki és a kulturális csere Magyarország és Nyugat között (1975-2018). // Múltunk. 2018. 4. szám. – 160-186. old.

10. Várkonyi Péter. Továbblépni az enyhülésért – Helsinki szellemében. // Társadalmi Szemle. 1987. 1. sz. – 59-61. old.

Elektronikus források:

11. Az EBESZ története. Magyarország állandó képviselete, az EBESZ, az ENSZ és más bécsi nemzetközi szervezetek mellett. Elérhető: <http://vienna.io.gov.hu/ebesz-tortenete>. Utolsó letöltés: 2020. 03. 01.

12. Az EBESZ története. Magyarország állandó képviselete, az EBESZ, az ENSZ és más bécsi nemzetközi szervezetek mellett. Elérhető: <http://vienna.io.gov.hu/ebesz-tortenete>. Utolsó letöltés: 2020. 03. 01.

13. Az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet. Elérhető: <http://vienna.io.gov.hu/az-europai-biztonsagi-es-egyuttmukodesi-szervezet>. Utolsó letöltés: 2020. 03. 11.

УДК 327.01 (100)

Belikánics László
UNE, MTEIT, adjunktus

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ СВІТУ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Defining the role of the nation state in the context of globalization processes plays an important role in understanding the main aspects of international relations in terms of political processes. The article considers the main theoretical aspects of economic transformations of the late 20th century and early 21st century and their impact on the political development of countries and regional entities.

Key words: globalization, political geography, economics, multinational corporations, "Global Village".

Ключові слова: глобалізація, політична географія, економіка, транснаціональні корпорації, «Глобальне село».

Глобалізація — процес всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції та уніфікації. У ширшому розумінні — перетворення певного явища на планетарне, таке, що стосується всієї Землі. **Метою** дослідження є показати можливий вплив глобалізації на політичну систему світу. Термін «глобалізація» використовується для опису цілої низки економічних, культурних, соціальних і політичних змін, які сформували світ за останні 50 з гаком років, від знаменитої великої революції в сфері інформаційних технологій до зменшення національних та геополітичних кордонів, що постійно розширюються, транснаціонального переміщення товарів, послуг і капіталу.

Зростаюча гомогенізація споживчих смаків, зміцнення і розширення корпоративної влади, різке збільшення багатих і бідних, «Мак-Дональдизація» їжі і культури, а також зростання скрізь ліберально-демократичних ідей — це все в тій чи іншій формі належить до глобалізації [13, с. 525].

Визначення ролі національної держави в контексті глобалізаційних процесів відіграє важливу роль в розумінні основних аспектів міжнародних відносин з точки зору політичних процесів. Глобалізаційні процеси, які розпочалися в середині ХХ століття, починаючи з 90-х років взяли незвичний, нехарактерний до того часу напрямок розвитку. Політична географія глобального світу в даний час є індустрією, розвиток та функціонування якої визначається в першу чергу Сполученими Штатами Америки. Виникає питання, що яким чином можна охарактеризувати політичний розвиток численної кількості «національних держав», якщо процес глобалізації з усіма його позитивними і негативними наслідками модифікує світовий політичний порядок.

У глобалізації світової економіки чітко можна виділити три основні тенденції. Найперша і найважливіша тенденція вказує на надзвичайну мінливість міжнародного політичного порядку. Нинішня світова економіка має зовсім інший поділ на регіональному рівні, тож якщо раніше базовою одиницею політичної географії була національна держава, а світова економіка була організована на національному рівні, то на сьогоднішній день появилися регіональні рівні та наднаціональні рівні. Саме тому сучасна політична географія розглядає як те, що відбувається в глобальному економічному світі, так і те, наскільки інтеграції організовані на іншій основі [2].

Інтеграційні процеси відбуваються постійно, вони є багатовекторними та багаторівневими. Однак, успішність інтеграційних процесів неоднакова. В економічній сфері глобалізація асоціюється з розвитком капіталізму як економічної системи, часто на основі віри в саморегулювання ринків. Глобалізація сприяла розвитку економічної свободи і нібито підняла рівень життя в усьому світі, навіть якщо у відносному вираженні розрив між багатими і бідними зростає.

Глобалізація пов'язана з розвитком міжнародної торгівлі і глобального розподілу виробництва товарів і послуг за рахунок скорочення бар'єрів у міжнародній торгівлі, таких як тарифи, експортні мита і імпорتنі квоти та скорочення обмежень на пересування капіталу та інвестицій.

Завдяки глобальним змінам політична географія набула нових рис, серед яких можна визначити три основні тенденції розвитку. В першу чергу, це технологічний рівень. Саме технологічний розвиток кардинально змінив політичні та електоральні вподобання населення. З появою технологічного розвитку появилось поняття «глобальне село».

Концепція Всесвітнього Глобального Села, створена в 60-х роках Г.М. Маклюен, викладачем Школи комунікацій в Університеті Торонто, безпосередньо пов'язана з поняттям глобалізації і являє собою нове можливе бачення світу за рахунок розвитку сучасних інформаційних технологій і зв'язку, а також легкості і швидкості транспортних засобів [1].

За словами Маклюена, інформація, передана в електронному вигляді, здатна віртуально подолати практично будь-які географічні відстані між центром прийняття рішень, виробництвом і розподілом у всьому світі. Засоби електронного віддаленого зв'язку допомагають не тільки розширити можливості соціальної організації населення, а й скасувати, в значній мірі, їх просторову фрагментацію, дозволяючи таким чином одній події у віддаленій частині світу впливати на іншу географічно віддалену. Цей новий спосіб бачення світу має дуже серйозні наслідки з точки зору управління, тому що викликає нові проблеми і завдання, і призводить до необхідності розробки нових стратегій і створення нових організаційних структур [5, с. 40].

Глобалізація повела за собою появу нових структур, таких як транснаціональні корпорації (ТНК). Саме їхні просторові структури формують політичний та економічний ландшафт в тій чи іншій національній державі.

Аналіз тенденцій розвитку сучасної світової економіки показує, що однією з найбільш значущих її ознак є наростання процесів інтеграції, поглиблення взаємодії відтворювальних структур різних країн у різних формах, чому особливо активно сприяє діяльність транснаціональних підприємств.

Корпорації дозволяють концентрувати матеріальні, людські й фінансові ресурси на вирішенні складних науково-технічних і виробничих проблем, що забезпечує розвиток суспільства в цілому і високу конкурентоспроможність корпорацій на ринках збуту. ТНК все більше проникають на національні ринки країн світу, у тому числі й на вітчизняний ринок, а вся післявоєнна історія західноєвропейських країн, Японії і нових індустріальних країн свідчить про те, що національний капітал здатний витримувати конкуренцію з ними лише у тому випадку, якщо він сам структурується в могутні фінансово-промислові утворення, що адекватні міжнародним аналогам і здатні проводити активну зовнішньоекономічну політику.

Сучасні найбільші ТНК (General Motors, Ford, IBM, Royal Dutch Shell) розпоряджаються фінансовими засобами, що перевищують розмір національного доходу багатьох суверенних держав [12].

За оцінками експертів Організації Об'єднаних Націй (ООН), у світі існує близька 60 тисяч ТНК. 500 наймогутніших ТНК світу реалізують 80% всієї продукції електроніки і хімії; 95% фармацевтики, 76% продукції машинобудування. Розподіл ТНК за сферами діяльності на сучасному етапі виглядає наступним чином: промисловість — 60%; сфера послуг — 37%; базові галузі — 3% [12, с. 80-81].

Саме фінансово-монетарна система глобального світу поступово трансформує політичний порядок. Про це свідчить твердження лауреата Нобелівської премії з економіки 1970 року Пола Самуельсона, який чітко наголосив на зростаючому впливі влади грошей над владою політики [3, с. 8].

Глобалізація негативно впливає на економічний стан країн, які знаходяться на етапі розвитку. Валовий внутрішній продукт на душу населення багатьох країн знаходиться на гіршому рівні ніж показники цього ж елементу розвинених країн рівня 1970-х років. Якщо відійти від економічних показників, то стає зрозумілим, що розрив між класами суспільства бідних та економічно розвинених країн показує ще більші розриви ніж статистика рівня економічного розвитку. Світова економіка постійно зростає, водночас росте і кількість людей на планеті, які знаходяться на межі голодування. Питання голодування, бідності, екологічного забруднення, експлуатації неповнолітніх в багатьох країнах значним чином впливають на настрої різних суспільств та на стан електорально-політичної стабільності. Таким чином, стає зрозумілим, що є чітка кореляція між рівнем технологічного розвитку та політичними станами. У 1970-х роках успіх будь якої країни на світовому ринку був заснований на тому, яку сировину вона продає на світовому ринку. Класичний географічний підхід до представлення країни завжди починається з природних ресурсів, але з початку 1980-х років почалася зовсім інша ера, в якій успіх на світовому ринку

ґрунтується на тому, що країни акумулюють великий капітал і мають високий рівень технологічного розвитку.

Поява перших електронних обчислювальних машин поступово внесла зміни в розвиток світового господарства і, як наслідок, пертурбацію міжнародних економічних цінностей. Ці процеси в 1980-х роках заснували низку нових корпоративних термінів. Серед них найголовнішим стало поняття «корпоративне об'єднання». Корпорації за рахунок злиття або поглинання компаній створюють різноманітні корпоративні об'єднання та за рахунок синергетичного ефекту підвищують ефективність своєї діяльності. На ефективність корпоративних об'єднань значний вплив має рівень розвитку систем менеджменту, зокрема в умовах інноваційного розвитку. За таких умов дослідження теоретичних та прикладних засад розвитку систем управління корпоративних об'єднань набуває все більшої актуальності. Великі корпорації значною мірою впливають на політичний порядок різних держав [6].

Глобальність світу обмежується присутністю регіональних відмінностей. Електроніка та інформаційна революція змушує світ постійно звужуватися. Простір зменшується, а час набуває нових значень. Розвиток електроніки та інформаційного господарства призвів до появи біотехнології. Біотехнологія — це сукупність фундаментальних і прикладних наук, технічних засобів, спрямованих на одержання і використання клітин мікроорганізмів, тварин і рослин, а також продуктів їхньої життєдіяльності. Біотехнологія пропонує величезні потенційні переваги. Розвинені країни та країни, що розвиваються, мають бути прямо зацікавлені у підтримці подальших досліджень, спрямованих на те, щоб біотехнологія могла повністю реалізувати свій потенціал. Величезний потенціал біотехнологія має в боротьбі з голодом. Розвиток біотехнологій пропонує значні потенційні переваги для країн, що розвиваються, де понад мільярд жителів планети живуть в бідності та страждають від хронічного голоду. Через зростання врожайності та виведення культур, стійких до хвороб та посухи, біотехнологія може зменшити нестачу їжі для населення планети, яке станом на 2025 рік, складатиме понад 8 мільярдів осіб, що на 30 % більше ніж сьогодні (на початку XXI століття). Вчені створюють сільськогосподарські культури з новими властивостями, які допомагають їм виживати у несприятливих умовах посух та повеней [10].

Всі ці можливості являються значними важелями впливу на суспільні маси та на політичні та електоральні настрої суспільства. Не випадково Сполучені Штати Америки щороку виділяють більше половини власного інвестиційного бюджету на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи.

Початок XXI ст. було відзначено переходом компаній до нової моделі інновацій, що характеризується відкритим підходом до нових ідей. Сьогодні на інновації припадає все більша частина економічного зростання, а компанії з інноваційною орієнтацією успішніше за інших конкурують на ринку [7, с.30].

На сучасному етапі економічного розвитку транснаціональні компанії мають велику роль у формуванні світового господарства. Вперше ці тенденції помітив Девід Кортен – американський письменник, колишній професор Гарвардської

школи бізнеса. Він подорожував країнами, що розвиваються, і розвивав погляди на ліберальну економічну політику та давав практичні поради, на основі яких країни, що розвиваються, могли б організувати своє економічне життя. Він критично ставився до глобалізації і вбачав у ній крах політичних і корпоративних суспільств. Свої думки описав у відомій праці 1995 року «When Corporations Rule the World» (Коли корпорації керують світом).

Таким чином, стає зрозумілим, що світ рухається до всеосяжного політичного, а в першу чергу монетарного співробітництва. Саме вільні кошти впливають на формування порядку денного багатьох національних урядів, а також наднаціональних структур. Серед науковців немає єдиної точки зору щодо класифікації і можливих прогнозів розвитку економічної системи планети, однак, є декілька найбільш прийнятих моделей.

По перше, це класична лінійна теорія стадій економічного зростання Волта Вітмена Ростоуа, американського економіста і політичного мислителя. Основний науковий внесок Ростоу пов'язані з трьома концепціями — теорії стадій економічного зростання, концепцією фаз початку демократії та цінової теорією довгих хвиль кон'юнктури.

В. Ростоу виділяє п'ять стадій розвитку суспільства, дві з яких є проміжними, що забезпечують перехід до нової фази розвитку:

- традиційне суспільство. Це аграрні товариства з досить примітивною технікою, переважанням сільського господарства в економіці, станово-класовою структурою та владою великих земельних власників.

- перехідне суспільство. На цьому етапі створюються передумови для переходу до нової фази розвитку: зароджується підприємництво, складаються централізовані держави, зростає національна самосвідомість.

- стадія «зсуву» з промисловими революціями та наступними за ними великими соціально-економічними та політичними перетвореннями.

- стадія «зрілості», пов'язана з розвитком науково-технічної революції, зростанням міст.

- епоха «високого масового споживання». Її найважливіша риса - значне зростання сфери послуг, перетворення виробництва товарів споживання на основний сектор економіки [9, с. 25].

По-друге, потрібно згадати цілком протилежну теорію, яка була створена американським істориком Емманілом Валлерстайном. Найважливіша праця Валлерстайна «Сучасна світ-система» вийшла у чотирьох томах. У цій праці Валлерстайн наголошує на економічних факторах, які на його думку переважають над ідеологічними факторами в глобальній політиці.

Теоретизування Валерстайна не фокусується на окремих національних суспільствах, натомість він застосовує категорію світ-система. Поняття «світ» у цьому випадку розуміється не як світ, а як його частина, що являє собою певну окрему цілісність. Просторові зв'язки між суспільствами окреслені межами, що і є межами світ-системи. Всередині цих меж знаходяться центр (ядро), периферія та напівпериферія, вони і становлять собою частини світ-системи. Поза межами — зовнішній простір [8].

Існує два види світ-системи: світ-економіка та світ-імперія. Ключова відмінність між ними полягає у різних політичних структурах. Світ-імперія є структурою, яка має одну загальну політичну структуру та один загальний розподіл праці. Головним поняттям розробленої Валлерстайном концепції є світ-економіка — система міжнародних зв'язків, заснована на торгівлі.

На жаль, на сьогоднішній день всі глобальні економічні моделі вичерпали свої ресурси і світова економіка в контексті політики починає поступове руйнування. Останні 20 років позначаються різкими змінами та турбулентністю. Саме ці фактори спричинили пошук нових теорій та інструментів. Починаючи з кінця ХХ століття Генеральна асамблея Організації Об'єднаних Націй розробила безліч інструментів для регулювання діяльності транснаціональних компаній, глобальної податкової системи та підтримки сталого розвитку суспільства та навколишнього середовища [4].

Отже, глобалізація є системоутворюючим фактором для викликів ХХІ століття. Стратегічно значущим завданням є необхідність здійснення докорінної трансформації сучасної глобальної світової системи, що характеризуватиметься постіндустріальною, з переважанням наукоємних виробництв, гуманітарно спрямованою, екологічно безпечною та соціально справедливою економікою.

Нова розстановка сил у світі помітно впливає на конфігурацію глобальних та національних економічних інтересів та посилює боротьбу за їх реалізацію. Найбільш складним питанням для сучасної України є пошук принципів та механізмів налагодження взаємозв'язків із глобальним світом, що тим самим дозволить чітко визначити її місце та роль у загальносвітовому просторі та окреслить шляхи подальшого розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Legrain, Phillipe. "In Defense of Globalization: Why Cultural Exchange Is Still an Overwhelming Force for Good Globalization." Johnson 209-14
2. Richard Falk, Опір «Глобалізації зверху» через «Глобалізацію знизу» в редакції Дж.Біллса, Глобалізація і політика опору, Basingstoke: Palgrave, 2001 www.globalissues.org/article/26/poverty-facts-and-stats
3. Samuelson, Paul (1969). "The Way of an Economist". In Samuelson, P. A. (ed.). *International Economic Relations: Proceedings of the Third Congress of the International Economic Association*. London: Macmillan. pp. 1–11.
4. Wallerstein, Immanuel Maurice. *The modern world-system I. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. — University of California Press, 2011.
5. Грабовська, К., Герман О. к.і.н., проф. Тернопільський національний технічний університет ім. І. Пулюя, Україна. КОНЦЕПЦІЯ «ГЛОБАЛЬНОГО СЕЛА» Г. М. МАКЛЮЕНА
6. Загородній А.Г., Вознюк Г.Л., Смовженко Т.С. Фінансовий словник / Загородній А.Г., Вознюк Г.Л., Смовженко Т.С. — 4'те вид., випр. та доп. — К: Т'во знання. — 556 с.

7. Інвестиційно-інноваційна стратегія розвитку національної економіки: Збірник наук. праць / За ред. А.І. Сухорукова. – К.: Об'єднаний ін-т економіки, 2004. – 140 с
8. Лісничук. Валерстайн // Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. — К.: Парламентське видавництво, 2011. — с.84 ISBN 978-966-611-818-2.
9. Нуреев Р.М. Экономика развития: модели становления рыночной экономики. — М.: Норма. — 2008. — С. 23-26. — ISBN 978-5-468-00159-2.
10. Основи біотехнології: монографія / І. В. Бондар, В. М. Гуляєв ; М-во освіти і науки України, Дніпродзержин. держ. техн. ун-т. – Дніпродзержинськ, 2009. – 444 с. – Бібліогр. : с. 424–438 (210 назв). – ISBN 978-966-8551-77-2
11. Транснаціональні корпорації: навч.-метод. посібн./ За ред. д-ра екон. наук, проф. Л.В.Руденко-Сударевої. — К.: ЦУЛ, 2009. — 142 с
12. Чернова О. В., Пазиніч О. В, Національний університет державної податкової служби України **ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІ КОРПОРАЦІЇ В МІЖНАРОДНІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ СИСТЕМІ** видання **ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ЕКОНОМІКИ** УДК 339.94
13. Шалмалі Гуттал, «Глобалізація» в розвитку на практиці, vol. 17 no. 4/5, August 2007, pp. 523-531 www.jstor.org/stable/25548249 Постанова Виконавчого комітету ЄКП з соціальних аспектів глобалізації, 2005р.: www.etuc.org/a/365